

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG VÁLSÁGA.

A *Társadalomtudományi Társaság* válságát helyes világitásból csak úgy ítélni meg, ha abban nem izolált tényt látunk, hanem a társadalmi fejlődés egy darabját. Mint minden emberi történet, úgy ez is kis emberi szenvedélyekből és nagy, elemmentaris társadalmi erőkből alakult ki.

A felületes szemlélő csak néhány kis kapaszkodó praktikáit, egy-két ember sértett hiúságát, pártopportunizmusát láthatja benne: a mélyebbre tekintő azonban észreveszi, hogy a gyarló emberi kavardás mögött a társadalmi élet alkotó energiái dolgoznak.

Dőre dolog volna azt hinni, hogy egy-két úr mesterkedései idézték elő ezt a válságot, avagy néhány horribilis és kevésbé horribilis szubvenciójú lap hajszája: a *Társadalomtudományi Társaságban egyszerűen ama differenciáció folyamata ment végbe, mely a közel jövőben az egész országban le fog folyni*. S csak természetes és a szociális dolgok rendjének egészen megfelelő, hogy ez a differenciálódás először és legélesebben abban a testületben folyt le, mely az öntudatos társadalmi gondolkodás legkiképezettebb szerve Magyarországon.

A gazdasági fejlődés és az osztály képződés és előrehaladásával ugyanis hova-tovább lehetetlenné válik, hogy a legkülönbözőbb politikai és társadalmi törekvések együtt maradjanak a közjogi demagógia köpenyge alatt. A magyar uralkodóosztályok évtizedes taktikája végvonaglásban van. Ez a taktika abban állott, hogy a parlamenti kaszinó jól kielégítette a főurak, a

gentry és a papság összes igényeit. Veszekedtek s marakodtak ugyan, de komolyan nem bántották egymást s — a »Fülemile«-beli bíró két zsebének példájára — hol a földbirtoknak »füttyült«, hol a mozgó tőkének. Ezt a belterjes váltógazdaságot azonban ilyen leplezetlenül mégsem lehetett folytatni: azért leterítették a közjogi kérdések takarójával, mely igen alkalmas csaléteknek bizonyult a nyomorgó néptömegek törekvéseinek félrevezetésére, valamint a kizárt polgárosztály érdekeinek kijátszására a naiv lelkek hazafias lelkesedésének kihasználásával.

Ennek az idilli politikai egy akolnak azonban most már vége. Nemcsak a proletariátus százezrei ocsúdtak fel a mámorból és látták be az önálló szervezkedés szükségét, hanem a tunya, nehezen gondolkodó polgárság is, mely megelégedve vegetatív életével boldog volt, ha a gentry, vagy pláne a főuri világ őt egy-egy mosolyra vagy kézzszorításra érdemesítette a »hazafias« közéleti akciók közepette. A gazdasági élet sokkal bonyolultabb és érzékenyebb lett, az egymással küzdő társadalmi osztályok harca sokkal kegyetlenebbé vált: semhogy továbbra is egyesíteni lehetne a farkasokat és a bárányokat egy nyegle, műveletlen és bárdolatlan nacionalizmus ideológiája alatt.

Az egyre jobban kiélesedő szociális-kérdés hatalmas választóvize nálunk is csakhamar létre fogja hozni a társadalmi osztályoknak természetes fajsúlyuk szerint való elhelyeződését.

És ennek a hatalmas elkülönítési folyamatnak jegecesedő középpontja a *produktív munka* lesz, mely az egész vonalon fel fogja venni a harcot az improduktív munkával és a munkánélküli jövedelemmel szemben.

A radikális polgárság és a szocialista munkásság együtt fogja megvívni a harcot az agrár-feudalizmussal és klerikalizmussal szemben. Ez történt a Társadalomtudományi Társaságban is. A modern társadalmi haladás ideológiája ütközött-össze a megkövült hatalmi maradisággal.

Ez a rég óhajtott válság, ez a szomjúhozott tisztulás a haladás ügyének fényes győzelmével végződött. Sőt az oppor-tunizmus kivonulása mindjárt ez első alkalommal éreztette áldásos hatását. A Társadalomtudományi Társaság sohasem mutatott annyi bátor lendületet, és annyi erőt, mint ezen az első gyűlésen, a mely a jövődő teljes egységbe forrott társaságának születésnapja volt.

Ez az esemény történelmi nevezetességű és így joggal érdekelheti a társadalmi dolgok megfigyelőit e tudományos elkülönülésnek nemcsak külső lefolyása, hanem azok a lélektani mozzanatok is, a melyek ezt a processzust kísérték. E folyamat a maga szerény tanulságos példája lehet annak is, hogy milyen naiv dolog a társadalmi eseményeket pusztán az egyes emberek lelki motívumaiból levezetni. A stréberek csak eszközei voltak olyan erőknek, a melyeket ők maguk legkevésbé vettek észre.

Az egész »válság« kicsúcsosodásáról különben lapunk más helyén számolunk be részletesen. Ennek aktáit ajánljuk olvasóink szíves figyelmébe.

A szerkesztőség.

A SZOCIOLÓGIA TÁRGYA.*

Ebben a fejezetben, s utóbb részletesebben egész kézikönyvemben azt akarom kifejteni, hogy a szociológia tárgya az emberi egyesülés folyamata.

A mióta csak Comte javaslatba hozta a szociológia nevét, s párhuzamosan minden következő kísérlettel, a mely arra irányult, hogy a névnek határozott tartalom adassék, általános szokássá vált az a harcmodor az új tudomány ellen, hogy tagadták, mintha annak lehetne oly tárgya, a melyet már előbb más tudományok le nem foglaltak volna. Ezt a támadást ösztökélte a szociológusok táborában tudományuk feladatairól folyó és látszólag reménytelen vita. Ha például a szociológiának volt valami mondanivalója a primitív népekről, rásütötték, hogy az anthropológia és ethnológia területét sérti. Ha civilizált fajok tanúságaival foglalkozott, megvádolták, hogy a történelem tudományába tört be. Ha a jelenkori társadalmi osztályok viszonyait érintette, a politikai vagy közgazdasági tudományok őre megintette, hogy ne sértse monopóliumukat. Ekkép a szociológia a többi tudomány művelői szemében vagy ál-tudomány volt, a mely — szerintük — szemfényvesztő módszerekkel akar magának tekintélyt lopni, vagy pedig merő rongyszedő azon a szemétdombon, a mely a fontosabb tudományok hulladékaiból alakul. S önkéntelenül szociológusok is nem kis mértékben hozzájárultak e benyomás erősítéséhez. Mint fentebb említettem, az, hogy nem tudtak megegyezni tudományuk meghatározásában,

* Részlet szerzőnek „*General sociology. An exposition of the main development in sociological theory from Spencer to Ratzenhofer*” című, imént megjelent művéből. (Chicago. The University of Chicago Press. — London. T. Fisher Unwin.)

vagy feladatai szabatos körülírásában, kézzelfogható bizonyítékául látszott szolgálni annak, hogy az ő úgynevezett tudományuk pusztá név, megfelelő tartalom nélkül.

Van-e hát a szociológiának csakugyan sajátos anyaga? A régibb tudományok heves barátai rögtön mem-mel felelnek. Az új tudomány barátai ellenben bízó »igen«-nel; de ezt az »igen«-t nem mindig tudják maguk s mások előtt igazolni.

A formula, a melyet az imént fölállítottunk, nem valami egyéni változata annak a sok alternatív tételnek, a melyet a szociológiai tudomány megfelelő területét illetőleg javaslatba hoztak. Inkább csak mindazon erőfeszítések tolmácsolása, a melyekre régibb tudományokon belül s azokon kívül az a többé-kevésbé élénk érzet készítette a tudósokat, hogy vannak a tudásnak fontos, az emberi viszonyokra vonatkozó területei, a melyekről a régebbi tudományok programjai nem gondoskodtak. A helyett, hogy azt következtetnők, hogy nincs a működésnek tere, a melyet a régebbi tudományok el nem foglaltak volna, egy kissé gondosabb bepillantás a szociológusok heterogén munkáiba bőséges bizonyítékkal szolgál, hogy bizony van még foglalatlan terület és hogy a területnek ez a rendszerelen bekalandozása hozzájárult valamicskét a föld tervszerű fölvtételének és kitűzésének szükséges munkájához.

Javaslatunk már most nem arra irányul, hogy a szociológusok tűzzenek ki új területet tudományuk tárgyául, mert hisz ők ösztönszerűleg már régóta megállapították ezt a tárgyat, s ennek sajátos természete fokozatosan kezd mutatkozni. A tárgy, a melylyel a szociológusok foglalkoznak, a szociális folyamat a maga egészében. Ezt élesen meg kell különböztetni egyrészt emberek között föllépő elszigetelt jelenségek, vagy jelenségcsoportok merő ismeretétől, másrészt oly közvetlen viszonyok merő ismeretétől, a melyeket az emberi élet egész fogalmát kitevő viszonyok szövevényéből elvonás útján nyerhetők. Az előbbi fajta ismeret: leírás, elbeszélés, történet, hagyomány, a mely nem emelkedik föl a tudomány általánosságáig. Az utóbbi fajta ismeret pedig szervezhető az általánosság bizonyos rendjével bíró tudománynyá. Ez történt — legalább schematikusan — az elfogadott társadalmi tudományok (etimológia, történelem, gazdaságtan) eseteiben. A szociológusok ellenben megkísérlik egy oly általános tudomány kifejtését, a mely az egyes, speciális társadalmi tudományokhoz oly viszonyban állana, mint a minőben áll az általános fizika egyrészt a speciális fizikai tudom-

mányokhoz, másrészt a különböző fizikai technológiákhoz, vagy a minőben áll az általános kémia a kémia alosztályaihoz, az általános biológia a biológia alárendelt osztályaihoz.

Ámde az ilyes párhuzamok oly lazák, hogy könnyen félrevezethetnek a szóbanforgó kérdésben. Pusztán illusztrációk; szükségképen szabatosság híjján valók, de mégis némileg tanulmányosak. Tegyük föl, hogy a fizikai tudomány fejlődésének bizonyos fokán a kutatók tekintélyes halmazát szerezték meg a viszonylag felületes jegyekkel meghatározott fizikai jelenségeknek. Tegyük föl, hogy valamelyik fizikus speciálisan foglalkozott a nehézkedéssel, de úgy, hogy a lehető legkevesebb ügyet vetett a fizikai jelenségek minden más fázisára. Vegyünk ismét egy másikat, a ki épp így megfigyelte a fény tűneményeit; egy harmadikat, a ki a mágnességet tanulmányozta stb. Tegyük föl már most, hogy mindezekben az esetekben az ily abstrakció által nyert ismeretet gondosan rendszerezték. Az ismeret egészének kétségkívül lesz valami értéke. De világos, hogy ez az érték szűk korlátok közé lesz szorítva, mert a lényeges viszonyba összefűzött dolgok ilyen önkényes elszigetelése csak addig lehetséges, míg a reális tényekbe való betekintés kezdetleges. Modern fizikusok nem támadhatnak addig, míg a tudósok egy vagy más utón nem fogadták be azt az eszmét, hogy tudományuk jelenségei egységesek, még pedig annak az anyagnak egységénél fogva, a melynek nyilvánulásai. Azaz csak műkedvelő megfigyelés felszínes rendszerezéséről lehet szó, — és semmiképen tekintélyre méltó tudományról — a míg egységes fölfogás nem ad összefüggést a megfigyelt részleteknek. Ekképen az anyagnak részei, molekulái folyamatainak fölfogásáig csak az általunk fölvett ilyen összpontosítatlan specializáció hosszú története után lehetett fölemelkedni. Ez a fölfogás most kapcsolatul szolgál a szétszórt munkások közt.

Ezek a koncepciók rávezetnek a jelenségek addig föl nem fedett értelmére, s előmozdítják további kutatásukat. Ekkép érdekes fizikai tények futólagos megismerése helyett fölemelkedik a fizika *tudománya*. Ámbár a fizika mai kifejlése nem következett be szórul-szóra ily módon, lényegében ilyen fejlődésfokokat mutat. A tárgy tudatossága, — a mely egyrészt változatos jelenségeket nyilvánított meg, másrészt azonban szabatosan határolva volt más tárgyaktól — előfeltétele volt az egyben átfogó és független fizikai tudománynak.

Ugyanígy illusztrálhatjuk a dolgot egy másik példával: a kémiáéval. Tegyük föl, hogy a vegyi tűneményekről valami

mai ismereteinkhez hasonló keletkezett, mielőtt volt ilyen általánosítás, mint az »anyag« vagy »atomjelenség«. Tegyük föl, hogy valaki, talán intuíció folytán csoportosította volna a fémeket és megfigyelte viselkedésüket különböző körülményekkel szemben. Egy másik meg tanulmányozta a sókat, egy harmadik a savakat stb. Megint elértük volna az ismeret bizonyos fokát, az elrendezés bizonyos szisztémáját; de nem lehetne szó a kémia tudományáról. Kell, hogy előbb támadt legyen az a fölfogás, hogy a jelenségekben egy, minden anyaggal közös és megegyező rend uralkodik, a mely csak részletekben variál a kérdéses anyag különös részeinek alkata és körülményei szerint. Mert másképen lehet többé-kevésbé érdekes értesülésünk az anyag szeszélyesen megkülönböztetett nemeiről, de az soha sem emelkedhetett a kémia tudományának méltóságára.

Ugyanígy vagyunk a biológiával, sőt talán a biológia irodalmának története még sokkal szembetűnőbben mutatja a logikai szükségyszerűséget, a melyet a fizika és kémia történetéből éppen most idéztünk. A természetrajz, a melyet még sok iskolában tanítanak, a szerves világ oly fölfogásának maradványa, a mely logikailag egyenrangú az egyszeri farmer állattani fölosztásával, a mely szerint az állatország vadakból, férgekéből és barmokból áll. Bármily türelmesen tanulmányozza is valaki a növényeket, másik a hullóket, vagy a halakat, vagy a madarakat, a vadállatokat, egyikük sem mehet tovább, minthogy fölkelte egy nem létező biológiai tudomány szükségét. Hogy a műkedvelő természetrajz átmenjen pozitív biológiára, szükséges volt, hogy az élő természet minden megfigyelése és ellenőrzése alá vethető lett legyen, a szerves anyag megelőző koncepciója és jelenségei változásainak törvényei révén.

Szóval, bármilyen is az eszmék találkozásának időbeli rendje, jelenkori tudományaink minden konkrét és speciális ismeretét végeredményben egyesítenie kellett a tárgy bizonyos centrális fölfogásának és egy sajátosan alkalmazott módszernek. Ezt a tényt jelen célunkra a következőkép fejezhetjük ki: A fizika az anyag és molekulái folyamatainak tudománya; a vegytan az anyag atomikus folyamatainak tudománya; a biológia az anyag organikus folyamatainak tudománya. Mindezekben az esetekben az összefoglaló tudomány feladata, hogy szervezze a részleteket, a melyeket már külön-külön a kutatók változatos típusai tanulmányoztak.

Ugyanazok a logikai módszerek, a melyek ezekre az általánosításokra vezettek, ellentállhatatlanul vezetnek arra a meggyőződésre is, hogy az emberi tapasztalatot illető ismereteink összefüggése és egysége követeli *az embereknek társulási folyamatairól szóló tudományt*. E folyamatok közül már sokat tanulmányoztak részleteiben, de viszonylataik, összefüggéseik tanulmánya — csak úgy mint a vegytani és élettani folyamatok eseteiben — egy külön fajta, a megfigyelés sajátos tárgyával bíró tudomány dolga.

S azok az emberek, a kik ennek az általános tudománynak szükségét leginkább érezték, alkalmazzák a *szociológia* elnevezést.

A nélkül, hogy most részletekre térnénk, csak illusztrálni akarjuk a szociológia esetét néhány ténynyel. Az emberi lények életjelenségeit tanulmányozták oly úton-módon, a mely egyenrangú azzal, a hogy a szerves jelenségekkel a boldog emlékezetű »természetrájk« elbánt. Nem is említve a csekélyebb társadalmi tudományokat, a konvencionális történelem, gazdaságtan és etika, a gondolkozók egy bizonyos még létező típusától képviselve, sokszor oly töredékes, központnélküli és életképtelen, mint a zöldségek vagy igáslovak »tudománya« lenne, ha nem hoznák kapcsolatba bővebb ismeretekkel. A szociológusok tiltakozást jelentenek ez ellen a helyzet ellen. Ez a tiltakozás soká nőtt ki az önkéntelen és artikulálatlan fejlődésfokból. De már tud beszélni. A formula, a melyet kimondottunk, kifejezi minden, komolyan veendő szociológus hallgatólagos hozzájárulását. Az emberre vonatkozó tudományok legfőbb szüksége most az, hogy kimutassa, mi az egy- és ugyanazonos tárgyuk s mily viszonyban állanak ehhez a különböző irányú kutatások. Ez a központi és összefoglaló reális tárgy a szociológusok szemében *a társulási processzus*.

A hol csak emberi lények élnek, mindenütt találkozunk a társulás jelenségeivel. Ezek a jelenségek folyamatokból álló folyamatot képeznek, S nem jöhet addig létre az emberi élet egy meggyőző tudománya, míg ezeket a folyamatokat — a legjelentéktelenebbtől a legfontosabbig — nem ismerik egymásközt s az összességhez való viszonyukban. Az emberi élet olyan ismerete, a mely nem akar ennyire menni, legjobb esetben töredék, legrosszabb esetben költemény. Ennélfogva azt állítjuk hogy az emberi tettek válogatott fázisainak tanulmánya, — bármily régi és tiszteletreméltó hagyomány szól mellettük — logikailag belesorozandó az ál-tudományok közé, míg el nem

foglalja helyét a tudományok azon komplexusában, a mely együttesen magyarázza az emberi társulás egész folyamatát. Azoknak a tudósoknak, a kik az ismeretek hagyományos osztályozásán alapuló nevek valamelyikével jelölik meg szakmájukat, szabadságukban áll intellektuális érdeklődésük körét megjelölni s ennek megfelelőleg azt követni. Irányulhat valamely érdeklődés az archeológia »tudománya«, az epigráfia »tudománya«, a térképészet »tudománya«, a numizmatika »tudománya«, a történet, jog, gazdaság és kozmikus filozófia »tudománya« felé. Az ilyen típusú emberek csak műveljék az ismeret külön és sajátos részeit. Mindazonáltal nem osztály- és csoportprovinciálizmusok, hanem csakis a tárgyilagos viszonylatok realitásai szabhatják meg végeredményben, hogy az ismeret valamely része töredék-e vagy egész, viszonylag jelentéktelen-e avagy fontos? Az emberi élet semmiféle eseménye, fázisa, gépezete, intézménye, terméke, foka, programja nem elég centrális arra, hogy az ismeretet egy vazallus-tudomány rangjánál magasabbra emelje. Az a folyamat, a mely mindig és minden korban meg volt és meg van az emberek között, a legszélesebb körű, a melyről az embernek pozitív tudása lehet. Következésképp ez az egész tüzi ki az emberi élet teljes tudományának célját. Csak ezt az egészet tekinti a szociológus feladatának. Ő szükségszerűleg képviseli az ismeret kívánt általánosítását, a mely tovább megy, mint bármely más létező vagy lehető tudományos program. Ekkép meghatározva a szociológia ma és a jövőre is inkább meghatározó szempont, mintsem a tudás valamely befejezett és elhatározott teste. A szociológia kifejezi, hogy a tudás bármely teste viszonylagos és részleges, a melyik kevesebbet ölel föl, mint a társadalmi folyamat teljességét. Bárhogyan dicsőítik is a rész-tudományok előmozdítóik alanyi becsét, objektív jelentőségük mértéke az, mily módon és mivel adóztak az emberi életnek, mint egésznek processzusához.

Ennek a felfogásnak kifejezése oly általánosságban van tartva, hogy konkrétebb formában megismételni nem lesz fölösleges. Ha két vagy több ember egymás mellé kerül, akció és reakció, valamelyes kölcsönhatás támad közöttük. Ez a hatás egyrészt alakítja az illető egyéneket, igyekszik őket végnélkül ilyenné-olyanná tenni, elpusztítani, szaporítani, másrészt ezeket az egyéneket összefonja többé-kevésbé szigorú csoport viszonylatokba, talán úgy is, hogy egy más csoporthoz

való előző viszonyukat felbontotta. Ez a kölcsönös folyamat, végtelenül szövevényessé nővén az egyesülések körének bővülésével, az egyének típusainak mindinkább bekövetkező kifejlődésével, magába, formáiba foglalván a processzus tartalmát, először is kifejlesztvén objektív föltételeket, a melyek közt a társulás helyt foglal, másodsor kifejlesztvén a folyamatban résztvevő emberek tudatát is — ez a folyamat az emberi realitás, és az emberi élet körülményeinek minden ismerete csak kores, abban a fokban, a melyben elmulasztja ennek a realitásnak teljes kifejezését.

Vegyük föl A. vad embert, B. vad nőt az X. hordából. Szükségletük kevés. Táplálékuk bőven van. B. beszerzi azt A. számára, a ki jóllakásig eszik és elesége szerzőjével tűrhetően bánik. De íme a táplálék szűkössé válik. A horda útra kel eleségszerző páronkint. A. és B. elvándorolnak szokott tanyájukról és találkoznak C. vad emberrel az Y. hordából. Sohasem látták egymást. Pártatlan szemlélőnek könnyű megkülönböztetni A. vadat C. vadtól. Idáig mindaz, a mit a »vad« szóval tár-sítani szoktunk, mindkettőben szunnyadhatott. Egymással szembe-kerülve az inger és reakció új tényezői kezdenek működni. Mindkettőnek kell eleség. Mindkettőnek kell a — nő. Mindkettő ki akarja belőlük zárni a másikat. A nővel, mint merőben passzív tényezővel bánván, előttünk működnek a társulás egye-temes folyamatának kezdetei, azaz egyének ellentéte, egyik ingerelve a másiktól, közös vagy ütköző szükségletek médiumán át, a szembekerülő egyének önvédelme s végül az egyének új alakulata. Harcra kelnek; egyik győz s átalakul egy társadal-milag közömbös személyből úrrá; a másik elbukik és átalakul egy társadalmilag közömbös személyből rabszolgává. A csoport két személyből hármassá válik. Tegyük föl, hogy A. és B. alattvalóivá lesznek C.-nek és sem A. sem B. viszonya C.-hez nem lesz szabatosan ugyanaz, mint a minő volt megelőzőleg A. és B. viszonya egymáshoz.

Az egyéni és csoportthatásnak ez a folyamata, a mely úgy az egyéneket, mint a csoportokat átalakítja, két vagy több vad csoportról átterjed a legátfogóbb és legszövevényesebben össze-tett csoportokra, a melyek talán a civilizáció legmagasabb fokára fejlődnek. Ez a hatás szüntelen. Örökké változó. A leg-hatalmasabb mozgalom, a melyben költözések, faj keveredések, háborúk, kormányok, alkotmányok, forradalmak, reformációk, szövetségek, civilizációk csak többé-kevésbbé fontos epizódok,

helyzetek, vagy tényezők. Az egész folyamat a legmagasabb tény, a melyet emberi ismeret elérhet. Végső tolmácsa minden más — és jelentéktelenebb — ténynek, a mely az ember figyelmét magára vonhatja. S a midőn ez a folyamat, elejétől végéig, alkotó elemeitől szövevényükig, alakjaival, erőivel, változataival, irányzataival az a tárgy, a melyet a szociológia ki akar kutatni: minden más tudománynak a szociológiához való viszonya meg van állapítva, nem valamely tudós diktuma által, hanem azon viszony által, a melyben a többi tudományok tárgyaikkal és módszereikkel az egyetemes társadalmi folyamathoz állanak.

Hogy ezt a pontot szabatosabbá tegyük, különböztessük meg a szociológia munkáját az ethnológia, történelem és gazdaságtan művétől. Szándékunk tisztán az, hogy megvilágítsuk ezt a tételt: lehetséges, hogy ugyanannak az objektív anyagnak abban a formában, a melyben a mondott tudományok megjelenítik, a szociológia számára semmiféle érdekessége nincs, de lehetséges az is, hogy oly viszonylatokban nézik azt, hogy épúgy lehet azon tudományok tárgya, mint a szociológiáé is. Vagyis a többi emberi tudományok és a szociológia tárgya közt nincs nyilvánvaló statikai dualizmus vagy sokszerűség. Ha az emberi élet minden tanulmányozója megvalósítja azt, hogy a realitás, a melyet megismerni próbál, nem több, hanem egy, akkor közvetlen tudományának anyagát nem fogja úgy tekinteni, hogy ez az ő tudományába tartozik, nem a máséba, hanem úgy fogja tekinteni, hogy bizonyos mértékben több tudomány közös anyaga, vagy hogy azt mintegy tudományágára bízta — mint a *trustees*-ekre a részvényeket — de az mégis a teljes, az egyetemes tudomány végső használatára van rendeltetve.

Ebben az értelemben például fölhozhatjuk Deniker *The races of Man* c. (London, 1900) művét. A szerző tárgya, előszava szerint, ez: »Tárgyamat az anthropológia és ethnográfia iker-tudományának leglényegesebb tényei szolgáltatták«. E terv kivételül továbbad egy-egy fejezetet szentel a következő tárgyaknak: »Testi jellemvonások«; »alaktani jellemvonások«; »fiziológiai jellemvonások«; »ethnikai jellemvonások«; »nyelvi jellemvonások«; »szociológiai jellemvonások« (ezen belül egy-egy fejezet az »anyagi élet«, »lelki élet«, »családi élet« és »társadalmi élet«-ről); »a fajok és népek osztályozása«; »Európa fajai és népei«; »Ázsia fajai és népei«; Afrika fajai és népei«; »Ausztrália fajai és népei«; »Amerika fajai és népei«.

Már most, ha egy vagy több tudomány megelégszik azzal, hogy fölfedi, leírja, összehasonlítja, osztályozza a most említett részleteket s többel nem törődik, az ilyen tudományt csak tartásuk meg maguknak, a szociológiának semmi köze sincs hozzá. Ilyen részletekkel, merőben mint részletekkel és kuriózumokkal a szociológia nem foglalkozhatik.

De másrészt mindezek a részletek valahol beleestek annak a folyamatnak az útjába, a melynél fogva a kezdetleges ember és kezdetleges emberi egyesületek evolválts személyekké és bonyolult társaságokká fejlődtek. Ennek a folyamatnak eredetével, módjával, okaival, irányával foglalkozni a szociológia fő foglalkozása. Ha a kérdéses részletek bármelyike ilyen látható viszonylatba hozható a szociális folyamattal s egyenes arányban azzal, hogy mennyire világíthatja meg a folyamatot, belekerül a szociológia körébe. Ennélfogva a legnagyobb látványosság-számba menő részlet, mint például egy faji különösség, vagy szertartásos anomália, lehet egy ethnológiai múzeum főszákmánya és fővonzóereje. De nem lesz értéke a szociológia számára. Ha ellenben nyilvánvaló összefüggésbe hozható a szociális folyamatnak tényeivel, alakjával, vagy erőivel, körülményeivel, ez összefüggéssel egyforma terjedelemben válik az a szociológia és ama tudomány közös anyagává, a mely múzeumában kiállítja.

Ugyanúgy különbséget tehetünk a közt a tárgy közt, a melyre a szociológia figyelme irányul és a közt, a melyen túl némely történetíró szeme nem lát. Vegyük csak az egyik legtekintélyesebb angol történetírót. Stubbs püspök, *Constitutional History of England* c. művében (I. k. 9. feje.) a »Normann foglalás« című fejezet alá ezeket az alcímeket sorozza: »A foglalás összes eredményei«, »Normandia állama«, »A feudalizmus növekedése«, »A foglalás hűbéri eszméi«, »Vilmos nemzeti politikája«, »Hűbéri szokások bevezetése«, »Régi formák fenntartása«, »A kormányzók változásának eredményei«, »Alárendelt változások: a törvénykezésben, adózásban, egyházi ügyekben«, »A korszak átmeneti jellege«.

Nem kritizáljuk ezt a művet, csak elvonunk belőle illusztrációul egy pár szokásos tárgyat, a melyet lehet két ellentétes módszerrel földolgozni. Az egyik típus szerint úgy, hogy a legkevesebb, vagy semmi vonatkozásban ne legyenek egymással. Mindegyik téma úgy beszélhető meg, mint a hogy a tájképfestő kiragad egy környéket, mint hatásosat s vásznára festi. Kötetek teli ilyen elszigetelt, impresszionista vázlattal

nem vinnék tovább a történelem tudományát, mint a hogy sziklák levált és a világ minden részéből összeszedett részeinek leírása hasonló halmazban sem vinné előbbre a geológia tudományát. A kinek csak legkisebb érzéke van a generalizáció iránt, az nem tekintheti az ilyen töredékes leírásokat tudománynak. Lehet, hogy érdemes vele foglalkozni, de nem tudományos célból. Mert magukban véve, meghagyva kritikátlan, szervezetlen, heterogén állapotukban: az egymásra halmozott tényeknek, a múltak ilyen ismeretének nincs több tudományos értékük, mint a mai hírlapok hasonló számú vegyes újdonságainak.

A modern irodalom »történelem« címe alá sorozott műveiben csakugyan találunk különös tudósításokat a történelekről a szervezethez minden fokán, az összefüggés minimumától — maximumáig. De azt vitatjuk, hogy a szociológiának semmi köze a történelem olyan fajtájához, a mely megelégszik tények kikutatásával és azután hallgat. Mint minden igazi tudomány, a szociológia sem törődik a tényekkel, mint ilyenekkel. Csak a viszonylatok, az értelem, az értékelés érdekli, a melyeket a tények kifejeznek. Egyik tény sem ér többet a másiknál, ha viszonya más tényekhez nincs kiderítve. Minden tapasztalati ténynek azonban annyiban magában véve is van értéke, a mennyiben annak a szociális folyamatnak mutatója, a mely részlegesen ebben a tényben jelentkezik. Már most, ha a történetíró tényekre vadászik oly célból, hogy megtalálja a társadalmi processzust, a melyet e tények fölfednek, érdeklődése azonos a szociológuséval. A különbség kettőjük közt tisztán az, a mit így lehetne kifejezni: a mint az ethnográfia viszonylik az etimológiához, úgy viszonylik a historiográfia a historiológiához. Semmiképen sem engedem meg, hogy a szociológia tárgya a múltra határolódjék. Sőt sokkal inkább foglalkozik a jelenben lefolyó szociális processzus magyarázatával. Ez a név »historiológia« csak synonymjául szolgál a szociológia köre egyik metszetének s megjelöli a szociológus munkakörét szemben a historiografus munkakörével, a ki pusztán a múltak részleteit kutatja.

De a történetírók valójában még sem a módon mozdíthatják elő tudományukat, a mire legújabbban oly számosan büszkék. A történelem nem válik tudományosabbá, ha figyelmét viszonylag jelentéktelen királyokról és katonákról ép oly jelentéktelen tömegekre fordítja. A történelem tudományossá abban az arányban válik, a melyben részletek ismeretétől előrehalad egy oly egész rekonstrukciója felé, a melyben a részletek elhelye-

zódnek. A szociológusok ráléptek a társadalmi tudományok mezejére azzal a követeléssel, hogy az ismeretek összefüggésére illő figyelem fordítottassék, a mit »induktív«-nak nevezett korszakunk annyira elhanyagolt.

Visszatérve Stubbs címeire, hozzátehetjük, hogy az ilyen témák kutatása, kell, hogy legelőbb történjék a kapcsolatos részletektől való szigorú elválasztással. Ámde a történelem művének nem az adja a próbáját, hogy hol kezdődik, hanem hol végződik. A tények hamis koncepciója, visszaélés a szavakkal az, ha tudományos programnak mondjuk azt, a mely csak részletekkel kezdődik és végződik. A historiográfia, mint ilyen nem tudomány; merő mesterség. Ennek a mesterségnek műve a tudománynak csak nyers anyaga. Semmivel sincs több tudományos értéke annak, ha tudom, mit tett Hódító Vilmos vagy Vörös Vilmos, vagy valamelyik utódjuk az elmúlt századokban, mintha tudom, mit csinált VII. Edward és II. Vilmos Kielben yachtjaikon a múlt nyáron. Nem emelkedünk föl a tudományig, csak ha annak az ismeretétől, hogy mi történt, előrehaladunk a történetek értelméig. Az, a ki a történetek értelmét, kapcsolatát oly messze követi, a mennyire csak lehet, akár történetírónak, akár szociológusnak hívja magát, ugyanazt a lényeges szociológiai célt követi.

Szerencsére még a legatomisztikusabb eszű történetírónak is lehetetlen teljesen szemet hunynia valamely eseménynek vagy helyzetnek más eseményekkel vagy helyzettel való összefüggése előtt. Még a címek is, a melyeket taláломra idéztünk, bizonyítják ezt a szükségszerűséget. »Eredmények«, »állam«, »növekedés«, »politika«, »bevezetés«, »fentartás«, »átmeneti« — mindezek viszonylatok kifejezői. Mi több, a hallgatagon értendő viszonylatok nemcsak az időben, térben, sorozatban való közeifekvést jelentik. Jelentik az együtthatást, a folyamatot. Ezt a folyamatot lehet önkényesen elhatározott területen is szemlélni, azaz az okokat és hatásait megfigyelni annyiban, a mennyiben *bizonyos népen* belül, mint az osztályok, gazdasági rendszerek, alkotmányos elvek, törvények, társadalmi szokások, vallási szabályok viszonylatainak előzményei és következményei ellentétesen jelentkeznek. Ebben az esetben töredékes és korlátozott speciális ismeret, a mely értékét csak más ismerethez való viszonyától nyeri. A historikus érdeklődése ép oly fokban hajlik a szociológusé felé, a melyben az előbbi az események merő ismeretétől előrehalad nemcsak közvetlen kapcsolatukig, hanem

utolsó, még fölfedhető értelmükig, a mi mutatója az egész szociális evolúciónak. Az egyik végleten az érdeklődés merőben részletekre irányul. A másikon az érdeklődés a részleteket, tisztán mint előzményeket veszi figyelembe.

Ugyanily különbséget lehet tenni a gazdaságtani és szociológiai érdeklődés közt. Újra a legnyomatékosabban hangsúlyozni kell, hogy minden oly szóhasználat, a mely a tárgyakat kizárólagos tulajdonul osztja szét a társadalmi tudományok közt, merő konvenció, a melyet a tudománynak legalább is enyhíteni kell. Mint fentebb mondtuk, szociológiai szempontból a társadalmi tudományok művelői nem dolgoznak más-nemű anyaggal. Csak különböző munkamegosztással dolgoznak, de ugyanazon az anyagon. Ez az anyag általában az emberi tapasztalat. Tekintet nélkül a speciális nevekre, a melyek alatt az egyes részek ismeretesek, a szociális tudomány egyetemes célja attól a ponttól kezdve, a mikor megszűnik merő ismeret lenni és hatalommá fejlődik, ez: fölfedni az emberi tapasztalat értelmét.

Schmoller *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre* c. könyvében (II. k. 7. fej.) körvonalazza az iparvállalat modern formáit. Alcímei ezek: »Az iparvállalat fogalmai, »Kiinduló pontja; forgalom, munka, közösség, család«; »A mezőgazdasági vállalat fejlődése«, »Kézimunka«, »Mozgalmak a nagyvállalatok és köz és testületi vállalatok irányában 1800 óta«, »Az otthonipar«, »Modern vállalatok, nagykereskedések, gyárak«, »A nagyvállalat szociális problémája«, »Részvény társaságok«, »Az újabb gazdasági társulatok«, »Kereskedők és alapítók szövetségei, szindikátusok, ringek, trustok«, »Befejezés; egy pillantás madártávlatból az ipar s különösen a kapitalista vállalat társadalmi alkatába«.

A helyett, hogy gazdasági tárgyú példánkat, a mint könnyen tehetnők, túlságosan töredékes munkákból merítenők, inkább választunk olyan művet, a mely a modern tendenciákat inkább képviseli. A fentebbi címek igen fejlett és szövevényes gazdasági jelenségekre vonatkoznak. Minden ilyen elemzésben igen bonyolult viszonylatok vannak befoglalva. Lehet e ezeket illetőleg szó oly tudományos érdekről, a mely nem azonos, sőt nagyobb, mint a gazdasági érdek? A felelet egészen attól a terjedelemtől függ, a melyet a gazdaságtan a maga érdeklődési körének követel vagy enged. Mint a történelem esetében, lehet a tárgya olyan, hogy a közgazda érdeklődése végeredményében teljesen összeesik a szociológuséval. Másrészt, ez a gazdasági

érdeklődés lehet úgy is körülírva, hogy a figyelem pusztán a gazdasági mechanizmusra szorítkozik s végtelen lánc képződik ugyanazokból a szemekből: tőke, munka, termelés, fogyasztás stb. Ebben az esetben az élet gazdasági tevékenysége intellektuális akrobatáskodással kiragadtatik a reális társadalmi folyamatból és önmagában elégséges entitásnak vétetik. Szociológiai szempontból a gazdasági cselekedetek pusztán az emberi társadalmi egyetemes folyamat nyilvánulásainak egyik osztályát teszik. Ez a folyamat azzal az erővel kezdődik, hogy az egyének szükségleteket éreznek és szükségleteiktől ösztökélve cselekszenek. Folytatódik a szükségletek különválásának és variálásának határtalan köreivel, egyének esetenkénti csoportosulásával e szükségletek kielégítésére s e szüntelen törekvés folyamatában intézményekkel és más célszerű berendezésekkel.

A szociológusnak az egyénnek minden típusa, a cselekedetek minden kombinációja, minden intézmény — akár gazdasági, politikai, művészi, tudományos vagy vallási — érdekes, nem önmagában, hanem annyiban, a mennyiben világot vet azon egyetemes folyamat tagozódásaira és indoklására, a melyben minden részlet a maga fokán egy beleillő esemény. A nélkül, hogy határviálgásba elegyednénk a pszichológusokkal, ismételhetjük, hogy a szociológiai érdek a szükségleteket érző egyénnel kezdődik. Hogy hozzák ezek a szükségletek érintkezésbe más, szükségleteket érző egyénnel? Hogy módosítják az ekkép érintkező egyének egymás szükségleteit? Hogy támad e külön egyének körül egy oly környezet, a mely mindnyájakat befolyásolja? Hogy válik ez elemek — egyének, fizikai környezet, társadalmi környezet — reakciója mind szövényszerűbbé az ok és okozat fokozatos változataival e kombinációban? Hogy erednek a szükségletek az egyéni és társas érintkezés, a környezet típusai ezen folyamat különböző fázisaiból? Mi jelentősége van minden fázisban a részleteknek, vagy a részletek csoportjainak és rendszereinek abban a tekintetben, hogy e folyamat magyarázatául szolgálnak?

Ennélfogva szociológiai szempontból a gazdasági tények csoportja, valamely kor vagy civilizáció gazdasági rendszere, vagy elmélete csak része annak a célnak, a melyet a szociológia formulázni megkísérel. Az emberi érdeklődés az egyetemes emberi megismerésére irányul. A szociológusok betörték a társadalomtudósok jó pajtási körébe s ennél fogva legkevésbé sem látták őket szívesen vendégekül. Mindazonáltal hivatásuk van,

a melyet majd elismer a világ. Az emberi realitás megismerésének egyetemes művében első sorban az a szerepük, hogy ellene dolgozzanak a specialisták centrifugális ösztöneinek. Ez a centrifugális irányzat már annyira ment, hogy a szociális tudomány szemlátomást töredékekre forgácsolódott, a melyeket nem lehet már az ismeret egységes teatévé illeszteni. A szociológia első sorban a megismerési folyamat összrendezésének szükségét hirdeti. Legitim és nélkülözhetetlen voltának elismerése már csak idő kérdése. E hitünk egynémely okát részleteztük, a mikor szemlét tartottunk arról, mint vélekedtek az utolsó évtizedben a szociológiáról.*

Foglaljuk össze még egyszer: A szociológusok törekszenek kimutatni, hogy a társadalmi tudományokat csakis úgy lehet megváltani a meddőségtől, ha nemcsak részletek mikroszkopikus leírásait és elemzését adjuk, hanem a részleteket oly kapcsolatokba hozzuk és általánosítjuk, hogy az egész szociális folyamat érthetővé válik. De emberi szempontból egy tudomány sem öneél. Minden tudomány legközelebbi célja a tetté való organizálás. A szociológusok végső feladata ennél fogva, hogy a szociális folyamat ismeretét felhasználják a folyamat sokkal észszerűbb előmozdítására, a miről bővebben van szó a további (VIII. és IX.) részekben.

Albion W. Small.
(Chicago).

* *American Journal of Sociology*. XI. k. 1. 1.

AZ ÓSERDŐ.

(UPTON SINCLAIR: THE JUNGLE, DOUBLEDAY, PAGE ET CO. NEW-YORK, 1906.)

I.

A gyermekkort játék, a férfikort komoly munka jellemzi. A legtöbb tudományszak keletkezésekor játékszamba ment: Meddő metafizikai okoskodásból alakult ki a mai lélektan; alkímiából fejlődött korunk vegytana; a hódító villamosságnak bölcsőjét pedig látszólag céltalan kíváncsiság ringatta. Hasonlóképp a regény is valamikor lovagok és szerelmesek históriáján élőködő élvezeti cikk volt. A szintézist e műfajba Morus, Campanella, Bacon, Cabet, Bellamy, Hertzka, Wells vitte bele, kik mindannyian apriorisztikus elvekből kiindulva a »javítást« tűzték ki munkájuk céljául. Stendal, Balsac, Goncourt, Flobert, Zola, Frapié és Rosny ellenben analitikus módon a »megismerést« szolgálták. E két irány egyesítésén fáradoznak a legújabb amerikai írók: F. Norris »Oktopus«-ja a vasúti- és gabona-trustök üzelveiről rántják le a leplet; »Frenziéd Fiance«-ban Th. Lawson a tőzsde üzelveit festi; Upton Sinclair pedig a húsiparban uralkodó rettenetes viszonyokat tárja fel.

Zola hősei valami láthatatlan, ezer karú szörnyeteg ellen vívják reménytelen harcukat. »A természet« (Rougon-Macquart), »Társadalom« (Les Trois Evangiles) avagy mindkettő (Germinal, L'Oeuvre) nehezedik rá a szerencsétlen emberre. A menekülésnek még reménye is kizártnak tekintendő. A szerző fájdalmat okozó pontossággal írja le a fejlődő kórság minden tünetét. A megsemmisülés és a regény vége összeesik. Az utópisták viszont a jelenkor viszonyaira való minden tekintet nélkül festik álmukat. A »Jungle« ellenben az író szemében természetes fejlődésnek s előidéző okainak művészi rajzát adja.

II.

Az író *tényeket* sorol fel:

A húsiparban dolgozók házi élete és lakása az állatokénál sokkal rosszabb. A munkaadó kapzsisága nem ismer mértéket. A munkásnő házasságát követő napon, lebetegedése utáni héten sem kap szabadságot, pedig béréről is szívesen lemondana.

A gyárban uralkodó viszonyok még elrettentőbbek. Szerző csendes fájdalommal írja le a gyermek-munkás első napjait: »... megállapították a kis Szaniszló helyét a mindenségben és sorsát egész napjainak végéig. Végzete azt kívánta, hogy minden órában, nap-nap után, egész életében, kivétel nélkül mindig egy bizonyos négy láb kiterjedésű padozaton álljon, hét óra reggeltől egész délig, és félegetől este hatig; a nélkül, hogy egyetlenegy más gondolata lehessen, mint kantáknak a szalonnát megmunkáló gép elé való helyezése. Nyáron a meleg zsír büze undort kelt, télen pedig a fütetlen pincében az edények odafagynak csupasz kezecskéihez. Az év felében munkába menet és jövet már sötét az éjszaka; ő csak vasárnap látja a napot«. (85.)

A Dante képzeletére emlékeztető pokol mélyebb körei rettenetesebbek.

Íme ilyen a munkásnő helyzete: »Ama üregek egyikébe zárták, hol ritkán látni a napvilágot. Alatta terültek el a húsfagyasztók, felette a főzőhelyiségekben dolgoztak; ezért naphosszat jéghideg padozaton állott, fejének forróságától pedig még lélegzete is elakadt . . . állandóan az a viszály fenyegette, hogy kereskedelmi pangás okából elveszti állását, vagy pedig sürgős munkaidőben a rendes órákon túl és addig kell dolgoznia, míg minden idege remeg, kezéből pedig kicsúszik a sikamlós kés és mérgezett sebet okoz . . .« (124.)

A gyár még borzasztóbb helyeket is rejteget: »Fullasztó pincékben, melyekbe a nap soha sem sütött be, látjátok az asszonyokat és gyermekeket, a mint gyorsan forgó gépek fölé hajolva, mindenféle alakúvá csiszolnak apró csontdarabokat és eközben teleszívják tüdejüket a finom porral, mely mindnyájukat a bizonyos, előre meghatározott időben való elpusztulásra ítéli . . . A por és gőzben a villamos lámpák távoli csillagok módjára kék, piros és zöld színben pislognak . . . A belépőnek úgy össze kell szednie bátorságát, mintha jég-

hideg vízbe ugrana. A víz alatt úszó ember módjára jár. Zsebkendőjét arcára szorítja, köhög, levegő után kapkod és ha még mindig nem menekül vad futásban, úgy feje zúgni kezd, erei halántékában lüktetnek, míg végre szaladásra kényszeríti egy ammóniákkal telített szélroham és ő félholtan kerül ki ... Jurgis, meg vagy hat társa a trágyát lapátolta talicskába. A többiek szintén dolgoztak. Ezt hangjukról s néha a velük való összeütközésből tudta; egyébként akár ott se lettek volna, mert a kápráztató bűzös légkörben az ember hat lábnyira sem látott. Ingujban 100 fokú (Fahrenheit!) és még nagyobb melegben dolgoztak. A foszfátok behatoltak bőrének pórusaiba... félóra múlva rosszul lett, úgy hányt, mintha belei rongyokká tépődnének (154—155.)

Az üzem testi veszedelmen kívül, még erkölcsi nyavalyákat is terjeszt. Oly nemi dolgok történtek, hogy »azok leírása lehetetlen«. (126.) Az imént közölt részletek után elgondolhatjuk ama bűntények hajmeresztő voltát, melyek Sinclair bátor tollat is megakasztották . . .!

A leírtakhoz hasonló megpróbáltatásokat huzamos ideig semmiféle emberi szervezet sem bírhatja ki. A munkásnak testileg és szellemileg el kell züllenie. Ennek a meddő küzdelemnek és lassú pusztulásnak képei vonulnak el rettegő szemeink előtt. A szerző valamelyik kivándorló család sorsát írja le. A jelenetek középpontjába őserőtől duzzadó munkást állít be, kiben megvannak a harci állat összes jellemvonásai. De a szervezett tőke mégis erősebb. A konzervgyár, mely a sertésből »röfögésén kívül mindent felhasznál«, a munkással még rosszabbul bánik, mert a szót, panaszt is megtiltja. A jövevényt senki sem figyelmeztetheti a körülötte ólálkodó veszélyekre. Az embertelen munka megöli testét. Életének az volt legkellemebb karácsonya, melyet nagybetegen kórházban töltött. (269.) De itt sem tűrik sokáig; vissza kell mennie a gyárba. A mikor pedig a félig gyógyult ember ereje fogytán van, vagy végső kimerülés közben baleset éri, úgy egyszerűen kilökik a gyárból. A nyomor arra kényszeríti öreg apját, fiatal nejét, serdületlen gyermekeit, hogy hasonló feltételek mellett vállaljanak munkát, íme a munkások szerződési szabadsága . . .!

A munkás a tőke kapzsiságának esik martalékaul; neje pedig szükségszerűen a felügyelők kéjvágyát szolgálja. A férj az ősember jogos boszúvágyéért börtönbe kerül. Időközben a prostitúció, az éhség rémei kiirtják családját. A családfő

kiszabadulásakor elhagyottan áll abban a világban, melynek mozgató, titkos rugóit a börtönlakók feltárták előtte. Szemei megnyílnak; lát, rettenetes dolgokat lát. Az a hely, hol eddig küzdött, élt, dolgozott: ». . . oly város, melyben becsület és igazságot, nők testét és férfiak lelkét vásárra vitték, melyben emberi lények verembe esett farkasok módjára tülekedtek; melyben a kék lángjai csapkodtak és az emberek szolgáltatták a tűz anyagát és hol az emberiség saját korrupciójában gennyedt, pörköldött és dobzódott. Az emberek e csapdáknak akarata ellenére születtek; bennök éltek, mert nem segíthettek egyébként magukon. A börtön számukra nem lehetett szerencsétlenség, mert a játék soha sem volt kellemes, a kockát pedig elvetették. Csalók, fillérek és koronák tolvajai voltak és milliókban csalók és tolvajok eltették őket láb alól«. (197.)

A még nem rég becsületes embert semmiféle kötelék sem tartja vissza attól, hogy a reája erőszakolt utón haladjon tovább: Belesülyed a csavargók, tolvajok, rablók életmódjába. A természeténél fogva jó családapa, lelkiismeretes munkás: tehát kiváló társadalmi lény így alakul át aszociális egyéniséggé: rátermett arra, hogy szolgáltatásokat tegyen az emberiségnek és most mégis károsítja, pusztítja azt. Csak az mérlegeli eme önkénytelen visszafejlődéssel járó kinszenvedést, ki magamagán tapasztalta, miként hat a tények kényszerűsége az életmód és elvek átalakulására!

A Jungle hőse minden elgondolható testi, szellemi és lelki szenvedésen átesett. A valódi őserdő kutatóit hasonló veszélyek érik. *De ők ismerik áldozatuk okát, annak értékét.* A természetbúvár, felfedező egész egyéniségét vásárra viszi azért, hogy érte csekély, kis haladást erőszakoljon ki. De micsoda jó fakadt a szegény munkások véréből? Néhány dúsgazdag ember vagyona még inkább nő, vagy 30 millió ember — ennyit lát el a hústrust! — erejét, egészségét pedig megmérgezik, lassú pusztulás martalékává dobják. Borzalom nélkül senki sem olvashatja azokat a leírásokat, melyek a rothadt hús »megjavítását«, gümőkóros, pestises, terhes állatok levágását rajzolják. Kíméletből csak egy példát idézek: »A sötét raktárban nem látott jól az ember, de ha valaki végighúzta kezét a húshalmokon, összeaszott patkányok tetemét szedte össze. E kártévő állatok számára mérgezett kenyert helyeztek el; ettől ezek megdöglöttek és azután patkány, hús, kenyér vegyest került a nagy kádakba. Ez nem mese, se nem tréfa.

Az eleséget talicskába lapátoló munkások nem vesződtek a döglött patkányok kiválogatásával, még ha észre is vették azokat. Hisz oly dolgok kerültek a kolbászokba, melyekhez viszonyítva a mérgezett patkány — csemege!« (162.)

III.

Szerző *elmélettel* magyarázza a felsorolt hihetetlen tényeket. Első pillanatra lehetetlennek látszik az, hogy a gyárakban alkalmazott harmincezer munkás, kiknek száma a húsiparral rokon üzemekben dolgozó emberek és családjaik beleszámításával félmillió lélekre rúg (47. lap), a leírt rettenetes állapotot megnyugvással tűrje el. Ezért kell az emberhússal táplálkozó óriási gépezet egyensúlyi állapotát és zavartalan működését biztosító titkos rugókat ismernünk. Miért nem lázad fel a tömeg? . . . Az embereket lenyűgözi a túlvilági ellenszolgáltatással kecsegtető vallás. A tőke megvásárolta még az Igét is, mely valamikor a szolgát ura ellen lazította. A jelen borzasztó állapotait enyhíti a jövő vigasztaló képe. Ha pedig a mennyország reménye már nem elegendő, úgy megteszi hatását a pokol kínjaitól való félelem. Az öntudatra ébredt munkás ezért fakad ki először a lelkész ellen: Fekete kabátjában és gondosan megkötött nyakkendőjével, teste melegen és tele bendővel, pénzzel zsebében — honnan is ismerné ő a bűnt, szenvedést. Éa mégis azoknak prédikál, kik létükért küzdenek, kiket a hideg és éhség hatalmas démonja fojtogat! . . . ezek az emberek nem éltek abban az életben, mely felett vitakoznak; alkalmatlanok ama probléma megoldására, melynek ők részei — ők okai annak a társadalmi rendnek, mely lenyűgözi az embereket. Ők a diadalmas és szemérmetlen birtokosokhoz tartoznak; meg van szobájuk, tűzük, élelmük, ruhájuk és így könnyen papolnak az éhes embernek, ki beszédjüket túrni kénytelen! Lelkünket akarják megmenteni és csak a féleszü nem látja, hogy lelkiállapotunk oka annak, hogy nem tudunk testünknek tisztességes megélhetést biztosítani«. (273.)

A tőke érdekében üzött népbuítást megértjük. De hol késik az állami beavatkozás . . .? Sinclair kitanít bennünket arra, hogy a tőkésék és állam voltaképpen egyugyanazon dolog. Tisztán látjuk a helyzetet, ha elolvassuk a képviselőválasztások leírását: . . . a zsebtolvaj, orgazda és rabló; mindazok, kik hamisított tejjel, rothadt gyümölcsessel és mérgezett eledellel

kereskednek; egészségtelen vendéglők tulajdonosai; kuruzslók, uzsorások, koldusok, hamis játékosok, ökölvívók és hivatásos orgyilkosok . . . leánykereskedők és csábítók: a korrupció mindeme ügynökei egyesültek és vérszerződést kötöttek rendőrséggel és politikusokkal, leggyakrabban pedig ugyanazok az emberek voltak . . . Választás napján a bűn és gonosztett e hatalmasai uralkodtak . . . » (303.)

Az istenadta nép pedig nem csak tűri ezt, hanem néhány koronaért eladja szavazatát és így magamaga feni a kést torka ellen. A tőke uralmát a munkásság biztosítja. Teszi ezt pedig azért, mert tudatlan. Megfelelő ismeretek hiánya viszont szervezetlen voltából ered, mi a maga részéről ismét műveletlenséget és végső eredményben a pénz oligarchiáját eredményezi. Íme ez az a *circulus vitiosus*, mely a húsipar munkásait a konzervgyárak poklainak legmélyebb üregeibe szorítja. Ennek az eredendő bűnnek tudós és kíméletlen feltárásában látom Sinclair fő érdemét, műve nagy hatásának legjobb biztosítékát.

Az amerikai tőkés a középkori kényúr bevált eszközeit használja. Egyre új meg új *egymástól elütő* eredetű népeket telepít be. Kezdte a germánokon. Majd franciákat, olaszokat, szlávokat, kínaiakat, négereket csábítottak az ígéret földére. Ezek az emberek nem értik egymás nyelvét; szokásaik kölcsönösen ellenszenvesek; bennük él a nemzetiségi babona. Ezért játszhatja ki a munkaadó egyiket a másik ellen, ezért oly végtelen nehéz mindenféle szervezkedés. De viszont a Jungle a leghitlenebb embert is meggyőzi a szervezkedés feltétlenül szükséges voltáról. A felvilágosítás harca mindenféle vallási babona ellen; korrupciónak a műveltség terjesztésével való leküzdése; általános szervezkedés: ezek az elnyomottak küzdelmének erős fegyverei.

IV.

Így egyesül a Jungle-ben analízis szintézissel. Megismerjük a kóros tüneteket, azok előidéző okát és a javítás eszközeit.

A leírt jelenetek nagy részén megérik azok átélt volta. A könyv legrettenetesebb lapja is az író emberszeretetének tiszta érzését hirdeti. A mű egész felépítése mély tudásra vall. A könyv megírása zsenialitást, kiadása rendkívüli becsületességet tételez fel. Csodaszámba megy, hogy a hústrust nem vette le lábáról a szerzőt!

Mindezek okából bizalommal fogadhatjuk Sinclair tanítását. Az Egyesült-Államok elnökétől, a könyv hatása alatt, elrendelt vizsgálat különben már is azt igazolta, hogy túlzás helyett a szerző a legvisszataszítóbb dolgokat elhallgatta. A könyv megérdemelt, nagy hatású legjobban igazolja ez a vizsgálat: Egyetlenegy ember szellemének hatalma legyőzte a milliókért megvásárolt korrupció egész hadát. A barbár közönségekben csak a tett propagandája számíthat eredményre. De Amerikának művelt társadalmát megmozgatta a szónak hatalma. A sok tökéletlenség dacára, ezért tekintek fel bámulattal az Egyesült-Államokra. Náluk valósulni kezd a látnok szava. Ők már igazolják, hogy: »az erős okok és mély gondolatok láncolata elszakíthatatlan kötelék. A szó, miként Dávid parittyája, leüti az erőszakosokat és földre veti az erősöket. Ez legyőzhetetlen fegyver. Nélküle a világot az állati erőszak uralja. Vajjon ki korlátozza ezt? Egyedül, fegyver nélkül és meztlenül az Eszme«. (A. France.)

Harkányi Ede.

A FRANCIA ÁLLAMI ALKALMAZOTTAK SZAK- SZERVEZETI MOZGALMA.¹

A francia társadalmi mozgalmak a legnagyobb ellenmondásokkal vannak telve, a legmélyebb ellentétek között mozognak. Politikai bátorság és forradalmi szellem dolgában nincs senki, a ki a francia munkássággal vetekedhetnék. Olyan nyílt és gyilkos antimilitarista propaganda, a minőt Hervé és társai üznek ma a világ egyetlen országában sem lehetséges. Gazdasági és szociálpolitikai alkotások terén ellenben igen sok szempontból még a legelmaradottabb országok is felülmúlják a harmadik köztársaság eredményeit. Így például a vasárnapi munkaszünetet, a mely jól-rosszul nálunk már 16 év óta megvan, Franciaországban csak a múlt hónapban, 1906 augusztusában iktathatta törvénybe a francia szenátus és a törvény végre hajtása még el sem kezdődött. Vagy hogy más példára mutassunk rá: tavaly közölt Jaurès újságja, l'Humanité csodálkozó, magasztaló ismertetéseket a mi gyermekvédelmi törvényeinkről és intézményeinkről, a melyeket szinte elérhetetlen eszményként állított a francia szocialista és radikális polgári társadalom elé. A munkásság tisztán gazdasági követeléseinek szempontjából is sok meglepő dolgot tapasztalhatni. A nagy politikai szabadság mellett, a melyben a munkásságnak kétségtelenül

¹ Ezen ismertetés alapjául szolgált: 1. J. Paul—Boncour: *Les Syndicats de Fonctionnaires*. Preface d'Anatole France.

Azonfelül:

² Barthou: *Rapport fait au nom de la Commission du travail chargée d'examiner les propositions de loi tendant à modifier la loi du 21. mars. 1884.*

³ Georges Gahen: *Associations et Federation de Fonctionnaires*. Revue bleu 17. juin. 1905.

⁴ Emile Glay cikkei l'Humanité): *Le syndicalisme universitaire.*

része van, igen különös, hogy a munkaidő alig csökken. A forradalmi szakszervezetektől megindított nagy mozgalom a nyolc órai munkaidőért, a melyet már 1906 május elsején meg akartak valósítani, majdnem teljesen sikertelenül végződött. Az amerikai munkáshivatal 1904 júliusában pontos statisztikai felvételeket eszközölt több állam egyes iparágában szokásos munkaidőre nézve.¹ E felvételek, a melyek Belgium, Franciaország, Németország, Anglia és az Egyesült-Államok tizenhárom iparágára terjedtek ki, azt mutatták, hogy 1890—1903 között Franciaországban a legnagyobb a munkaidő és a legkisebb a munkaidő aránylagos csökkenése. Az átlagos heti munkaidő órákban számítva volt:

	Franciaország	Németország	Anglia	Egyesült-Államok
	<i>Kőműveseknél:</i>			
1890	63	59,75	52,67	53,22
1900	63	56,50	51,83	49,32
1903	63	56,50	51,83	47,83
	<i>Ácsoknál:</i>			
1890	60	59,41	52,67	55,94
1900	60	55,47	50,17	51,86
1903	60	55,30	50,17	49,41

De ilyen visszamaradt vonások mellett vannak a munkásmozgalomnak tisztán gazdasági és szociálpolitikai területén is olyan jelenségek, a melyek minden más európai államban lehetetlenek, a melyek másutt mindenütt csak a jövő, még hozzá a távoli jövő zenéje. Ilyen része például a francia munkásmozgalomnak a minden rendű és rangú állami tisztviselők szakszervezeti mozgalma, a mely mind nagyobb méreteket ölt, s a mely mellett vagy ellen az idén választott radikális képviselőházban kétségtelenül igen heves csatározások folynak majd.

A francia állami tisztviselők, alkalmazottak és munkások, még pedig az állami igazgatás legkülönbélebb ágaiban szakszervezeti alapon kívánnak szervezkedni. Ott találjuk azok között, a kik élni kívánnak a szakszervezetekről szóló 1884-iki törvény nyújtotta előnyökkel és jogokkal: a tanítókat, posta-, távírda- és telefon-kezelőket és építőket, fináncokat, vámhivatalnokokat, a híd- és közútépítési alkalmazottakat, útkaparókat, csatornatisztítókat, kikötői és arzenáli munkásokat, valamint

¹ Idézi K. Kautsky: Republik und Socialdemokratie in Frankreich. Die Neue Zeit. XXIII. évfolyam. I. 441.

az állam vagy község ipari vállalatainak munkásait és hivatalnokait. Az állam mindezen proletárai érzik összetartozandóságukat a magántőke rabszolgáival s tudják, hogy csak ugyanazon harci eszközökkel küzdhetnek ki a maguk számára jogokat, mint az a munkásság, a melynek nem az állam a munkáltatója.

A különféle állami alkalmazottak egyesületei a Dreyfus-affaire és a kongregációk ellen folyt nagy harcok idején keletkeztek, mikor a kormánynak szüksége volt minden ember támogatására és mikor e támogatás megnyerésére szívesen tett, ha kellett, engedményeket is az állam. Ebben az időben (1902) nemcsak eltúrta a kormány az állami iparvállalatok munkásainak szervezkedését, hanem a hadügyminiszter (André) és a tengerészeti miniszter (Pelletan) egyenesen utasították a katonai és tengerészeti hatóságokat, hogy tárgyaljanak az alárendeltjeiktől, kikötői és arzenáli munkásoktól alkotott egyesületekkel. Ugyanekkor keletkezett Franciaország és Algéria középítési, vízszabályozási és útépitési alkalmazottainak szövetsége, a mely hatvanezer embert csoportosított. Nyomukban jártak a tanítók, a kik minden megyében megalkották az ő »Amicales«-jaikat, a melyek mindjárt kezdettől fogva rendkívül radikális szellemben működtek. Az így megalakult, az állami igazgatás legkülönbözőbb ágazataira kiterjedő szövetségek legtöbbször egymás között is kereste és megtalálta a kapcsolatot s megalkotta »A polgári állami alkalmazottak szakszerű egyesületeinek (associations professionnelles) általános Szövetségét«, a melyhez 1905 áprilisában már körülbelül 90,000 állami alkalmazott tartozott.¹ E szövetség célja alapszabályai szerint kifejleszteni az összetartozás érzését, a mely mind erősebben fűzi egymáshoz a különböző munkásokat, megvédeni az egyes csoportok közös anyagi és erkölcsi érdekeit, valamint egyes tagjainak emberi méltóságát. Oly kérdésekben, a melyek csak saját igazgatási ágára vonatkoznak, minden egyesület megőrzi autonómiáját. De a közös vagy általános érdekű kérdésekre vonatkozó határozatok a Szövetség minden egyes csoportjára nézve kötelezők.

Látnivaló, hogy itt egy új hatalmas társadalmi szerv képződött, a melynek igen nagy és mély hatásai lesznek az egész államéletre. Ám az állami alkalmazottak mindevvel nem

¹ Georges Cahen: Associations et Federations de fonctionnaires. Revue bleu 17. juin. 1905.

elégedtek meg, hanem egyesületeiket és szövetségüket szakszervezetekké akarták átalakítani. Hogy a különbségeket egyesület és szakszervezet között kellően méltányolhassuk, meg kell említeni néhány szóval a francia egyesülési jog két alapvető törvényét: az 1884-iki Waldeck-Rousseautól alkotott szakszervezeti és az 1901-iki Combes-féle egyesülési törvényt. Az állami alkalmazottak egyesületei az 1901-iki törvény alapján keletkeztek; gyakorolhatják az ezen törvényben biztosított jogokat, a melyek azonban szűkebbkörűek és kevésbé biztosítottak, mint a melyekkel a szakszervezeteket ruházta fel az 1884-iki törvény. Az 1884-iki törvény alapján álló egyesületek nem függenek a mindenkori kormányoktól, a politikai pártok ingadozásától. Fel vannak ruházva korlátatlan birtokképeséssel, vagyont gyűjthetnek, örökségeket, adományokat fogadhatnak el, ingatlanokat szerezhetnek, joguk van beavatkozni a munkások és munkáltatók között támadt gazdasági összeütközésekbe.

A tanítók szakszervezetei például kiadhatnának vagy kiadathatnának könyveket, a mitől most el vannak tiltva s így véget vethetnének a tankönyvuzsorának. A nyugalomba vonult tanító, tisztviselő továbbra is tagja maradhatna az 1884-iki törvény alapján a szakszervezetnek s érdekeinek istápolására, felvirágoztatására fordíthatná szabad idejét, tapasztalatait, függetlenségét. Joga volna a szakszervezetnek beavatkozni az egyes hatóságok és a szakszervezeti tagok között támadt ellentétekbe, ellenőrizni az áthelyezéseket, előléptetéseket stb.

Ma mindezeket a jogokat vagy egyáltalán nem, vagy csak feltételesen és szűk körben gyakorolhatják az 1901. törvény alapján álló egyesületek. Azonfelül nem csatlakozhatnak a munkásbörzékhez, pedig ezek a gazdasági munkásmozgalom gyűjtőpontjai. A melyik tanítói vagy tisztviselői egyesület a közhatalom visszaélése ellen tiltakozik, a melyik mozgalmat indít valamely testületi érdek védelmezésére vagy valamely hatósági rendszabály ellen, mindig ama veszedelmet idézheti fel, hogy a kormány mint olyat, a mely túllépte törvényben biztosított jogkörét, feloszlatja. Fölöttébb érthető tehát, ha az állami tisztviselők elkezdték kiterjesztőleg magyarázni az 1884-iki törvényt és megszerezni egyesületeik számára annak előnyeit. De viszont érthető az is, hogy az állami alkalmazottak egyesületeinek ilyen irányú fejlődése a legnagyobb félelmet és retteget keltette az egész polgárságban, a radikálisban épúgy, mint a konzervatívban. És ettől a pillanattól kezdve a kormány és

az uralkodó polgári pártok jóakarata, a mely eltúrte, sőt elősegítette az egyesületek megalakulását, nyílt ellenségeskedéssé alakult át. Az 1884-iki szakszervezeti törvény reformálására már régebben készül a francia törvényhozás s a nagy harc most a körül dül: kiterjesztessék-e az a törvény az állami alkalmazottakra is, avagy pedig nem. A törvény reformálására kiküldött bizottság előadója Barthou, a mostani Sarrien-kabinet kereskedelmi minisztere volt. Rendkívül tanulságos és érdekes jelentésének következménye gyanánt a mellett foglalt állást, hogy a szakszervezkedés joga kiterjesztessék azon állami alkalmazottakra, a kik nem gyakorolnak semmiféle közhatalmat (*ne déténant aucune portion de la puissance publique*). Barthou okoskodása szerint egészen más jogai vannak az igazságszolgáltatató államnak az ő alkalmazottaival szemben, mint például a gyújtót készítő államnak. A Barthou-féle jelentés megakartá adni a kért jogot a tanítóknak, posta- és távíró alkalmazottaknak stb. Ezzel szemben a francia kamara 1905 november 8-iki ülésén már kifejtette a konzervatív felfogást az akkori radikális minisztérium feje, Rouvier, a ki kijelentette, hogy sohasem fog beleegyezni abba, hogy esküt tett állami alkalmazottak megkapják a szervezkedés és így a sztrájk jogát. A mai Európa legerősebben központosított államában a tisztviselőknek ez a szervezkedése a *közigazgatási federalizmust* jelentené a konzervatívok szerint. »Hajdan a nemzetet külön-külön tartományokra osztották — írja Le Temps 1905 nov. 29.¹ — most pedig a közhatalmat, a nemzeti akaratot akarják szétosztani ezen nagy testületek között. Ezek a nagy testületek a régi uralom rendi szervei helyére kerülnek, a melyek ellen hiába küzdött századokon keresztül a királyi abszolútizmus és a melyeket csakis a forradalom tudott megtörni«. Az állami tisztviselők szervezkedése a közhatalom legjelentékenyebb részét átruházza a kormányról és a képviselőházzal a szervezetekre.

Azóta Barthou megváltoztatta álláspontját és a szakszervezkedésnek, valamint a sztrájkknak jogát csakis az állami üzemek munkásainak akarja megadni. Kizárja ellenben a tanítókat, posta-, távírda- stb. alkalmazottakat.

A milyen félelmetesnek látszik ez a fejlődés a mai társadalmi rend oszlopainak, épen olyan örvendetes és kívánatos azokra, a kik nem hisznek a mai társadalmi rend örökké-

¹ Idézve J. Paul—Boncour művében 26. lap.

valóságában, sőt kívánatosnak vallják mielőbbi pusztulását. És ha jól megfigyeljük, akkor ebben a szervezkedésben az új állam egyik még keletkezőfélben lévő szervét ismerhetni fel. Ebben a mozgalomban jut kifejezésre ama ellentét, a mely az állítólagos demokratikus berendezkedések és az állam mindenhatósága között fennáll. Ez a mozgalom halálos sebet ejt az állam középpontosított régi fogalmán. A differenciálódott, demokratizált és decentralizált közszolgálatok foglalják majd el a régi hierarchikus, középpontosított és a politikai többségek zsarnoki és megrontó befolyásának mindig engedő közszolgálatokat. Ha az egyes közigazgatási ágak tisztviselői szervezve lesznek, mint hatalmas autonóm szervek kerülnek majd szembe az állammal, a mely hosszabb, vagy rövidebb küzdelem után kénytelen lesz ez új erővel számolni és kibékülni. A hatáskörök elkülönülése, a modern államok ezen egyik legjellemzőbb vonása, nagy lépést tesz majd előre evvel. Az államé marad az ellenőrzés joga, a melyet az egész nemzet nevében fog gyakorolni. A szakszervezetekben tömörült tisztviselők pedig maguk fognak örködni, hogy érdekeiket kielégítsék, a szerzett jogokra fognak hivatkozni az egyének jogtalan kedvezésével szemben, maguk fogják meghatározni járandóságaik összegét, valamint az előléptetéseket is. A mai hierarchikus és középpontosított államnak a tökéletes ellentéte lesz ez az állam, a melyben az egyéni szabadság növekedése és az állami mindenhatóság csökkenése lesz az új rendnek egyik legjellemzőbb bizonyítéka.

De nemcsak maguknak a tisztviselőknek érdekes e szervezkedés útján decentralizálni az államhatalmat, hanem magának a demokratikus államnak, a fejlődni, haladni akaró államnak is. A gazdasági fejlődésnek a nyugati nagy államokban elért foka számos üzemet már egészen középpontosított s ezekre nézve már elérkezett az államosításnak vagy társadalmosításnak az ideje. Ezen nagy magán monopóliumok államosításának *elvé* ellen ma már csak a manchesterizmus megrögzött és semmiből sem okuló hívei foglalnak állást, a kik az állami be nem avatkozás elvét fétisként imádják még ma is. A mai gazdasági rend tisztább fejű, világosabban látó védelmezői nem a társadalmosítás vagy államosítás elve ellen harcolnak, sőt azt helyesnek és kívánatosnak ítélik. Hanem a keresztülvitel lehetőségét vonják kétségbe.

Főbb érveik a következők:

1. A nagy üzemek társadalmasításának legbuzgóbb követői egyúttal a mai államnak legelkeseredettebb harcosai. Ezek a ma neki jutó feladatok elvégzésére is alkalmatlannak mondják az államot. Mai hatalmát is már túlságosan nagynak ítélik óa politikai téren egész harcuk ezen állam hatalmának csökkentésére vagy visszaszorítására irányul. Nem áll-e ellentétben ezen törekvéssel az a másik követelésük, hogy az állam vegye át a nagyüzemeket, a mikor pedig ennek szükségképeni következménye az állam hatalmának óriási növekedése lesz. Nyomósabbá teszi ezen érvet, hogy hangoztatói hivatkoznak a szocialisták azon tanára, hogy a politikai hatalom csak következménye a gazdaságinak. Tehát a szocialisták félkezükkel korlátozzák az állam politikai hatalmát, a másikkal pedig olyan gazdasági erők urává teszik, a melyek szükségképen megnövelik politikai hatalmát is.

Másik nem kevésbé súlyos érvük így szól:

2. Az állam maga kezeli a nagyüzemeket. E kezelést tisztviselőire, alkalmazottaira bizza. Már most mi érdeke van az állami alkalmazottnak azon üzem felvirágoztatásában, a melynek esetleges gyümölcseiből neki nem jut? Semmiféle érdeke sincs, mondják. Ma is állami hivatalokban, a hol a számléltárn amúgy is megy mindenki felfelé, dolgoznak a legkevesebbet, de a legrosszabbul is. Ugyanez fog bekövetkezni a nagyipari vállalatoknál is, mihelyt az egyénileg érdekelt emberek kezéből az államéba kerül. A mérnök nem igen törí magát majd, hogy a gépeket tökéletesítse, az igazgató, hogy az üzem kereskedelmi részét fellendítse és így tovább.

E két súlyos és komoly ellenvetésre kielégítő feleletet éppen a cikkünkben tárgyalt mozgalom ad.

A leggyakoribb érv, a melylyel a szocializmus ellen hadakoznak az, hogy diadalmaskodása az állam hatalmát annyira megnövelné, hogy befellegzenék az egyéni szabadságnak. És nem egyszer olvashatni azt az okoskodást, hogy a szocialisták a nagy monopóliumok, vasutak, bányák stb. megváltását már ma sürgetve, csak növelik annak az államnak a hatalmát, a mely ellen pedig a legkeseredettebb harcot folytatják. Íme, itt van az állami tisztviselők szakszervezeti mozgalmasában egy kitűnő fegyver, a mely az elnyomó államtól elveszi a legveszedelmesebb, leg-hatásosabb eszközöket: az egész hivatalnoksereget. És különös, hogy ennek a mozgalomnak a jövő állam szabadságát már előre elsírató burzsoák a legvadabb és legelszántabb ellenfelei,

ellenben a jövődő állítólagos szolgásgának megteremtői: a szociáldemokraták a leglelkesebb pártolói és elősegítói. A jövődő állam igazi és mély népnevelésén kívül, a mely szabad embereket és nem meghunyászkodó alattvalókat fog nevelni, éppen ez: a közszolgálatok federatív szervezete lesz a legnagyobb biztosítéka a szabadságnak. Mert ez a szervezet ugyanannyira gyöngíti az állam politikai hatalmát, a mennyire a gazdasági középpontosítás növelni fogja. így teremti meg a fejlődés természetes menete az új szükségletek új szerveit, így gondoskodik az egyik oldalon növekedő súlynak a másik oldalon való ellensúlyozásáról. Természetesen: a mai államnak nem lehet a gazdasági javak összességét kezébe adni, mivel ez a tökéletes politikai és gazdasági abszolútizmust eredményezné. A milyen mértékben halad a gazdasági fejlődés, olyan mértékben változik meg az állam politikai szervezete is. Igen jellemzően és világosan fejezi ki ezt a gondolatot Vandervelde:

»Nagy tévedés azt hinni, hogy a kollektivizmus csak a termelési eszközök társadalmosításából áll. Ha ez igaz volna, akkor a nagy pénzügyi intézetek zsarnokságát nem volna érdemes becserélni a kormány zsarnokságáért. A ki a mai államra akarja ruházni azt a sokféle tevékenységet, a mely a vállalatok fokozatos társadalmosításával velejár, az tulajdonképpen a hadtestparancsnokokra bízna a gyárak igazgatását, az egyetemek vezetését, a múzeumok fenntartását és könyvtárak alapítását. A kapitalista állam célja az emberek kormányzása. E végből szüksége van központosított hatalomra, erőszakos miniszterekre, fűtyszóra engedelmeskedő tisztviselőkre. A ki kiterjeszti hatáskörét, az nagy kaszányát teremt.

Evvel szemben a kollektivista államnak a dolgok adminisztrálása lesz a célja. Evégből decentralizált szervezetre lesz szüksége, tanult és gyakorlati emberekre, olyan ipari erőkre, a melyektől spontán és kezdeményező munkát fog várni.«¹

A társadalmi fejlődésnek két iránya már ma tisztán felismerhető: a nagyipar immanens ereje, hogy közszolgálatá alakuljon át: ez az egyik, a másik evvel ellentétes: a mai közszolgálatok törekvése, hogy nagyobb autonómiára, nagyobb cselekvési szabadságra tegyenek szert.

A második évrre sokkal rövidebb feleletet adhat az okoskodás, de sokkal kielégítőbbet a tények. A munkakedv meg-

¹ Vandervelde et Destrée: Le Socialisme en Belgique. 293. lap.

csappanását, az egyéni kezdeményezés eltűnését valóban meg kell gátolni. Kérdés csak az, lehetséges-e ez? Az állami szervezetnek a tisztviselők szakszervezeti mozgalma folytán való átalakulása által ez a sajnálatos tünemény meggátolható.

Mihelyt az állami alkalmazottak, egy-egy állami üzem személyzete egy bizonyos fokú autonómiára, függetlenségre tett szert, akkor már igen nagy érdeke van, hogy jó karban tartsa az üzemei; és hogy felvirágoztassa. Ez az érdeke pedig annál nagyobb lesz, minél nagyobb beleszólásuk lesz az alkalmazottaknak a jövedelem eloszlásának, a béreknek megállapításába, az előmenetelbe.

De még világosabban cáfolják ezt az ellenvetést a tények. Új-Zeeland, a szociális csodák országa, már sokat megvalósított abból, a miről a mi öreg világrészünkben még mindig vitatkoznak az emberek. Métin könyvében: *Le socialisme sans doctrine* egész seregét sorolja fel az érdekesnél érdekesebb példáknak. Új-Zeelandban maga az állam a legnagyobb földbirtokos, a legnagyobb ipari munkáltató is, a ki az összes munkásoknak a felét foglalkoztatja, és az állam az egyedüli vasúti vállalkozó. Ezenfelül felállított egy állami bankot, a mely alacsonyabb kamattal ad pénzt, mint a magánosok s így majdnem államosította a hitelügyet. Nagy állami életbiztosítást, rendezett be, általánosan kötelezővé tette a munkásnyugdíjakat, kötelezővé és ingyenessé a népoktatást. Az az érdekes és jellemző ez intézmények legtöbbszörénél, hogy nem közvetlenül függenek az államtól. Szerenésés módon egyesítik a magánvállalat és a kollektív termelés előnyeit. Például: Új-Walesben megszüntették a vasúti minisztériumot és a vasutak igazgatását három biztosra bízta. »Nem tartoznak a minisztériumhoz és nem a politikusok közül választották Őket. A kormány nevezi ki, de nem hívhatja vissza őket, sem nem módosíthatja fizetésüket. Csak a parlamentnek van ehhez joga«.¹ A kormánynyal szemben való függetlensége kikapcsolja a bürokratikus elemet a bizottságból. De viszont általa való kinevezése, valamint az egész személyzetnek a nyereségben való részesedése és a fölös haszonnak közcélokra való fordítása: az állami összetartozás gondolatát viszi bele az üzletbe. A bizottság működése óta a szállítás olcsóbb lett, a személyzetet jobban fizetik, a közlekedés jobb és gyorsabb lett. Az

¹ Métin, id. munka 247.

új-walesi vasutak az egyedüliek a világon — írja Métin — a melyek a beléjük fektetett tőke kamatait meghozzák.

Magában Új-Zeelandban az életbiztosítás van az állam kezén és ugyanolyan a szervezete, mint az új-walesi vasutaknak. Métin szerint harminc éves a kormánynek ez a vállalkozása. Az egész államban 75,692 életbiztosítást kötöttek; s ebből 37,848-at az állami életbiztosító intézet. Az államnál biztosított összeg 9 millió font sterling, az összes magántársaságoknál biztosított összeg ellenben tíz millió font. E nagy üzletek minden jövedelmében osztozik az egész közönség, s nem egyesek javára szolgál ez.

Mindezen példák világosan mutatják, mennyire alaptalan az az aggodalom, a mely az ipar termelő erejének csökkenését félti a nagyipari üzemek államosításától akkor, ha ezen államosítással karöltve, párhuzamosan halad az állam nagy és mélyreható decentralizálása, a politikai szervezetnek a gazdasági struktúra változásával lépést tartó átalakulása.

Ennek az átalakulásnak egyik igen figyelemreméltó tünete a francia állami tisztviselők szakszervezeti mozgalmá. Megint egy sugara ez a jövő napnak, a mely diadalmas erejével áthatol az ismeretlenség, tudatlanság és rosszakarat sűrű köd felhőjén.

Kunfi Zsigmond.

SZEMLÉK.

Gondolatok Ibsen Henrikről.*

Pax vobiscum: volt az Ibsen epilógusának utolsó szava. Irén (Ειρήνη = a béke) az utolsó hősnője. Úgy látszott, mintha az élete csupa harmónia lett volna: még megérte teljes győzelmét, befejezte élete, munkáját, maga tette le a tollat és mondta: elég volt; nem maradt utána félbehagyott tervek, szétfoszlott remények.

És mégis a munkáiból kihangzó főakkordok csupa keserűség, panasz és vád. Mi az oka ennek a diszharmóniának? Figyeljük egy kissé, nem azt, hogy mit vádol és mire panaszkodik, de azt, hogy miért és akkor nemsokára rokonhangokat hallunk mindenfelől. A nagy magányos ember fájdalomát mások is érezték. Olyan emberek lelkét, a kik nem tudtak egymásról semmit, a kik nem ismerték volna el egymást rokonnak, ugyanazok a fájdalmak gyötörték. Ez a keserűség vonul végig a Baudelaire költészetén, ezt panaszolja — soha meg nem értve — Flaubert a leveleiben; ez a Grillparzer eltitkolt tragédiája és a Schopenhauer pesszimizmusának ez az alapja. A „poète maudit”-k nagy kórusa. Kétségbeesett, meg nem értett emberek, örökös harcban korukkal és önmagukkal.

Mi a helyzetük? Egész általánosan: a későn születetteké. A mikor már letört és elvényt minden romantika, akkor éltek ők, a mikor minden téren a racionalizmus uralkodott az ő örök esküdt ellenségük.

A romantika fénykora sehol sem tartott sokáig; rövid intenzív ragyogás volt és aztán vége. Ennek sok külső oka is van, a miknek természetesen nagy részük volt abban, hogy a század elején olyan impozánsan meginduló romantikus mozgalomnak — látszólag — nem volt folytatása, és a mi volt elvesztette maga alól a talajt; epigón poézis lett. Csak pár okot említek: Franciaországban a Napoleon után beállott csend és elnyomatás, hogy egész

* A halhatatlan halottról a *Huszedik Század* már I. évfolyamában közölt egy nagyobb tanulmányt, a melyet újabb olvasóink szíves figyelmébe ajánlunk. Ezúttal legyen elég ez a szemle, a mely más szempontokból indul ki. Nem mulasztjuk el még, hogy ne figyelmeztessük Alfred Kerr kiváló nekrológiára (*Der Tagban*; lenyomatva a *Das litterarische Echo* 18. számában), a melyet csak azért nem ültettünk át, mert Kerr főerőssége a nyelv, s ez nála szinte átláthatatlan törzsökös növény. Szerk.

generáció, melyek mérhetetlen lehetőségek előérzetével nőttek fel, egyszerre nem találtak teret. (Ezt írja le Musset a „Confessions d'un enfant du siècle”-ben.) Később a 30-as és 48-as sikertelen forradalmak; Németországban a szent szövetség kora, a szabadságharcokhoz fűzött remények meghiúsulása stb. De az igazi ok, mégis a romantikus lélek diszpozíciójában volt. Tehát — és itt csak az érzések általános, rövid analizisét próbálom meg — mi a romantika? Romantika első sorban az érzések forradalma minden öket kötő békó ellen; tehát nincsen benne semmi praktikus irány, sőt élesen tiltakozik minden racionalisztikus korlátozás ellen; kiterjed minden területre, meg akar hódítani, át akar ölelni mindent; egy nagy érzés-színhézisbe akarja egész világnézetét belefoglalni, a hol egyesülnek tudomány és művészet, költészet és matematika; művészi érzés az alapja náluk mindennek és miszticizmusuk — úgy mint az ebben velük nagyon rokon renaissance-é is* — semmi egyéb, mint elhamarkodott, csak művészi érzésen alapuló monisztikus világfelfogás. Az individualizmus lehető legmagasabb foka, a hol az objektum, a realitás egyáltalában nem jön számba (1. a Fichte filozófiáját), a hol ledől minden korlát és a szuverén egyéniség a maga képére alkotja újra a világot.

Mámoros, ujjongó tánc a romantika. Egész mellékesen jönnek rá a dolgokra, a miket más fog felhasználni; felfedeznek területeket, a miket más fog megművelni. És ez a más — a racionalizmus — nyomon követi őket és saját fegyvereiket fordítja ellenük. De akkorra ők is kifáradtak már; a romantikus érzés — eredeti formájában — természeténél fogva nem fejlődés-képes. Mindent át akar fogni és minden töredék marad. Az érzés kizárólagossága, melynek óriási perspektíváit és nagy színhéziseit köszönheti, nem engedi meg, hogy csak egy dolgot is, véghezvigyen, hanem mindig újhoz és megint újhoz kergeti, a mi szintén befejezetlen marad. A romantika repülés és nem lehet mindig repülni és cél nincs, mert a végtelen felé törekedtek. Lehullottak. Feltűnő sok köztük a fiatalon elhunyt. (Novalis, Hölderlin, Shelley stb.) és a kik sokáig éltek, azok életének értékes része csak az ifjúságuk. Sokan a vallásban kerestek támaszt (Fr. Schlegel, Brentano, Werner stb.) és a reakciót támogatták; mások folytatták, a mit fiatalon kezdtek, akkor is, mikor rég kihűlt a fiatalok tüze. saját fiatalokuk epigonjai lettek; és sokan menekültek megtörtén a legszürkébb nyárspolgárság kikötőjébe.

Mi tehát a helyzetük azoknak, a kik a romantika nagy letörése után lépnek fel romantikus érzésekkel? A romantika elvesztette hitelét, nemcsak ellenségei előtt, épen ezek a fiatalok kételkednek benne a legerősebben. Ők már átélték a desillusiót, bennük soha sem lesz már meg az első romantikusok naiv bátorsága. Mi lesz velük? A kort gyűlölik; a letiport ember rancunejével, a ki megveti legyőzőjét és érzi tehetetlenségét vele szemben. Bizalmatlanok mindennel szemben, elfordulnak az élettől, félnek a csalódástól és inkább meg se próbálnak semmit; a hogy az Ibsen Falkja és Schwanhilde-je (Szerelem komédiája) elválnak, mert félnek, hogy szerelmük nem

* Sokan minden misztikus irányban rögtön reakciót látnak. Ezért fontos hangsúlyozni az exakt kutatásokat megelőző, érzés-hypostasison alapuló miszticizmus és a már megtörtént tudományos kutatásokkal ellenkező klerikális, misztikus irányok különböző voltát. Erről a kérdéstről részletesen ír Karl Joel baseli tanár „Der Ursprung der Naturphilosophie aus dem Geiste der Mystik” című szép könyvében.

tart örökké. Már kész a világgép bennük, mielőtt valamit átéltek volna és a valóság soha sem fog ennek a képnek megfelelni; és számba se venni az életet nem engedi becsületeségük, maguk alá gyürni pedig — mint az első romantikusok tették — nincs erejük.

Az érzés végletek közt mozog és minél. erősebb és kizárólagosabb, annál könnyebben csap át az egyikből a másikba.* Kierkegaard — ő is közéjük tartozik — írja valahol: Mindenütt, a hol komolyan van szó valamiről, ez a törvény: vagy — vagy: . . . Aut — aut; aut Caesar — aut nihil.* Ez az oka, hogy náluk a csalódás következtében minden romantikus érzés — hogy így fejezzem ki magamat — ellenkező irányú lesz; a naiv színhézis helyét radikális, mindenben való kételkedés foglalja el; vallásosság istentagadás lesz; és miután az életből kiszorultak oltárt emelnek az absztrakt, élettől elvált művészetnek: megszületik a l'art pour l'art; a romantikusok mindenre kiterjesztik a művészetet, ezek, mert nem maradt más terük, mindent alárendelnek neki; a romantikusok művészetükben, vagy tudomást se vesznek a jelenről vagy stilizálják; ezek lerajzolják, a legtöbbször nagyon pontosan, „naturalisztikusan”, a gyűlölet éleslátásával, így állva boszút megvetett győzelmes korukon. Minden érzésükben benne van a romantikus kizárólagosság, de mindegyiknek iránya ellenkező lett. Romantika a rebours.

És Ibsen? Az első percben talán furcsa, őt ebben a társaságban látni, őt, a kit Zola mellett szoktak emlegetni, mint a modern realizmus mesterét. Itt csak pár fővonásában vázolhatom a lelki rokonságot közte és pl. Flaubert közt, mely talán a legszembetűnőbb és a legfontosabb is, főleg mert — tudtommal — nem ismerték egymást. Fiatalkorában mindegyik egészen romantikus. Rouenba, a hol Flaubert- és Norvégiába, a hol Ibsen élt, minden későbbben érkezett és így ők romantikusak voltak, mikor az már rég lejárt a magát. Ibsen ifjúkorában Oehlenschäger utánozza, mondákat dolgoz fel, úgy mint a dán-norvég romantikusok, a kikhez külső formája is sokszor hasonló és Flaubert, a ki nem becsülte Stendhalt és Balzacot és Chateaubriand- és Gautierért lelkesedett, hátrahagyott iratai közt pl. Hoffmann befolyása alatt álló novellákra találtak. Mind a kettőnél az átmenet a modern kort rajzoló irodalomra nagyon lassú és — a művekből látszik — épen ezen idő volt az első, keserű csalódások kora. Ez még lehet véletlen hasonlóság, fontosabb realizmusok módja. Mind a kettőé az iróniából indul ki (az Ibsen-é talán még szembetűnőbben, mint a Flaubert-é). A nyárspolgár gyűlöletből. „Contre les philistinsers!” a romantika jelszava és lényegében teljesen romantikus a Flaubert és Ibsen iróniája. Ugyanazokat a dolgokat gúnyolják pl. racionalizmus, gyávaság, egyéniség hiánya, kicsinyesség, utánzás, különösen, ha őket magukat utánozza stb. Gondoljunk csak a Flaubert Regimbard-jára, Arnoux-jára (Education Sentimentale), Homaisára; az Ibsen Helmer-jére, Stockmann Péter-jére stb. Mily nagy a rokonság Emma Rovary és Hjalmar Ekdal önámításai és komédiái közt. Csakhogy persze az irónia komolyabb, élesebb lesz; több benne a gyűlölet. De a romantikus irónia

* Már az első romantikusoknál is észlelhető érzésük hirtelen, impulzív, végletek közt mozgó volta. Nézzük — hogy csak pár példára utaljak — a Brentanók, Schlegelék életét, a Kleist drámáinak ióalakjait. (így pl. Kleist ezt írja a Penthesileáról: a ki a Kätchent szereti, Penthesileat is meg fogja érteni; hiszen ők összetartoznak, mint a + és a — az algebrában, ugyanazon ember ellenkező helyzetekbe gondolva.)

másik forrása az önirónia is végigvonul műveiken. A romantikusoknál még legtöbbször csak artisztikus az önirónia, „die Ironie des aus dem Stücker Fallens” mondja Brentano. Kezdetben Ibsennél is ilyen (pl. Peer Gynt. V. felv.) és csak a teljes desillusio után fordul egészen befelé. Akkor kegyetlenül üldözi azt, a mi neki a legszentebb, hogy senki észre ne vehesse és ki ne nevetesse fájdalmát (Gregers Werle).^{*} Így gúnyolja Flaubert is a romantikus szerelmet, legfőbb ideálját a „Mme Bovary”-ban. És a híres „impersonalító”-t, a „naturalizmust” is első sorban a gyűlölet hozza létre; nekik nem kellett a nyárspolgárt torzítani, hogy gyűlöletes legyen, ellenkezőleg minél hívebben, minél tipikusabban akarják rajzolni, hogy egyik se mondhassa azok közül: ez nem én vagyok. Természetesen nemcsak ebből a forrásból ered realizmusuk: minden romantikus természetű embernek idővel támaszra van szüksége; láttuk, hogy régebben pl. a vallás nyújtotta ezt. Ibsenénél az objektivitás, a tudományosság egyrészt álarcok, a melyek mögött bizalmatlan, szégyenlős lelküket elrejtik a világ előtt, másrészt azonban megadja nekik maguknak azt a illúziót, hogy mint bírok ítélnék koruk felett, nem mint legyőzöttek panaszkodnak rá. De ezenfelül a desillusio, a jövőendő csalódásoktól való félelem bizalmatlanná teszi őket minden ösztön, inspiráció, vagy fantáziával szemben. Tessék végignézni az Ibsen alakjain! Miért szereti az egyiket és gyűlöli a másikat? Mennyire gyűlöl és megvet minden kicsinyiséget és nyárspolgarságot és mennyire közönyös minden úgynevezett bűnnel szemben,

Keményen ítéli el Helmer kislelkűségét, Nora váltóhamisítása pedig számba se jön. John Gabriel Borkmann bűne az, a mit Renheim Ellával szemben elkövetett, a sikkasztás e mellett egészen eltörpül. — És így nyilvánvaló, ugyanazok a motívumai, mint a romantikus költők^{**} és senkitől sincs távolabb, mint azoktól a szociálkritikus íróktól, a kikkel mindig együtt emlegetik.

De néha különösen öregkori darabjaiban egészen leplezetlenül kitör belőle a romantika. És a „Tenger asszonyában”, a „Solness”-ben, a „Kis Eyolf-ban” ép úgy szerepelnek a jelen emberei közt fantasztikus lények, mint a Hoffmann vagy Poé novelláiban. És az utolsó drámák szerelmes-

^{*} Ez az érzés vezette valószínűleg Grillparzert, hogy drámáiban a filisztereknek adjon igazat („Traum ein Leben” vége. Bánk bán, a királyné a „Jüdin von Toledo”-ban, a pap a „Des Meeres und der Liebe Wellen”-ben) és ne azoknak, a kiket szeret pl. Meráni Ottó, Lipót főherceg (Ein Bruderzwist im Hause Habsburg) stb.

^{**} Ezt Ibsen egész költészetében könnyen ki lehetne mutatni. Csak egy nevezetes példa: Nóra, Ellida stb. alakjaiban Ibsen proklamálja a nő emberi jogait; köztudomású, hogy ezt előtte Hebbel már megírta (pl. Marianne: — du bist, wie ich deinem Heiligstem gekränkt, wie ich zum Ding herabgesetzt Herodes und Marianne. IV. f.) de feltűnő, hogy Ibsennél, a ki mint maga bevallja ismerte Hebbelt — csak németországi tartózkodása után szerepel ez a motívum. (Ifjúság szövetsége 1869.) Pedig korábbi drámáiban a férfi és nő situatioja Skula és Sgrgeberg; Sigurd és Hgördis) ugyanaz mint a későbbiekben, de a nő érzése legfeljebb fájdalom és bosszúvágy, nem megsértett emberi méltóságának érzete. De Hebbelhez is valószínűleg a romantikus iskolából került a felfogás. L. pl. Kleistnél — a kitől Hebbel sokat tanult — Eve Rull egy megjegyzését a Ruprechthez (Der zerbrochene Krug) Tusnelda és Ventidius viszonyát (Hermannschlacht) Theoretikusan kifejtte Fr. Schlegelnél. (Bővebben R. Haym: Die Romantische Schule 5t9. 1.)

párijai a régi, romantikus szerelmesekre emlékeztetnek *; a végzetszerűsége, egymásnak rendeltsége, ha százszor komplikáltabbak is, ha át meg át is járja őket a nihilista Ibsen iróniája.

Tehát romantika itt is. Romantika a rebours. A régi romantikusok kalandorok voltak, Ibsen és testvérei remeték; de alapézés mindannyiukban ugyanaz.

II.

Az eddig elmondottak után, azt hiszem, egészen természetes, hogy Ibsen technikailag teljes ellentéte a romantikának. Azok dilettáns módon írnak, hiszen náluk az egyes munka befejezettség nem sokat jelent, Ibsen technikailag egészen tökéletes. Azok kísérleteznek, ő befejez egy fejlődést. Azoknál a költői önkényesség az alapelv, nála a szükségszerűség. Persze ez csak az érett, teljesen kész Ibsenre áll, fiatalkorában technikája is egészen romantikus és csak világnézete megváltozásával fejlődik technikája is.

Flaubert kedvenc idézete volt a Bouffon mondása: „bien écrire c'est bien penser” és csak nagyon felületesen látók hiszik, hogy a „tartalmat” meg lehet különböztetni a „formától”. A forma nem ruha, a mit fel lehet húzni és megint levetni, a mitől lényegileg független az, a ki viseli; a forma, a technika annyira a legmélyebb lelki momentumokból következik, hogy voltaképpen minden technikai probléma — akár egyénről, akár korról van szó — lélektani, világnézeti probléma.

Az érett Ibsen kizárólagos formája az analitikus dráma, mely hosszú fejlődés után nála érte el a tetőpontját, úgy, hogy itt minden eredményre úgy jutottunk el, hogy az ibseni dráma technikáját vizsgáltuk, ezt tekintve egyelőre a fejlődés végeredményének, céljának. Az analitikus dráma formát a többi drámai formától az választja el, hogy a múltnak, a cselekmény előzményeinek milyen szerep jut benne; a tisztán analitikus drámában az összes, a cselekményre fontos események a múltban történtek meg és ezeknek kiderülése hozza létre a drámát; a tisztán színháti drámában pedig minden fontos momentum a néző előtt játszódik le.

A modern analitikus dráma létrejöttének — úgy látszik — színpad-technikai okai vannak. Mihelyt a mai értelemben vett színpadot, díszleteket kezdenek használni, nehézségekbe ütközik a cselekmény valamennyi fontos mozzanatát színpadra vinni, tehát — hogy egészen külsőleg vegyem a dolgot — kevesebb színen kell lejátszódnia a darabnak; a cselekmény így egyszerűbb lesz, kevesebb ember szerepel benne, a mi szükségképpen erősebb megkomponáltságra, az alakok tipikusabb megrajzolására vezet. De mindennek persze mélyebb okai is vannak. A dekoráció kifejlődése voltaképpen semmi egyéb, mint a dráma fixirozása egy bizonyos, meghatározott helyhez és időhöz; a mi annak belátásából következik, hogy a külső körülményeknek — kor, társadalmi viszonyok, milieu, foglalkozás stb. — mily nagy befolyásuk van a lelki életre, hogy ugyanaz az ember más viszonyok közt, másképp

* Ebben is rokona Hebbel Ibsennek. Ilyen ellenállhatatlan hatalom hajtja pl. Brunhildet Siegfriedhez „die letzte Riesin ohne Lust und ohne Wahl zum letztem Riesen treibt”. (Siegfrieds Tod IV. felv.)

cselekednék. Ebből persze még nem következik analitikus dráma. Ez a dráma csak kevesebb momentumban csinálja meg a színhésist, mint a Shakespeareé (pl. Kaméliás hölgy), de már megvan az átmenet itt is pl. az egyes momentumok közt történt dolgok elmondása által. De a hely és kor fixirozása nemcsak belátáson alapszik, hanem művészi szükséglet is: egy bizonyos hangulat, atmoszféra rajzolása. A festőiség iránt való érzék kifejlődésével mindig fontosabb lesz az az interieur vagy táj, a melyben a darab lejátsszódik (pl. az erdő az Ottó Ludwig „Erbförster”-jében, Ibsennél a padlás a Vadkacsában, a tenger A tenger asszonyában stb.) és mert a hangulat annál erősebb, minél egységesebb és zavartalanabb, természetesen létrejön a törekvés az egész drámát egy helyen játszani. Ez persze elősegíti az idő koncentrációját is. A hangulat egységessége rendszeren már magában véve sem engedi meg a cselekménynek túlságosan nagy időre való kinyújtását.

A modern dráma azonkívül első sorban emberábrázolásra törekszik. És nyilvánvaló, hogy — drámában — a beszélőember egyénibb, érdekesebb, mint a cselekvő, lelkéből sokkal többet látunk meg. Miért? A tettnek legjobb esetben is csak nagyon külső, közvetlen motívumai tűnnek ki, különösen, ha nem katasztrófáról, hanem a mi gyakoribb egy lassú fejlődés utolsó mozzanatáról van szó. Az elbeszélés sokkal komplikáltabb lehet, benne van az egész múlt, összes előzményeivel és következményeivel; a beszélő ember továbbá könnyebben érezhető, hogy milyen viszonyban volt, ahhoz a mi történt, mit érzett, a mikor megtörtént. De nemcsak ez; elmondani valamit csali egy harmadik embernek lehet, az elbeszélésbe tehát az ehhez való viszony is belejátszik pl. az illetőknek érdeke azt félrevezetni. A dráma lényege azonfelül megkívánja, hogy a múltat olyannak mondják el, a ki nem tudja és a kinek fontos. Az illetőben tehát az elbeszélés bizonyos érzelmeket fog kiváltani, a mik megint visszahatnak az elbeszélőre stb. De — és itt megint kiténik a forma szükségszerűsége — az ilyen intenzív emberábrázolásnak első következménye, a dráma személyeinek lehető redukálása és mert kevés ember szerepel koncentrált helyen és időben, természetes, hogy ezek erősen közelednek a típusokhoz és sok és komplikált összefüggés fűzi őket össze (a mit előbb, mint technikai követelményt láttunk).

De mindez csak elősegíti az ibseni analitikus dráma létrejöttét, nem magyarázza meg. Az igazi ok mélyebben van. A dráma az akarat költészete és így formája attól függ, milyennek látja a drámaíró az akaratot. Az analitikus és színhétikus dráma különbségének kérdése tehát szorosan összefügg az akarat szabad vagy nem szabad voltának kérdésével.

Itt csak legfőbb vonásaiban vázolhatom, miért felel meg az analitikus drámai forma a determinisztikus világnézetnek. Az analitikus dráma sokkal alkalmasabb a szükségszerűség illúziójának felkeltésére, mint a színhétikus. (Hogy drámai szükségszerűség és determinizmus ugyanaz a dolog különböző oldalról nézve, azt hiszem felesleges bővebben fejtegetni.) Egy példa: Oedipus az intő jóslat ellenére megöli apját és feleségül veszi anyját. Sophoklesnél ez a dráma kezdetekor már megtörtént, míg Hofmacsthal „Oedipus und die Sphinx” című tragédiájában előttünk játszhatja le. Mi az eredmény? A mit Sophoklesnél rettenetes, kikerülhetetlen végzetnek érzünk, itt egyáltalában nem hat szükségszerűen (noha Hofmansthal nagyon finoman és szépen motivál mindent); véletlennek tartjuk, hogy épen szüleivel került össze; őt magát ostobának: ha ezt jóslták neki, vigyázzon magára, ne öljön meg

öreg embert, ne vegyen el idősebb asszonyt.* Itt tehát ugyanazon esemény szükségyszerűség illúzióját kelti analitikus, véletlen gyanánt hat színhétikus formában. Könnyen belátható, hogy miért. Az analitikus dráma fait accompli elé állítja a nézőt és a megtörtént dolog már a tény erejével is hat, még a véletlen, a félreértés is szükségyszerűbbnek látszik, ha a múltban van, mert hiszen nem lehet már rajta változtatni; mert a szereplők jelen helyzete, érzése, lelki állapota, az egész helyzet hangulata ebből következik; mert azok az okok, melyek a beállott helyzet létrejötte ellen hatottak, mert nem voltak elég erősek megakadályozni, elhalványulnak; és ha az illető jobb belátása ellen vagy tudtán kívül történt az, a mi megtörtént, esetleg egészen végzet-szerű benyomást keltenek.

És csakugyan a dráma nagy korszakai közül a görög és az Ibsenben kulmináló modern, a melyek nem hisznek az akarat szabadságában, az analitikus — a Shakespeareé, mely hisz benne, a színhétikus forma felé hajlik. (A francia fejlődés itt azért nem jöhet tekintetbe, mert az szolgálai utánzása, nem organikus fejlesztése a görög formának.) Sőt a modern analitikus dráma egyenesen a sorstragédiából fejlődik, a hol vak, önkényes, vagy rosszakaratú hatalmak uralkodnak a tehetetlen emberek felett.** Később realiztikus irányok hatása alatt mindig jobban finomodik a sors szerepe; társadalmi viszonyok, milieu, világrend azok a hatalmak, a melyek ellen hiába küzd az egyes ember (Hebbel ***). Ibsen itt kapcsolódik a fejlődéshez, de ő a nagy individualista nem áll meg itt sem, hanem mélyebben az emberben magában keresi azt a sorsot, mely ellen nem lehet küzdeni. így van nála egy időben (Rank, Kísértetek, Vadkacsa) az öröklődésnek fátumszerű tragikus szerepe. De ő még mélyebbre hatol és a patológiából pszichológiába viszi át a végzettel való harcot; az egyes ember lelki-diszpozíciójában látja az ember ellenállhatatlan erővel tragikus vég felé vezető sorsát. (Lövborg, Solness, Borkmann.) A tragédia itt elkerülhetetlen, az ember lényegével összefüggő valami; nincs menekülés, nincs kibúvó. Ibsen utolsó drámái csupa lelki sorstragédia.

III.

Minden igazi drámaíró a tragédia felé törekszik. Mindig mélyebben és mélyebben keresi a konfliktusok okait, a míg végre eljut ahhoz a pár igazi nagy kérdéshez, a mikre már nincs felelet, oly összeütközésekhez, a melyeknek nincs megoldásuk; és ezek voltaképen mindig az egyén és annak az ismeretlen hatalomnak összeütközései, a mit nevezhetünk sorsnak, végzetnek,

* Kerr a „Neue Rundschau” idei áprilisi számában írt kritikájában azt kifogásolja a Hofmansthal drámájában, a nélkül, hogy ennek — szerintem — igazi okára, a technikai problémára gondolt volna.

** L. Tieck: Der Abschied, Z. Werner: Der 24-ste Februar Az összefüggést sok dolog bizonyítja. Egy pár példa: a cselekvés megindítása az által, hogy valaki megérkezik; még a sorstragédia hangulatrequisitumainak és az Ibsen hangulatszimbólumainak beállításában és alkalmazásában is látszik rokonság.

*** L. Vorwort zur Maria Magdalene, Kandaules beszéde a „Gyges und sein Ring” ötödik felvonásában. Hebbel drámáit különben sok kortársa mondta sorstragédiáknak. Ugyszintén a vele sokban rokon Otto Ludwigéit is (Hettner).

világrendnek vagy akár istenségnek, de igazi mivoltát nem ismerjük soha. A tragédia lényegében tehát mindig van valami mystikus elem.

Hogy a társadalmi dráma olyan későn érte el ezt a magaslatot, annak főoka az, hogy a legkevesebb író tud vagy akar ellentállni annak a csábításnak, hogy mellőzve ezeket az állandó, legmélyebb motívumokat, ne relatív, közvetlen, külső okokban keresse az emberi küzdelmek lényegét. A tragédiát tehát kiszorítja a tendencia. A tendencia mindig racionalisztikus; rámutat valami megváltoztatható hibára; tanít, int. Az ilyen drámában mindig az egyik fél a hibás és a másiknak igaza van. A társadalmi tragédia természetesen ugyanazt a jelenséget rajzolja, mint az iránydráma, úgy hogy a tragikus elem csak a feldolgozásban lehet, abban, hogy azok a gondolatok, intézmények, a melyekről épen szó van, hogyan hatnak a szereplő emberekre. A racionalizmus azt hiszi, hogy intézmények megváltoztatásával, felvilágosítással el lehet kerülni bizonyos konfliktusokat. Törekvése végeredményében antitragikus; lehetetlenné akarja tenni a tragikus összeütközések létrejöttét. Nem látja, hogy minden konfliktus abból származik, hogy bizonyos lelki diszpozíciójú emberek bizonyos helyzetben összekerülnek, hogy ez — előreláthatólag — mindig így lesz, ha csak az emberi érzések lényegükben teljesen át nem alakulnak és hogy így minden ok, melynek eltávolítása rajtunk áll — pl. törvény, egy bizonyos előítélet — csak közvetlen megindítója lehet egy tragikus összeütközésnek, annak igazi oka az ember természetében van.*

Ibsen drámáiban, melyeket teljes érettsége előtt írt, különös módon vegyülnek fátum hit és bizalom, hogy lehet segíteni a dolgokon. Maximos (Császár és Galileai) tudja, hogy csak azt akarjuk, a mit akarnunk kell és Brand mégis csak ott nem ismer kíméletet, a hol az akarat gyenge. Hákon és Skule küzdelme voltaképen Skule lelkében dől el: „vannak emberek, a kiknek az a hivatásuk, hogy éljenek és olyanok, a kiké az, hogy meghaljanak” mondja közvetlenül halála előtt. Láttuk, hogy az öröklődésnek egészen végzettszerű szerepe van már ebben az időben (Gerd, Rank) és mégis polemikus harci hangulat hatja át ennek a kornak drámáit.

Az egyéniség érvényesülését akadályozó belső és külső okok ellen folyik a küzdelem. De hogy ennek a küzdelemnek értelme legyen, fel kell tenni, hogy az emberen magán múlik, mi lesz belőle. Bernik fiatal korában meghajolt az előítéletek előtt, Hessel Lona rábírtja, hogy kiszabadítsa magát hatalmuk alól. Akkor gyáva volt, most megjött a bátorsága és a Falk, Stockmann, Brand küzdelme épen arra irányul, hogy minden emberben meglegyen ez a bátorság; de Gregers Werle rájön arra, hogy az igazság, az ideál csak kevés, kiváltságos embernek való, hogy „ha elveszük egy átlagembertől az ő élete hazugságát, elveszünk tőle a boldogságot”, de talán ki se lehet ragadni a hazugságok közül, mert nála az igazságból hazugság lesz, az egyéniségből póz (Hjalmar Ekdal). Az individualizmus tehát kénytelen lemondani a küzdelemről, mert a legkevesebb emberben van meg a képesség arra, hogy egyéniség legyen. Arisztokratikus lesz.

* Érzéseiben racionalista író nem is tud — még ha akar is — tragédiát írni. Mennyi intriga kell pl. Lessingnek, hogy csak valamennyire tragikus helyzetbe hozza Galotti Emiliát. És akkor is mennyire erőszakolt a tragikus vég.

A mikor Nora ott hagyja Helmert, igaza van és Helmer megérdemli, a mi vele történik. Alvingné is sokáig azt hiszi, hogy közte és férje közt ilyen volt a viszony, a míg végül be kell látnia, hogy ő ép annyira bűnös férjével szemben, mint az volt vele szemben; az ő együttélésük nem végződhetett másképen; mert hogy Alvingné beláthassa, mit kellett volna tennie, hogy ne így történjenek a dolgok, ahhoz át kellett élnie mindent. A tendencia oly mélyen fekvő okok ellen irányul, az ellen, hogy az ilyen házasságok lehetetlenek legyenek, hogy szinte elveszti már polemikus természetét; az emberi sorsot vádolja csak.

Rosmersholmtól kezdve nincs többé szó tendenciáról. A régebbi darabokban is kétféle ember élt (pl. a két Stockmann testvér), a kik elkeseredetten harcolnak egymás ellen, de bármennyire különbözők is, az ellenségeskedés valami összeköttetésfélét létesít köztük. Itt már ez sincs. A két embertípus egészen külön életet él, alig értik az egymás beszédét, az egyik tettei a másik lelkében oly eltorzultan tükröződnek, hogy alig lehet rájuk ismerni. (Solness és Brovick.) Nincs már szó küzdelemről köztük. Ibsen főlényes gúnynyal (romantikus irónia!) rajzolja a plebejus lelkű embereket, a kik mint Mortensgård mindenre képesek, a mit akarnak, mert nem akarnak többet, mint a mire képesek. Meg tudnak élni ideálok nélkül is". Lírai hangulatok veszik körül a másik típust.

Milyen ez a másik típus? Tragikus sorsra született emberek. A drámák hangja megváltozik. Előbb az ellen irányult a tendencia, hogy az egyéniség nem érvényesül eléggé, most abból származik a tragédia, hogy ezek az emberek átélnek minden nekik megadott lehetőséget. Ezek a lehetőségek az ő lelkükben élnek; van bennük valami démonikus; képességek, a mik nagy dolgokat tesznek elérhetőkké, de hatalmak is; uralkodnak az emberen, kényszerítik, hogy bizonyos irányban haladjon. És ennek az útnak a vége az elbukás. Így megy fel Solness a toronyba; így kergeti halálba West Rebekka Beátát és ezt érzi Borkmann, mikor a bank pénzéhez nyúl. De ellentállni nem lehet. Hedda Gabler megpróbálja, gyávaságból (mert egy sem akar közülök ellentállni). És mi a vége? Hogy másképen, csúnyábban tör ki belőle, a mit le akart küzdeni. Disszonánsabb a tragédiája, mint lett volna; elkerülnie nem lehetett.

Tehát megállni nem lehet, mert akkor megfullad az ember, előre kell menni, pedig bukás a vég. Tehát pesszimizmus? Azt hiszem nem. Milyen nyugodtan mennek meghalni Rosmer és Rebekka; finom, szellemes mondás a Hedda Gabler utolsó szava és a mikor Solness lehull a toronyból, Hildának a legfontosabb ez: „de feljutott a csúcsig!”

„Tegye meg a lehetetlent!” ezt követeli Hilda Solnesstól, ez az ő királysága, a mit megígért neki. És minden Ibsen hős ezt a lehetetlent kergeti, ennek álma él a lelkében, ezt akarja átélni, ha csak egyszer is, ha csak egy pillanat is az egész. És aztán? „A ki istent meglátja, meghal” mondta már Brand, de ezek az emberek talán nem is akarnak tovább élni; úgy érzem, nem volna azután semmi értelme az ő életüknek, hiszen az a pillanat volt az ő igazi életük, utána csak lassú sülyedés, hanyatlás következhetnék. És ha tovább élnek is, ez nem az igazi élet már; az élettől búcsúzik el Allmers, mikor Asta elutazik; rezignált, reménytelen tengődés az, a mi rá vár. Tragikus világnézet. Amor fati. Az ember tragikus sorsra született és ez — nem tudom jól van-e így — de szebben itt e földön nem lehet.

És a párok — mert mint minden romantikusnál, Ibsennél is a legvégső egység nem az egyes hanem a pár — a párok is tragikusak. Már olyan tragédiák mint az Alvingeké, sincsenek. (Mily kevésbé jön tekintetbe, hogy Solnessnek, Rubeknek van feleségük.) Jellemüknél fogva egymásnak teremtett emberek ezek a párok; egymásnak, egymás veszére teremtve. Hildának fel kell küldeni Solness-t a toronyba, épen szerelme parancsolja — és tönkreteszi őt és saját magát. Ilyen ellenállhatatlan erő vonzza Rebekát Rosmerhez, pedig csak oly módon érheti el célját, hogy épen azaz út, a melyen ide eljutott, teszi lehetetlenné győzelme kiélvezését. A Rosmerek világnézete ítéli el múltját és épen ez volt, a mi az ő annyira ellenkező irányú lelkét úgy vonzotta Rosmer felé. Tudatosan vagy öntudatlanul kényszerítik egymást ezek az emberek, hogy levonják lényegük végső konzekvenciáit; kergetik egymást a tragédiába.

Pedig ezek a párok még egyet akarnak. A nő egyenjogúsításáért küzdött a fiatal Ibsen, azután egyenrangú párja nála a nő a férfinak; az aggastyánnál elválnak útjaik. Mást akar a férfi és mást a nő; a férfi számára csak az epizód az, a mi a nő sorsa. A nő az embert szereti a férfiban, az embert akarja nagynak látni; a férfinak munkája is van, művészete, mert lelke mélyén John Gabriel is művész; ez uralkodik rajta. John Gabriel elhagyja Ellát, odadobja egy másik embernek, mert csak így valósíthatja meg álmait és Rubek hidegen csak a művész szemével akarja nézni Irént, mert félti a szobrát érzelmeitől. Élet-halálharc folyik itt; a nő nem bocsáthat meg a férfinak, a ki őt „megölte”; gyűlölnie kell és gyűlöli is; és mégis ő az egyetlen, a kit szeretett, a kit szeret... De a férfi sem bir lemondani róla; alkotói mámorában hiheti csak, hogy el lehet nélküle, hogy az a másik dolog — a bank, a szobor — egészen kitöltheti lelkét, de azt sem hagyhatja el, hiszen érzésének minden vibrálásában benne van az alkotás vágya. Választania kellene és nem lehet; ha választhatna, akkor is tragikus lenne a sorsa, bármelyiket választaná; de nem lehet.

Örökös, engesztelhetetlen ellenségek; ők, az egymásnak rendelték, a férfi és a nő, a művészet és az élet.

IV.

Művészet és élet... A művésznek az életen kívül kell állnia, ha ábrázolni akarja; neki az asszony csak vonal és forma; az érzés csak szó és rithmus. Kell, hogy így legyen, különben nem tudna alkotni. Ha szerelmes szemmel nézné modelljét, nem látna meg belőle művészileg semmit, mert csak a hideg, érzéstől el nem kápráztatott szem látja meg a „nuance”-okát, a jellemző tulajdonságokat. Ha van is benne érzés le kell tipornia. A művésznek csak szenzációi lehetnek, érzései nem. Nem állhat benn az életben, mert akkor nem volna perspektívája alkotásának. „Nous sommes faits, pour le dire, non pour l'avoir”, mondja Flaubert.

A Flaubert tragédiáját élük át ezek az Ibsen-hősök. Már Hákon lemond minden szeretett emberéről, mert „ne legyen a király körül olyan, a kit ő nagyon szeret”. És Solnessnek nem lehet otthona, mert ez az ára annak, hogy otthonokat építhet másoknak. Ez a Borkmann, a Rubek sorsa is.

Aszkéták és zsarnokok. A mi útjukban áll azon átgázolnak, ha legkedvesebbjük is. És Ibsen első, a ki ezeket az áldozatokat is megszóltatja.

Flaubert csak a saját sorsán panaszkodik. Ibsennél felemelkednek az Ellák és Irének és vádat emelnek azok ellen, a kik az ő életüket tönkretették. Miért? Egy nyomorult szoborért, a melyen ő a háttérben áll, a mi egy múzeum temetőjében pihen, a mit nem ért meg senki és a mi a művésznek is „túlhaladott álláspont”, ha készen van. És ennek esett áldozatul az ő élete! És a művész nem tehet mást, minthogy magát is odamodellálja — bűnbánó pózban — a szoborra.

De az ő szenvedése talán még nagyobb. Hiszen hidegsége, egoizmusa, a mi a nő tragédiáját okozza, rettentő belső küzdelem eredménye; érzékeny a lelke — ő maga nevelte ilyenné, hogy fogékony legyen minden benyomással szemben — és kegyetlenkednie kell; gyöngé a lelkiismerete; végig nem gondolt gondolatokat, elröppent, soha ki nem mondott kívánságokat, iszonyú bűnökké torzít a fantáziája és neki tönkre kell tennie emberéleteket. Pedig az alkotás kín és küzdelem és a dicsőség nem ér semmit, hiszen úgy sem érti meg senki, a mit alkotott. És aztán, a mit megölt, az az ő élete is volt; minden fájdalom, a mit okoznia kellett, százszorosan fáj ő neki, minden ütés az ő testét éri.

De nem tehet mást; így kell élnie, ez a sorsa. „Un homme qui c'est institué artiste n'a plus le droit de vivre comme les autres”. Ezt is Flaubert írta, Ibsen testvére a művészet nagy martiriumában, de a kinek még az a szomorú megkönnyebbülés sem jutott osztályrészül, a mi neki, hogy egy munkájában elpanaszolja fájdalmát.

Lukács György.

A Társadalomtudományok Szabad Iskolája munkás- tanfolyamainak terve.

A Szabad Iskola a Társadalomtudományi Társaság megbízásából folytatni kívánja a Társaságnak a munkástanfolyamok terén történt kezdeményezéseit, felhasználva az e téren tett tapasztalatokat akként, hogy ezek a munkástanfolyamok képessé tegyék majd a munkásság színe-javát az Iskola magasabb, szociológiai tanfolyamainak hallgatására is.

Az világos, hogy a Szabad Iskola a maga szerény eszközeivel, meg a munkásság a maga szűkre szabott idejével és a napi munkában felemésztett energiájával nem teheti jóvá az államnak és a társadalomnak a nevelés körüli összes mulasztásait. A Szabad Iskola és a munkásság lelkes és vállvetett munkája sem érheti el azt, hogy az elemi és középiskolák összes tantárgyait részletesen megismertesse a munkásosztály haladásszomjas elemeivel.

Mi nem kezdhetjük el a tanítást az írásnál és olvasásnál s nem taníthatjuk végig a tudás és az ismeretek egész birodalmát. Tisztában kell tehát lennünk mindenekelőtt azzal, hogy a *mi munkánk csak pótló és kiegészítő lehet. Azt megadni, a mi legégetőbb és a mi szabad társadalmi úton már ma is lehetséges.*

Ezek szerint tehát munkánk lényegét abban látjuk, hogy évről-évre kineveljük a munkáságnak azt az elitejét, mely szerencsétlen anyagi és szociális helyzete ellenére is, képes magát magasabb művelt-

sési fokra felküzdeni, hogy így saját magának életmunkáját és munkástársainak szabadságküzdelmét nagyobb tudásával és szélesebb világnézetével támogathassa.

Természetes azonban, hogy még ennek a kisebb körnek sem adhat az Iskola részletes ismereteket, hanem csak arról lehet szó, hogy azokat az eszközöket nyújtsa neki, melyekkel magát tovább képezheti. Ezeket az eszközöket abban látjuk, hogy a természettudományi és a szociológiai tudományok legfőbb eredményeivel és tényeivel, vagyis a modern tudomány alapvető kérdéseivel és irányjaival megismertessük őket úgy, hogy azt, a mit nem szakismeretnek, hanem *általános műveltségnek* nevezünk, minden kiválóbb munkás megszerzvéen, mindazt az irodalmat olvashassa és élvezhesse, melynek kulcsát ép az *általános műveltség* képezi.

Jól tudjuk, hogy az általános műveltség fogalma vitás. Mi alatta az integrális műveltséget értjük, a képességet és a fogékonyságot minden modern tudományos és emberi törekvés felfogására s figyelemmel kísérésére. Ennek az általános műveltségnek alapját a *törvényszerűség* gondolata alkotja és jellemzője, hogy az egész világot egységben látja: a kosmos minden darabja összefügg egymással s a rész csak az egészből érthető meg. Az ily értelemben művelt munkásnak ismernie kell mindazokat a tényeket, megállapításokat és összefüggéseket, melyeken ez a világnézet nyugszik: az égitestek pályáinak matematikai rendjét, földünk helyét a mindenségben, fejlődési szakait, a fizika-kémiai tünemények legfőbb törvényeit, az élettannak és a fejlődéstannak pozitív elméleteit, a darwinizmust és a lamarckizmust, az emberi társadalom fejlődési fokozatait, a történelmi materializmust, a szociális értékek és igazságok viszonylagosságát, a vallás, jog, erkölcs, művészetek szerepét az emberi együttélésben, stb. stb. Röviden: arra törekszünk, hogy a Szabad Iskola művelt munkásokat neveljen, a kik kritikus elmével szemlélhessék az élet és a tudomány változó eredményeit; a kik tudják, hogy honnan várhatnak bajt és honnan remélhetik sorsuk javulását; a kik formulákkal és dogmákkal nem elégszenek meg, hanem az egész emberiségnek és egyes osztályoknak érdekeit és küzdelmeit úgy ítélik meg, mint az életfolyamatok egy részét, a mely — mint ilyen — összefüggésben van mindennel a világon.

Az így kiképzett munkások azután bátran hallgathatják tovább a Szabad Iskola egyetemi jellegű előadásait s ezeknek kapcsán egyre magasabb és magasabb nézőpontokra juthatnak el — a maguk és az emberi haladás érdekében.

Többször használtuk az előbbieken ezt a kifejezést: „a munkásság színe-java”, „a munkásság elite-je”, „a munkásság kiválóbbjai”.

— Hát ez mi? — fogják kérdezni — mi fajta új arisztokrácia? s ki fogja megállapítani azt, hogy melyik munkás tartozik hozzá?

A válasz egyszerű: ez az arisztokrácia megvan s a világ

egyedüli igazi arisztokráciája. Az okosabbak, a szorgalmasabbak, a kitartóbbak, a tudományra szomjasabbak, az élesebb látásúak arisztokráciája.

Hogy pedig ki tartozik ez arisztokráciához, azt maga a munkásság fogja úgy megállapítani, hogy kiki tanújelét adhatja eme kiválóságának. Ugyanis a Szabad Iskola munkástanfolyamait minden szervezett munkás látogathatja, a ki az igen mérsékelt beíratási díjat lefizeti s a kurzusokat úgy állítjuk össze, hogy 4 félév alatt bárki elsajátíthatja azokat az ismereteket, melyekben az általános műveltség alapelemeit látjuk.

E tanfolyamok elvégzésével fog eldőlni, hogy ki tartozik abba a kisebb körbe, mely alkalmas arra, hogy magát tovább képezze s e célból a Szabad Iskola egyetemi előadásait is látogathassa. És ezt ismét a munkásság maga fogja meghatározni, azáltal, hogy azok, a kik a munkástanfolyamokat elvégezve, a magasabb kurzusokat is hallgatni óhajtják: kollokviumnak (vizsgának) vetik magukat alá. A ki itt kimutatja, hogy a munkástanfolyamokat eredménynyel hallgatta: teljesen ingyen keresheti fel a magasabb kurzusokat s azokat, melyek őt leginkább érdeklik.

* * *

E cél elérésére a munkástanfolyamok szervezésében leginkább a lyoni mintát követjük, melynek főcélja integrális műveltség nyújtása. Számolva a munkásosztály nagy elfoglaltságával, egy-egy munkás hetenként csak két tanfolyamot hallgathat: egy természettudományit és egy társadalomtudományit.

A következő terv szerint:

I. félév.

A) *Csillagászat és geológia.* (A föld helyzetének és fejlődésének alapul vétele mellett a legfőbb csillagászati és geológiai eredmények ismertetése. A tanítás célja a világegyetem áttekintése, az anyagegységnek s a gravitáció egyetemes törvényeinek, megismertetése és bizonyítása.)

B) *A munkásosztály történeténél* alapul vétele mellett szociológiai ismeretek nyújtása. (Kezdetleges munkamegosztás, társadalmi tagozódás, osztályok stb. A tanítás célja az, hogy a szociabilitás törvényszerűségét és progresszióját igazolja.)

II. félév.

A) *Az anyag körforgása a természet háztartásában.* (Fizikai és kémiai ismeretek nyújtása; a szerves és szervetlen világ összefüggése. A tanítás célja az anyagmegmaradás törvényének bizonyítása.)

B) *A modern kapitalizmus története.* (A kereskedelmi nagy tökek keletkezése, a renaissance-kori kézművesipar (manufaktúr) mint nagy vállalkozás, a gép és a modern nagyüzem; a tőke-koncentráció és az ipari munkásság városi tömörülése.)

III. félév.

A) *Fejlődéstan.* (A szerves élet keletkezése és fejlődésének törvényei; a fajok eredete, az ember származása. A tanítás célja, hogy feltüntesse a szerves világ fejlődésének egységes törvényszerűségét.)

B) *Társadalmi erkölcsstan.* (Az erkölcsi érzések keletkezése, az erkölcs sokfélesége, helyi és időbeli változásai, összefüggései a gazdasági és társadalmi szervezettel. Az erkölcs társadalmi szerepe.)

IV. félév.

A) *Biológia.* (A sejtélet főtörvényei; anyagszere, érzés, mozgás, termékenyítés, szaporodás. A biológiai törvények társadalmi érvényesége; átöröklés, fajok, kiválasztás.)

B) *Összehasonlító vallástörténelem.* (Az emberfölötti világra vonatkozó eszmék és érzelmek keletkezése és fejlődése.)

Minden kurzus párhuzamos lesz, hogy minden jelentkező munkás helyt találjon.

Az első félév: október, november és december hónapokra terjed.

A második félév: február, március és április hónapokra.

Egy-egy kurzus 12 órából áll.

(Ez előreláthatólag túlságosan rövid időnek látszik majd. De ne feledjük, hogy 100 egyetemet végzett emberből nem akad 10, a ki az itt felsorolt tárgyakból — saját foglalkozási körén kívül — nem 12, de 6 órára való ismerettel rendelkeznék. A tények, számok és kísérletek halmaza megölte a lényeket és az áttekintést.)

A Szabad Iskola természetesen fenntartja magának azt a jogot, hogy e terven a tapasztalatok szerint változtatásokat tegyen.

A szemináriumi oktatás bekapcsolására is fognak kísérletek történni; úgyszintén lehetőleg művészeti és esztétikai kurzust is fel fogunk venni.

Minden év végén az Iskola vezetősége a munkásokkal közösen megbeszéli a tett tapasztalatokat.

Az Iskola gondoskodik helyiségről és tanszerekről is.

A második kísérleti lélektani kongresszus.

A már régebben működő „nemzetközi pszichológiai kongresszus” keretéből 1903-ban az experimentális pszichológia művelői kiléptek és egy „*Gesellschaft für experimentelle Psychologie*”-val egyidejűleg önálló kongresszust is alapítottak. E kiválás oka abban rejlett, hogy a nemzetközi kongresszus nem nyújtott kellő alkalmat széleskörű munkálkodáshoz, mert az ott megjelent nem-szakemberek az előadások

menetét igen megnehezítették oly alapkérdések megvitatásával, melyek már a szakirodalomban egyértelmű megoldást nyertek vagy melyek fölött legalább is bizonyos megállapodások jöttek létre.

Az experimentális pszichológia mai állása külön erőket kíván meg. A kísérletek elrendezése bizonyos előtanulmányokat tételez fel, melyeket tiszta filozófiai problémákkal foglalkozó tudósoktól megkívánni nem lehet. Azonkívül a kísérleti technika még gyermekaruiban jár. Majdnem minden egyes csoportkérdés eldöntése céljából előállítandó kísérleti konstellációk bizonyos fokú konstruktív képzettséget, fizikai, fiziológiai, sőt néha vegytani ismereteket kívánnak meg. E tudományág azontúl bizonyos fokú felsőbb matematikai és fiziológiai előismeretet tételeznek fel, melyek a kísérleti lélektannak exakt méréseken alapuló rész-diszciplinájához, a pszichofizikához szükségesek. Ez a diszciplína a lélektani és élettani folyamatok közt fennálló funkcionális viszonyt kutatja és módszertani szempontból beékelődik a fizika és a pszichológiai közé. A pszichológiai irodalomnak terjedelmessége, újabb problémakörök bevonása, más tudományokkal határos kérdések tárgyalása stb. már a pszichológián belül is szétválást okozott. A speciális kérdések kutatói között az összekötő kapcsot első sorban a módszertani kérdésekkel foglalkozó szakférfiak képezik, kizárva közülök azokat, kik a methodikának csupán alaki, matematika, logikai része iránt érdeklődnek (pl. Gottfried Lipps, kinek pszichofizikája közkezen ugyan forog, de a művelt közönségnek nem sokat használhatott). Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a kísérleti lélektan módszertana aránylag rövid idő alatt (*Fechner* fellépése óta 1859) szinte hihetetlen módon fejlődött ki és szerény nézetem szerint legalább e tekintetben nem áll egyik természettudomány mögött sem. Ennek a jelenségnek oka először is abban rejlik, hogy a már akkor virágzó természettudományok eljárásait kellő módosításokkal részben recipiálhatta és a magas színvonalon álló valószínűségi számítást kellő változtatások és fentartások mellett az exakt eredményeknek matematikai formulázásánál felhasználhatta. Másrészt a kísérleti lélektan megalapításának első idejében — valószínűleg *Herlart* spekulatív, a priori módszere és *Fechner* felfogásának kissé merész formája által provokálva, azonkívül *Fechner* alapvető gondolatainak félreértése következtében — a lélektannak exakt tudományos módszerét éles bírálat alá vették, a mi azután épen ennek csaknem teljes kidolgozására vezetett.

A lélektannak experimentális módszere nyilván megkívánja, hogy a szakférfiak tömörüljenek; e célból ez év április hó utolsó napjain *Würrzhurgban* tartották 2-ik kongresszusukat *G. E. Müller*, göttingeni tanár elnöklete alatt.

A kongresszuson előadottak sorából csak azon felolvasások tartalmát kívánom röviden vázolni, melyek a „*Huszedik Század*” olvasóközönségét is érdeklik.

Az első előadást *Sommer*, giesseni tanár az *egyénpszichologia*

és a pszichiátria viszonyával tartotta. Sommer kiváló előadásában először röviden vázolja a lélektan, mint tapasztalati tudománynak Descartes és az angol empirizmus révén való fellendülését. Már Leibniz korában érdeklődést keltenek a rendellenes lelki tulajdonságok vizsgálatai és már akadnak egyesek, kik a pszichológia és pszichiátria viszonyát meg akarják határozni. Az uralkodó felfogás akkortájt az volt, hogy az abnormis lelki jelenségek az anomális *individualitás* megnyilvánulásai. Az individualitást előtérbe helyezték, bizonyos *konstans jelleggel* ruházták fel. A 19-ik század közepén az abnormis lelki állapotok felfogásában határozott fordulat áll be. A *pszichózis* már nem az anomális individualitás megnyilvánulása, hanem egy *beteges állapot*, „agybetegség”. A modern methodikai alapon álló pszichiátria a szóban forgó kérdésnél következő feladatokat tűzi maga elé.

1. Meg kell határozni a kísérleti lélektan segédeszközei felhasználásával a normális és lelki beteg egyéneknél tapasztalható elemi lelki funkciók természetét és viszonylagos erejét.

2. Mennyire lehet az elmebetegségnél az egyén előbbi karakterére következtetni.

3. Mennyiben pathológiai természetűek bizonyos individuális tulajdonságok.

Az első kérdés eldöntéséhez Sommer éveken keresztül igen sok kísérlettel járult. Észlelte, hogy az egyszerű felfogás cselekménye (közönséges reakciós kísérletek, melyeknél a kísérleti személy egy adott inger percipiálása pillanatában valamely előre meghatározott módon reagál) beteg egyénnél lassúbb, mit normálisnál. Különböző betegségek különböző magatartást tanúsítanak a reakció sebességgel szemben. Tapasztalta azonkívül, hogy a reakció idejének (azon idő, mely az inger adásától az egyén reakciójáig lefolyik) *inkonstans* volta abnormis személyiségre vall. A második kérdésre nem lehet Sommer szerint igennel vagy nemmel felelni. Minden egyes pszichózis e szempontbóli külön kutatandó, így pl. míg a paralízis progressziva az egyén jellemét *teljesen* megváltoztatja, addig alkoholpszichózisoknál a beteg előbbi karaktere a mérvadó és elsődleges, a betegen csak időszakos változásokat vehetünk észre. A harmadik kérdéstről szólva megemlítette a többi között, hogy a kezdetleges elhülyülésnél előre lehet bizonyos karakterváltozásokat kijelenteni. Ide fűződik még egyik legérdekesebb megjegyzése. Ugyanis nincsen kizárva, hogy abnormis, valamint normális egyének *latens karakterét* bizonyos szimptomákból és bizonyos módszerek felhasználása útján meg lehet határozni. A latens karakter különösen bizonyos kivételes helyzetbe jutáskor lép fel, midőn konvenciók, törvények hatása alól az egyén hirtelen feloldódik; de leggyakrabban mint átöröklött tulajdonság a következő nemzedékben jelentkezik. Azt hiszem nem szükséges ezen tény szociológiai fontosságára külön rámutatni. Felhozott Sommer egy analogont. Ugyanis epileptikusoknál alkohol élvezés epileptikus rohamot idéz elő. Így tehát lappangó, eddig még

nem jelentkezett epilepsziát alkohol-adagolás által elő lehet csalni. Ép így lehetne (normális és abnormális) lelki tulajdonságoknál finom módszerrel a latens karaktert előcsalni és ez esetben egy *profilaktikus* terapiát alapítani.

Weygandt, würzburgi tanár a *gyöngéelméjű gyermekeken végzett kísérletekkel* foglalkozott. Az ezen téren használatos eljárásokat adta elő és a gyöngéelméjűek javulásának diagnózisára mutatott rá. Kívánja, hogy gyöngéelméjűek intézetei mellé pszichológiai intézetet állítsanak fel, a minő a minden tekintetben elsőrangú budapesti m. kir. gyógy-pedagógiai tanintézet mellett *Ranschburg* Pál dr. ideg orvos, kítűnő pszichológus vezetése alatt fenáll. *Weygandt* többször utalt a budapesti tanintézetre, a melyet mintaszerűnek tart.

Pfeiffer, középiskolai tanár a *tanulóknál fennálló „munkatípusok”* (Arbeitstypen) meghatározásáról beszélt. Az írásbeli gyakorlatokból könnyű szerrel ki lehet olvasni, hogy írója az „asszociációs” típushoz tartozik-e, melyhez tartozók deskriptív természetűek, vagy az „appercepció” típushoz, melyhez tartozók Ítéleteket, általánosításokat szőnek a leírás közé. (Ilyen típusok kérdésével a francia *Binet és Henri*, valamint *W. Stern* az ő Differential-Pszichológiájában foglalkozott.* *Pfeiffer* újat nem hozott felszínre.)

Lipmann dr., Berlin, a *szuggesztív kérdések hatásáról* beszélt. *Lipmann*, ki *Ebbinghaus* és *W. Stern* tanítványa, mesterei által kezdeményezett „vallomások lélektana” („Psychologie der Aussage”) körében dolgozik. Kísérletei kimutatták a többek között, hogy a leányok kevésbé szuggesztívek, mint a fiúk. Idősebbek kevésbé, mint fiatalok, műveletlenek erősebben, mint műveltek. Kísérleteinek eredményei különösen kriminálpszichológiai szempontból érdekesek.

Külpe, würzburgi tanárnak az *experimentális esztétika mai állásáról* tartott előadása a legkitűnőbbek közé tartozott. Az exp. esztétika *Külpe* szerint fejlődésében ugyanazon irányt követte, mint az exp. pszichológia. Figyelmét első sorban az esztétikai tárgyak természetének megismerésére fordította és csak jóval később tette kutatás tárgyává a szubjektumok esztétikai élvezését. *Külpe* bizonyára arra gondolt itt, hogy az experimentális pszichológia először különösen az érzetekkel, érzéki percepcióval, az érzéki ingernek az érzethez való viszonyával, a pszichofizikai törvényességekkel, az érzetek lefolyásának fázisaival stb. foglalkozott és csak később kezdte kutatni az appercepció pszichológiai törvényeit, a mennyire ez kísérletileg megközelíthető, az érzéki benyomásokra vonatkozó ítéletek természetét, továbbá — melynél csupán az észlelő egyén állapota képezi a kutatás tárgyát — az érzések experimentális analízisét, melynek körébe az exp. esztétikát is sorol-

* *Binet et Henri*, La psychologie individuelle. Année psychol. II.; *Binet*, Rev. de Psychiatrie 1897; *Ledere*, Année de psychol. IV.; *Kraepelin's* psychol. Arbeiten II.

hatnánk, az akarat és gondolkodás faktorait, működésének modifikációit, mely tudományos fejlődés a differenciális pszichológiában leli ez időszerinti csúcspontját. Az előadó felolvasásának első felében az exp. esztétika módszereiről beszélt. Miként az érzések experimentális vizsgálatánál (Wundt), úgy itt is két eljárás különböztethető meg és pedig az u. n. „*Eindruck*”- és „*Ausdruck*”-módszer. Az első módszer esetén kísérleti úton egy pontosan körülírható benyomást idézünk elő és az észlelőnek ennek következtében előálló szubjektív-esztétikai állapotát figyeljük meg, azaz a *kísérleti személynek önmaga által észlelt lelki állapotát* visszük vizsgálat alá. Az „*Ausdruck*” melliodusnál esztétikai érzéssel együtt fellépő fizikai és *fiziológiai természetű elváltozásokat* figyeljük meg, a melyek a lélegzés, érterés gyorsaságában, véredények terjedelmének (volumen) változásában, a mimikában, reflexmozgásokban stb. nyilvánulnak meg. A benyomás módszere alkalmazásánál a kísérleti személy elé több tárgyát helyezhetünk, mely esetben ő vagy mindeniknél adhat esztétikai érzéséről számot, vagy közülök kiválaszthatja azt, mely ízlésének leginkább megfelel. Lehet azonban még folytonosan változó benyomásokat is előidézni, melynél azon esetet fixirozza a kísérleti személy, mely bizonyos kvalitású érzésére legerősebben hatott. Ezen módszer pl. a *komikum törvényei* kísérleti kutatásának egy módját nyújthatja. *Külpe* egy kutya képét mutatta fel, melynél a kutya teste hosszában kinyújtható volt, a nélkül azonban, hogy eközben többi testrészeinek aránya megváltozott volna; bizonyos helyzetben a kutya-karikatúra a legkómikusabb hatást keltette. A módszertani kérdések befejeztével összegezte az előadó az exper. esztétika körébe tartozó, eddig is már igen nagyszámú munkálat eredményeit.

Mielőtt *Schumann* zürichi professzor előadásáról megemlékezném, ki az *olvasás pszichológiájáról* referált, egészen röviden ismertetni óhajtanám a tárgy jelentőségét.

A legutóbbi időben ugyanis pedagógiai szakférfiak a fölött vitakoznak, vajjon az olvasás tanulásánál a *régi betűzgető* eljárást tartsuk-e fenn, mely abban áll, hogy a betűket a tanulók külön tanulják meg és csak ezek ismerete után térnek át a szótagolvasás, a betűfűzésre, vagy pedig helyesebb lenne-e, ha az olvasni tanulókat *közvetlenül egyes szótagok vagy szavak olvasására tanítanák*. A tapasztalat azt mutatja, hogy a betűk megtanulása után a szótagolvasás nehezen megy, úgy szólván ezt külön kell a gyermeknek elsajátítani. S könnyen belátható, hogy egy szótagnak vagy egy szónak *akusztikus képe* egészen más, mint az azt alkotó egyes betűké. Azonkívül egészen más vagy teljesen módosult a betűk és szótagok *motorikus jellege* is. Például tegyük fel, hogy „bú(bánat)” szót olvassuk, „b”-nek, „ú”-nak akusztikus természetű és zenei minősége más, mint „bú”-nak; más a motorikus, valójában *sensu-motorikus tulajdonságuk* is, mert „b” és „u” a hangszervnek más mozgását, az ajak más helyzetét stb. váltja ki, mint a „bú” szótag. Hogy erős *vizuális diszpozícióval* bíró egyéneknél mennyire

különbözik egy betűhalmaz *vizuális karaktere*, optikai képe egy szóétól, az könnyen elképzelhető. A szavaknak, sőt egész mondatoknak meg van a maguk alakminősége („*Gestaltsqualität*” Ehrenfels, Meinong), mely a felismerés és megismerés folyamatában a legfontosabb szerepet viszi. A felnőttek olvasása egész mondatok, sőt még néha ennél is nagyobb „egész”-nek olvasására terjed ki, a mely tény egyedül képes megmagyarázni a szerfőlött sebes olvasást vagy valamely szónak nagyszámú szó között való gyors feltalálását és továbbá az emlékezés technikájánál oly rendkívül fontos szerepet vivő akusztikus vagy vizuális *lokalizáció* lehetőségét, Erdmann és Dodge k imutatták, hogy ha 0, 1 exponálási idő alatt összefüggés nélkül egymás mellé sorolt betűkből 4—5-öt vagyunk csak képesek percipiálni, akkor ugyanezen idő alatt *négy-ötször annyi betűt* tartalmazó szót tudunk észlelni. Mi a fogalmak optikai szimbólumait olvassuk, de nem e szimbólumokat képező akusztikus elemeket. Ugyanez áll az írásról is, melynél a szó-beszéd optikai szimbólumait rójuk le és nem az egyes elemek sorozatát, a mely tény feltűnően kiviláglik az írás individuális differenciálódásából.

Schumann tanár referált az olvasás pszichológiájának újabb termékeiről. Különösen a pedagógiai fontosságú közleményeket tárgyalta behatóan. Tapasztalták, hogy gyengeelméjű gyermekeknél a szavak közvetlen tanítása sokkal jobb eredményt mutat fel, mint a betűzgető eljárás. Hülyéknél észlelték, hogy bár olvasni tudtak, a szavakat nem tudták betűelemeire felbontani. (Megemlítem, hogy *Helen Kellert*, a jelenleg annyira népszerű siket-néma-vak leányt is ilyen módon tanították olvasásra s nem a szokásos *Blinden-alfabét*tel.) A felolvasó az olvasás gyorsaságával, az olvasásnál előálló szemmozgásokról, az önkénytelen periodikus szünetekről, betűk formájának hatásáról stb. beszélt. Külön tárgyalta azon kísérleteket, melyek a pillanatnyi olvasás mechanizmusával foglalkoznak. Ezen célra használják az u. n. *tachisztoszkópot*, melynek segítségével tetszés szerinti rövid ideig megvilágított látótérben szavak, mondatok vagy egyéb optikai ingerek exponáltatnak. A tachisztoszkóppal tett kísérletek kimutatták, hogy az appercepciónál a szónak, mint egésznek felfogása igen fontos.

Wirth, lipcsei tanár azzal a már gyakran felvetett és kísérletekben bővelkedő problémával foglalkozott, vajjon a *figyelem elosztása egy bizonyos értékszervünkre gyakorolt inger észlelhetőségét előmozdítja-e vagy sem*.

Krueger, buenos-ayresi tanár a *fonetika és pszichológia között fennálló viszonyt* tárgyalta. Különösen a fonetika *objektív* módszereiről beszélt. Az előadás nagyjából fiziológiai érdekű volt.

Az utolsó kongresszusi napon komplikáltabb lélektani kérdések kerültek szőnyegre, melyekről ily rövid ismertetés keretében nem beszélhetünk. *Dürr*, giesseni m. tanár az *akarati cselekvés és asszociációról*, *Messer*, giesseni tanár és *Ach*, marburgi m. tanár az *akarat és gondol, kodás körébe vágó experimentális kutatásaikról* számoltak be. Ach

előadása volt a legérdekesebb és a legönállóbb. Ő kísérletei alapján az akarati determináció erejét *kvantitatíve* akarta meghatározni. Mint-hogy ezen kérdés előreláthatólag érdeklődést kelt, adandó alkalommal-bőven fogom azt a „Huszadik Század”-ban tárgyalni.

A kongresszus ideje alatt a würzburgi egyetem pszichológiai intézetében több kísérletet mutattak be és ugyanott volt elhelyezve az exp. lélektan szolgálatára álló technikai eszközöknek kiállítása.

*Révész Géza
Göttingen.*

Társadalomtudományi pályadíjak.

E tárgyról szóló múltkori értesítésünkbe fogalmazási hiba csúszott be. Pályázhatnak: *nem* olyanok „a kik legkésőbbben az 1905/6-ik tanévben még főiskolai hallgatók voltak”, hanem olyanok, a kik az 1906/7-ik tanévben főiskolai hallgatók, vagy az 1905/6-ik tanévben még azok voltak.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG RENDKÍVÜLI KÖZGYŰLÉSE.

(1906 AUGUSZTUS HÓ 7.)

PikLer Gyula elnök: Tisztelt közgyűlés! (*Halljuk! Halljuk!*) Nagyon sajnálom, hogy t. tagtársaimat nyár derekán, pihenésük közepette voltam kénytelen megzavarni s a jelen közgyűlésre meghívni. Sokan önök közül családjukat, nyári tartózkodási helyüket is otthagyták, hogy a meghívásnak eleget tegyenek, de mindezt tudva is, kénytelen voltam önöket összehívni és pedig az alapszabályok 5-ik pontja értelmében, a mely úgy hangzik, hogy 10 tagnak alapszabályszerű írásbeli kérelmére 10 napon belül rendkívüli közgyűlés hívandó egybe. A 10 tag, a ki írásban kérte a közgyűlés összehívását, a következő: (Olvassa): Somló Bódog, Fenyő Vilmos, Marschand Géza, Székely Aladár, Harkányi Ede, Rácz Gyula, Ormós, Szegő Hugó, Madzsar József, Jászi Oszkár.

Engedje meg a t. közgyűlés, hogy a napirenden levő tárgy előzményeit kissé kimerítőbben adjam elő. (*Halljuk! Halljuk!*) Ezek közt az előzmények közt vannak nagyon komolyak és hivatalosak, a melyeket hivatalos kötelességem a t. közgyűlés elé terjeszteni; vannak azután kevésbé fontosak, a melyeket egyrészt azért adok elő és nem hivatalosan, hogy magamat tisztázzam azon vád alól, mintha nem lettem volna, elég kíméletes t. tagtársaim iránt, a midőn a közgyűlés összehívását kérő tagokat nem beszéltem le szándékukról; de előadom ezen részletek némelyikét azért is, mert nem nélkülözik az üdítő humort (*Derűltség*), a melyre épen e nyári közgyűlésen nagy szükségünk van. Legelőször a komoly, hivatalos, társaságunkra nézve nagyjelentőségű részleteit az ügynek akarom előadni.

Július 21-án kaptam a következő levelet Andrássy Gyula gróftól, a Társaság elnökétől:

Nagyságos Igazgató Úr!

Kérem legyen szíves tudomásai venni, s a Társ. Tud. Társulat választmányának bejelenteni, hogy a Társ. Tud. Társulat elnökségéről lemondok.

*Megkülönböztetett tisztelettel
Budapest, 1906. július 19-kén.*

Andrássy Gyula.”

Erre a levélre rögtön válaszolva, megírtam, hogy annak a felhívásnak, hogy a választmánynak a lemondást bejelentsem, a lehető leggyorsabban meg fogok felelni, azonban a választmány mostanában munkásságát elnapolta, a tagoknak legnagyobb része nincsen jelen és így csak szeptemberben lesz módomban Ő Excellenciája kívánságának eleget tennem. Egyúttal nagy és őszinte sajnálatomat fejezem ki arra az esetre, ha a késelem valamely oknál fogva talán kellemetlen lenne rá nézve. Válaszomra nem kaptam Ő Excellenciájától semmiféle sürgető levelet, hogy a választmányi ülést előbb hívjam össze; azt hittem, hogy az ügy szeptemberig el van napolva, nem láttam semmi sürgetőt a dologban.

Most térek át előterjesztésem második részére, a nem hivatalos előzményekre.

Ugyanazon a napon, a melyről a lemondó levél keltezve volt, sőt lehetséges, hogy egy nappal előbb is, egy közlemény jelent meg az újságokban, a melyben el volt mondva, hogy Andrássy Gyula gróf lemondott a Társaságunkban viselt elnökségről, azzal az indokolással, hogy a választmány Kristóffy József volt belügyminisztert választmányi tagnak választotta meg s ehhez valamennyi lapban, nyilvánvalólag egy könyomatos után, hozzá volt fűzve, hogy a Társaságnak egyik vezérférfia oda nyilatkozott erről a dologról, miszerint ez az ügy nagy válságot fog előidézni a Társaság beléletében, a tagok nagyobb része kívánja az egész vezetőség lemondását, a Társaság irányt változtatott, stb. stb. s mindez így jelent meg a lemondó levél keltezési napján vagy még előbb, mindenestre oly rövid időben, e körül, a mely alatt a tagok hangulatáról tájékozódást szerezni annál kevésbé lehetett, mert a tagok legnagyobb része nem is volt Budapesten. Nem tudom, hogy tényleg úgy áll-e de általános az a hit és meggyőződés, hogy ez a kommuniké dr. Gratz

Gusztávtól, a Társaság titkárától származik. Tényleg t. közgyűlés, ezzel kapcsolatban kaptam *dr. Gratz Gusztáv* úrtól egy levelet, a mely — s ez rendkívül érdekessé teszi ezen dokumentumot — 4 nappal előbből van keltezve, semmint az elnök úr lemondó levele (*Derűlség. Halljuk! Egy hang: Nagyön buzgó!*), a mennyiben az elnöki levél július 19-éről, a főtitkár úrnak hozzám intézett levele pedig július 15-ről volt keltezve s oly hangon volt tartva, mintha végre bizonyos várakozás után küldöttek volna azt el. A lemondó levél elküldése után való napon megjelent a lapokban az a hír, hogy elnökünk *Ő Execlenciája* lemondását minden indokolás nélkül jelentette be, míg azelőtt az volt a lapokban olvasható, hogy az említett indokolást is tartalmazza. *Gratz Gusztáv* levele, a mely hivatkozik *Andrássy Gyula* levelére, kifejti, hogy az ő nézete teljesen megegyezik a Társaság volt elnökének nézeteivel, a melyek a lapokban már ismertetve voltak, s hogy ő is úgy tartja, hogy rögtön le kell mondania a Társaságban viselt tisztségéről, ezt szeptemberig el nem halaszthatja. A választmányi ülés szeptemberig várni egyenesen gyávaság volna. (*Zajos derűlség.*) De ebbe a csokorba egyéb díszes virágokat is hoz össze. Meg volt írva, hogy a sajtó fel van háborodva, az egész főváros forrong (*Élénk derűlség*), a tagok nagy része ki akar lépni, *Hegedűs Lóránt* alelnök már is bejelentette lemondását, s más ehhez hasonló gondolatok, a melyek ezt a dokumentumot kiválóan érdekessé teszik. A levelet szó szerint felolvasni nem érzem magamat hivatottnak, s csak azon részeit olvasom fel, a melyek hivatalosak s a melyek magára az ügyre vonatkoznak, annak megértésére szükségesek. Én erre azt feleltem *Gratz Gusztáv* úrnak, hogy nem tartom szükségesnek, hogy lemondjak; azt sem látom, hogy a sajtó egyhangúlag megtámadott volna bennünket, inkább a sajtónak azon része volt ez alkalommal is ellenünk, a mely régi idő óta, mielőtt még *Kristóffy-ügy* létezett, mielőtt még alkotmányos küzdelmek voltak, ellenünk szokott állást foglalni, s most is ugyanazokkal a lapokkal, — nem akarom őket megnevezni — vagy e lapok utódjaival találjuk magunkat szemközt.

Megírtam továbbá, hogy attól nem tartok, hogy sokan le fognak mondani tisztségükről, sokkal tapintatosabbak, semhogy ez alkalommal mondjanak le, mert ezzel az indokolással akkor kellett volna lemondaniuk, mikor *Kristóffy* megválasztása megtörtént, nem pedig akkor, mikor *Andrássy Gyula* gróf

lemondott. *(Úgy van! Általános helyeslés és taps)* s a közvélemény méltán nem becsüli majd sokra azokat, a kik rögtön megijednek, a mikor egy magasállású s méltán tekintélyes férfiú megharagszik. Továbbá azt is megírtam — a magam leveléből citálhatok — hogy azt sem hiszem, hogy alelnök-társam, *Hegedűs Lóránt* lemondjon, már azért sem, mert a politikai viszonyok nem olyanok, hogy egy régi szabadelvű képviselő roppantul siessen lemondani a tisztségéről, hogyha *Andrássy Gyula* gróf t. elnökünk lemondott. Mert t. közgyűlés, manapság már számolnunk kell Társaságunkban is ilyenmű tényezőkkel, a melyek az emberek elhatározására ebben a körben is befolyással vannak; eddig mindig távol állottak tőlünk az ilyen szempontok, egyetlenegy párthoz sem tartoztunk, társaságunk a legkülönbözőbb meggyőződésű emberek gyülekezete volt; itt említem ennek illusztrálására, hogy a közgyűlést megelőző választmányi ülésben, a melyben a választmány kiegészítése megtörtént, komolyan tárgyaltuk *Jászi* titkár úrral, hogy jó volna felkérni *Majláth József* gróf és *Prohászka Ottokár* püspök urakat, hogy a választmányban megüresedett tagságot betöltsék; ilymódon a legkülönbözőbb szociálpolitikai irányok lennének választmányunkban is képviselve, s ezt csak azért nem tettük, mert nem akartuk Társaságunkat egy biztosra vehető refus-nek kitenni.

Ugyancsak rögtön írtam ebben az ügyben *Hegedűs Lóránt* alelnök-társamnak is. Levelemre választ nem kaptam. *Gratz Gusztáv* doktortól pedig kaptam a következő sürgönyt:

„Kellő aláírásokkal közgyűlés kéretett. Kérést őszig visszavonják, ha választmány még júliusban összeül és lemond. Kérem sürgős beleegyezésedet választmány összehívásához...”

Erre elmentem a táviróhivatalba, hogy sürgönyözzek *Gratz*nak. Én ragaszkodtam ahhoz, hogy ne mondjunk le. Fenn akartam tartani és meg akartam védeni azt, a mit tettünk. Meg akartam sürgönyözni *Gratz*nak, hogy hívja össze a közgyűlést és én arra Budapestre utazom. Egyszersmind telefonáltam a másik titkár úrnak, *dr. Jászi Oszkár*nak, a ki Svájc egy másik részén időzött. Tudattam vele, hogy közgyűlést kértek, az alapszabályok követelik annak megtartását, én tehát, bármily nagy áldozatba kerül is, Budapestre utazom.

Jászi úrnak voltak skrupulusai, hogy lehet ilyen áldo-

zatot hozni, én azonban kijelentettem, hogy erre el vagyok határozva. Erre ő azt telefonálta nekem, hogy akkor ő is feljön a közgyűlésre, de egy sejtelve támadt, kitalált valamit, belelátott a másik titkár szívébe . . .

Dr. Jászi Oszkár: Ismerem őt jól.

Dr. Pikler Gyula: Ő azt mondta: »De hát mi történik, ha én 36 órás utat teszek és ők visszavonják a közgyűlés iránti kérelmüket? Akkor ott lennénk Budapesten és mégsem lenne közgyűlés? Kijelentem, ha ők visszavonják a közgyűlés kérését, akkor én és kilenc társam kérjük a közgyűlés egybehívását«. Sürgönyöztem Gratznak, hogy a közgyűlést össze kell hívni és én leutazom. Közben azonban jött egy másik levél. *(Derültség.)* Ebben avval fenyegetett, ha nem mond le a választmány, akkor lehetséges, hogy lesz egy közgyűlés, a melyben *Apáthy Istvánt*, vagy *Földes Bélát* választják meg elnökké. Még egy sürgönyt kaptam tőle:

„Kérem sürgős beleegyezésedet választmányi üléshez.”

Visszatáviratoztam, hogy leutazom a közgyűlésre és kértem őt, hogy hívja össze a közgyűlést. Erre a következő sürgönyt kaptam:

„Őszig való elhalasztáshoz mindenki hozzájárul. Közgyűlést kérő ív megsemmisítve ...”

Az anyag megsemmisíthetlenségének elvével szemben: megsemmisítve. Borzasztó! *(Zajos derültség.)*

*„... Azt hiszem, egész hajszának vége”. *(Derültség.)**

Később még két táviratot kaptam.

„Hegedüssel is megegyeztünk, hogy közgyűlésnek és választmánynak őszig való elhalasztása mellett foglalunk állást. Mivel így elhalasztásnak többsége van, remélem Wolfnert is rávehetem a halasztásra. Gratz.”

Újabb sürgöny. Megjegyzem, hogy a táviratoknak csak kis töredékét hoztam el. *(Derültség.)*

*„Mai második távirat után is egyértelműleg egész társaság kér, maradj nyugodtan Svájcban.” *(Zajos derültség.)* „Jelen állás szerint ülés nemcsak szükségtelen, de hiba volna. Radikális álláspont győzelme kétségtelen.”*

(Zajos felkiáltások: Alkotmány párti képviselő úr! Éljen a radikális ligista! Derűtség.) Nem tudom, hogy kell érteni ezt a sürgönyt. Hiba volna jönni, mert radikális álláspont győzelme kétségtelen, vagy felesleges volna jönni, mert úgyszólván kétségtelen a győzelem; avagy hiba volna jönni, mert különben győzünk. (Folytonos derűtség.)

Ekkor Hegedűs Lórándtól, a ki 11 nap óta nem felelt levelemre, kaptam ezt a sürgönyt:

„Választmányi és közgyűlést őszre fogjuk halasztani. Maradj nyugodtan.”

(Derűtség.) Nem emlékszem, hogy Gratztól, vagy Hegedűstől, de egyiküktől kaptam levelet, a melyben azt mondják, hogy nem akarnak közgyűlést, mert barbárság volna, hogy engem nyár közepén idecitáljanak Svájcba. Hegedűs azt írta, hogy én arra kértem, hogy választmányi ülést ne tartsunk csak szeptemberben, akkor az teljesítve van. Ezt a választ levelemre 13—14 nap múlva kaptam!

Ezek az ügy előzményei. Kiderül ebből, hogy azok, a kik egyoldalúlag akarták a közgyűlést megtartani, a legnagyobb kényszer alatt voltak. Különben is már útban voltunk a másik meghívó levél folytán és így nagyon igazolt, hogy ők közgyűlést kértek.

Nekem magáról az ügyről mondani valóm nincs, mivel nem én hívtam össze a közgyűlést. Felkérem a gyűlést egybehívókat, nyilatkozzanak, mi céljuk volt a gyűlés egybehívásával, mi a kívánságuk?

Fenyő Béla átnyújtja az elnöknek Diener Dénes levelét s kéri annak felolvasását.

Somló Bódog: Az elnök úrnak igen részletes előadása felment az alól a kötelesség alól, hogy mint az összehívók egyike bocsánatot kérjek társaim és a magam nevében azért, hogy ilyen, közgyűlésre alkalmatlan időben ide kényszerítettük tagtársainkat ennek az ügynek tárgyalására. Rátérek rögtön azon érveknek és okoknak felsorolására, melyek miatt a gyűlést ilyen halaszthatatlanul szükségesnek tartottuk.

A Társaság elleni támadások egy új stádiumba léptek az utóbbi napokban. Ez a Társaság fennállása óta hozzá volt szokva ahhoz, hogy a legkülönbözőbb oldalokról mint egy meghatározott irányt képviselő társaság támadásoknak legyen kitéve. Ezt igen természetesnek találta a Társaság minden tagja, mert a ki határozottsággal, meg nem alkuvással egy irányt

képvisel, azokkal szemben találja magát, a kik az ellenkező irányt képviselik. (*Helyeslés.*) *Jelenleg azonban nem a Társaságnak irányát támadták, hanem a Társaságnak egyik belügyét ráncigálták elő elferdítve, rosszhiszeműleg. (Zajos helyeslés.)* Ebből az elferdített tényállásból kovácsoltak tőkét a Társaság ellen. Most többé nem a Társaságnak szabadgondolkozó, a reakcióval szembeszálló mivolta képezte a támadások alapját, hanem az, hogy a Társaság és annak vezetősége bérencekből, politikai örömlégényekből áll; hogy minden jóézésű embernek kötelessége elfordulni ettől a bandától; hogy tömegesen lépjenek be a jóézésű emberek és szavazzák le a bandát és csináljanak rendet a Társaságban. (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*)

Engem a dolog rendkívül felháborított és el voltam határozva arra, hogy kíméletlen élességgel mutatok itt rá arra, hogy mi történt. (*Helyeslés.*) A közhangulat azonban, mely itt megnyilvánul, nehézzé teszi nekem, hogy ezt oly mértékben vigyem keresztül, mint szándékoztam, mert egy kicsit kellemetlen ilyen elszigetelt ellenséggel szemben ilyen kíméletlen élesnek lenni. (*Taps.*) Ezért én meglehetősen mérséklettel adom elő a következőket. A tényállás, melyből a támadások kiindultak, a következő: A Társaság választmányából egy rész automaticen en block kilép. Régi szokás és csaknem mindig úgy történt, hogy en block visszaválasztatik a kilépők egésze. Néha nagyon reakcionárius tagok voltak, a kik beléptek és teljes ellentétbe kerültek a Társaság vezetőségével. Pl. felhozom *Concha* tanár urat; az elnökség soha nem indítványozta, hogy hagyjuk ki a választmányból; arra az álláspontra helyezkedtünk, ha kellemetlen neki a dolog, lépjen ki. Ha nem, maradjon meg tovább. Rendszerint ez így történt. Ezúttal is az elnökség arra az álláspontra helyezkedett, hogy mivel mi nem politizálunk, az úzust fenntartjuk. Azt indítványozta, hogy a választmány en block választassék vissza. Különben ez szavazás alá került. Ez nem volt előkészített intrikált közgyűlés. Nem volt ott jelen 13 vagy 17 tagnál több. Én véletlenül jelen voltam, mert ha nyáron Budapesten vagyok és van valami akciója a Társaságnak, megjelenek. Az emlékezetes ülésen alig volt ott valaki a vezetőség közül. A titkárokat is helyettesítették. Aelnök, titkár, mind kimentették magukat. A közgyűlés éppen csak hogy határozatképes volt. A választmány egyik tagja indítványozta, hogy *Kristóffy* ki kell dobni a Társaságból. A szavazásnál az elnök úr döntött, mert a jelenvolt 13 vagy 17 tag, nem emlékszem egész

precízen, szavazata egyenlő volt. Ez is mutatja, hogy itt semmi nem volt előre készítve, különben nem ilyen egyformán álltak volna a szavazatok, ha itt holmi puccsról lett volna szó. (*Úgy van!*) Dönteni kellett az elnöknek. Azt mondta, hogy a választmány en block választassák vissza és különben is politikai szempontok belevitele volna a vitába, ha törölnék ezt a választmányi tagot a mellett, hogy a választmányt en block választjuk vissza. Ebbe mindenki belenyugodott. Egy ideig szó sem volt erről, csak azután jelentek meg a lapokban támadások a Társaság ellen azon az alapon, hogy itten a politikai örömlények *Kristóffy*t megtették most mintegy jutalmul választmányi tagnak; újra vissza akarják adni a politikai életnek; más lapok azt írták, hogy vidéki tagból fővárosi taggá avanszíroztatták elő. (*Zajos derűlség!*) Hát ez nem egy ranglétra; a szerint, hogy ki hol lakik, ottani választmányi tag. Ezt is rosszhiszeműleg kiszínezték a lapok.

Wolfner Pál, egyike azoknak, a kik az ellenünk irányuló támadások élén állottak, — szerencsére jelen van (*Nagy zaj*), úgy hogy szemébe mondhatom neki, — igen jól tudta, hogy nem vagyunk örömlények, hogy akciónknak nem volt semmiféle politikai háttere, hanem az csupán egy jelentéktelen adminisztratív ügye volt a Társaságnak. Annyiban azonban megtartom ígéretemet, hogy a t. közgyűlés ítéletére bízom, hogy ezen eljárás felett alkosson magának képet és itt erről behatóan nyilatkozzék.

Ilyenféle hajszák azután arra kényszerítették elnökünket — nem tudom, mennyiben volt a kényszerítés erős, mennyiben nem — hogy indokolás nélkül beadja lemondását. Ez a napirend első pontja, a melyre rá kell térnünk.

A mi ezt a kérdést illeti, a Társaság tagjainak igen nagy része régóta bizonyos feszes helyzetben érezte magát a miatt, hogy a Társaságnak a köztiszteletben álló *Andrássy Gyula* gróf az elnöke, azért, mert úgy találták, hogy másféle irányzat, tudományos irányzat is nyilvánul működésében, a mely nem áll összefüggésben azzal, a mely a Társaság működésében érvényesül. Ennek jellemzésére bátorkodom felhozni, hogy a titkár úrhoz különböző helyekről, a fővárosból és különböző vidéki városokból indítványok érkeztek be arra nézve, hogy ezt a helyzetet meg kellene szüntetni, s az volna a legönérzetesebb eljárás, ha a Társaság tenne e tekintetben valamit. Az elnökség mindig azt mondotta, hogy ildomossági szempontból majd hogyha

tisztikar választására kerül a sor, mindenki szavazhat a maga meggyőződése szerint, minden tag érvényesítheti a maga szavazatát a mint akarja, de akciót közvetlenül nem indítunk. Mint-hogy ez a hangulat amúgy is uralkodott a Társaság tagjai között, sőt úgy tapasztaltuk, hogy ez a hangulat rendkívül el is volt terjedve, ennél fogva a bekövetkezett eseményt a mi társaságunk életében valami különös kellemetlenségnek nem tekintjük, s azt hiszem leghelyesebben járunk el, ha ezt a minden indokolás nélküli lemondást mi is minden indokolás nélkül elfogadjuk. *(Általános helyeslés és taps.)*

Ezzel jelentékenyen összefügg a napirend második pontja, a melynek kapcsán a tárgysorozatban megjelölt indítványt lesznek bátor a t. közgyűlés elé terjeszteni arra vonatkozólag, hogy a Társaság ellen irányuló rosszhiszemű támadásokkal szemben miféle állást foglaljunk el.

A kik ismerik a Társaság működését, tudják, hogy a Társaságot semmiféle politikai akció nem vezérelte, hogy azok a támadások, a melyek a jelen alkalommal a sajtóban s egyesek részéről egész konkrét vádak alakjában léptek fel, minden komoly alapot nélkülöznek. Ezt bővebben indokolnom nem is szükséges, mert a ki ismeri a Társaságnak a vezetőségét, tudja jól, hogy működésével sohasem egyesek reményeinek megvalósítását tartja szem előtt, tudja azt, hogy a mi elnökünk, a kitől áldozat minden egyes esetben tudós szobájának otthagynya s a közéleti szereplés, nem politikai örömlegény, ezt bővebben indokolnom nem is kell, azonban rá kell mutatnom arra a helyzetre, a mely ezeknek az irányoknak nyomán a Társaságban támadt, mert e nélkül a kép nem volna egészen tökéletes. Ennek a képnek egynéhány vonását már láttuk a felolvasott táviratokból, a melyekhez hasonlókat mi is nagy számmal kaptunk. Ezek rámutatnak arra, hogy az elnökségnek másik része nagyon sajtószerű szerepet játszott ebben a dologban; a Társaságnak másik alelnöke, a ki a Társaságnak egyedüli itthon levő tagja volt, valamint a Társaságnak másik titkára olvashatták a lapokban azokat a napról-napra felmerülő híreket, a melyek szerint társaságunkban valami *Kristóffy* banda akciót indított a volt belügyminiszter rehabilitására, politikai szerepet akar neki juttatni, hogy ez miféle okokra vezethető vissza és így tovább. Sőt egész taxatív felsorolásokban is ki voltak mutatva a pártok vezérférfiai, egyrésztől *Pikler Gyula*, *Jászi Oszkár* az elnökség tagjai közül, ezeken kívül olyanok, akik nem tagjai

az elnökségnek, mint hazafiatlan bérencék, — ezzel szemben állott a vezetőségnek hazafias, tiszteletreméltó része, *Wolfner, Hegedűs, Gratz Gusztáv*, stb., a kik szanálni fogják a helyzetet s tovább nem fogják tűrni (*Élénk derűltség*), hogy amazok *Kristóffy*t támogassák. S dacára, hogy ezek a hírek nap-nap után szállingóztak, az alelnök úr nem tartotta kötelességének akár egy szóval is kijelenteni, hogy semmiféle politikai akció nincs a háttérben, hogy tulajdonképen miről van szó, e helyett mély hallgatást tanúsított, s abban az irányban dolgozott, hogy *presszionálja a választmányt s az elnökség másik részét, hogy valamennyien lemondjanak*. Nagyon furcsa szerep ez úgy az alelnök, mint a titkár részéről. Erre azonban nem akarok bővebben rátérni, különben nem akartam egészen említés nélkül hagyni. De annak illusztrálására, hogy a vezetőség egyes tagjai nemcsak hallgattak a hamis hírekkel szemben, hanem más irányban élénk akciót fejtettek ki, felemlíthetem azt is, hogy különösen *Wolfner Pál* részéről komolyan történtek taggyűjtések oly célból, hogy a Társaság elnökéül *Földes Bélát* nyerjék meg (*Általános élénk derűltség. Pisszegés.*)

Wolfner Pál: Nem igaz! (*Nagy zaj.*)

Somló Bódog: Okmányaim vannak!

Wolfner Pál: Tessék bemutatni!

Somló Bódog: Ilyen akcióról volt itt szó. Hogy elüssék a megüresedett elnöki székről *Pikler Gyulát* s helyébe ültesenek oly tudóst, mint *Földes Béla*, a kire nem akarok bővebben kiterjeszkedni, azt hiszem különben erről, az egész mozgalomról nem is volt tudomása, de lehetetlen volt ez ügy során ezt fel nem említenem. *Nyilvánvalólag arról volt szó, hogy a Társaságnak szabadgondolkozó, független, tudományos mivolta letöreassék és kiszolgáltatassék az alkotmánypártnak vagy egyáltalán a hatalomnak. (Percekig tartó zaj.)*

Ez a körülmény eléggé indokolja, hogy miért nem állhatott el a 10 tag attól, hogy augusztus havában a Társadalomtudományi Társaság tagjait közgyűlésre hívassa egybe.

A veszedelem, a melyről itt szó van, nem is olyan túlságosan nagy, mint a milyennek első pillanatra látszik. Elöttem sohasem volt kétséges, hogy egy annak rendje és módja szerint egybehívott közgyűlésen valamiféle tervnek többsége lehessen. Szó lehetett arról, hogy a nyári közgyűlés valamifélet megtegyen, ezzel formaliter elvegye az eddigi vezetőségtől a Társaságot, illetőleg a Társaság nevét, *Pulszky Ágost* hagyatékából

hosszánk került néhány könyvet, kis pénztárunkat, . . . erről lehetett szó, ily határozatot akartak, de a mely pillanatban ily határozat meghozatik, abban a pillanatban a tagok zöme ebből a Társaságból kilép. *(Úgy van! Úgy van!)* A baj és a veszedelem nem oly nagy, mert a míg olyan lelkesedés él e Társaság tagjaiban, hogy mint ez alkalommal nemcsak az ország különböző részeiből, hanem a külföld távolfekvő vidékeiről is nyár közepén nagy áldozatok árán idegyülekeznek, a mikor azt látjuk, hogy egynéhány heti szabadsággal bíró hivatalnoktagjaink és más tagjaink, a kik nem igen rendelkeznek szabadon és tetszésük szerint sem idejükkel, sem vagyonukkal, ily utakat tesznek meg, ha ily machinációkról hallanak, azt hiszem, hogy ily akciónak formaszzerű győzelemrejuttatása sem volna valami nagy veszedelem Társaságunkra nézve, de jellemző, hogy megtörtént. *(Úgy van! Úgy van!)*

Ezek után vagyok bátor azon indítványt előterjeszteni, hogy a Társadalomtudományi Társaság gróf Andrassy Gyula elnök lemondását tudomásul veszi. Egyben megbotránkozással utasítja vissza a Társaság vezetősége ellen intézett rágalmakat és kifejezi bizalmát a tisztikar méltatlanul meghurcolt tagjai iránt. *(Általános éljenzés és taps. A tagok felállnak. Felkiáltások: Halljuk Diener levelét!)*

Pikler Gyula elnök: Tisztelt közgyűlés! Nem akarok önhatalmúlag eljárni. E levélnek felolvasása méltányos volna, mert Diener-Dénes úr, a ki Társaságunknak nem is tagja s a ki tudvalevőleg egy rendkívül radikális, szociális érzelmű ember s midőn Kristóffy volt belügyminiszterrel szemben őt jelölték választmányi taggá, a mi kissé különös, mert mondom nem tagja Társaságunknak, méltán kívánhatja tehát, hogy mivel neve kapcsolatba került a jelen eseményekkel, adjunk levele felolvasásának helyet. Bátor vagyok azonban arra figyelmeztetni, hogy Kristóffy volt belügyminiszter az én szavazatom nélkül is meg lett választva, mivel az, a ki velem szemben jelöltetett, Társaságunknak nem tagja. Diener úr kívánhatja s pedig méltán levelének felolvasását; mivel azonban ebben a levélben Társaságunknak egy tagja ellen sértés foglaltatik, én, mint elnök nem tartom helyesnek, hogy magamat közegül adjam ezen sértő szavak felolvasására *(Általános helyeslés.)*, súlyosan megsérteni Társaságunk egyik tagját nem tarthatom feladatomnak, azért kérem a t. közgyűlést, méltóztassék beleegyezni, hadd jelentsem ki, hogy Diener úr méltán kívánhatta

volna hogy levelét felolvassam s csakis azon okból, mivel abban súlyos sértés foglaltatik, felment engem a közgyűlés a levél felolvasása alól. *(Helyeslés.)*

Dr. Wolfner Pál: Személyes megtámadtatás címén kérek szót. *(Nagy zaj)* Arra vagyok bátor kérni a t. közgyűlést, hogy az előbb elhangzottak után azt, a mit én mondandó vagyok, teljes rendben és nyugalomban hallgassa meg. *(Zajos közbekiáltások. A szónok helyéről és nem az emelvényről beszél, a teremben lévők legnagyobb része alig-alig hallja Wolfner szavait.)* Az előadás két részre oszlik. Az első arra vonatkozott, hogy az egész akcióban milyen szerepet vittem. Hírlapi cikkek, akciók, puccs stb. A másik a dolog meritumára vonatkozik. Mindenekelőtt az ügy történetét fogom előadni. *(Nagy zaj.)* A dolog kezdődött úgy, hogy a Társadalomtudományi Társaság közgyűlésén egész véletlenül megláttam Kristóffy József nevét. *(Zaj.)* Én ugyan nem használtam azokat a közkeletű frázisokat *(Nagy zaj.)*, a melyeket Somló tagtárs úr szíves volt használni ... Én azt mondtam, hogy mindenféle indok nélkül a listából Kristóffyt ki kell hagyni és Diener-t jelöltem. Az, hogy én *Kristóffyt* miért nem óhajtottam a Társaság tagjai közé felvétetni s hogy miért jelöltem *Kristóffyval* szemben *Diener Dénest*, az nem azért történt, mert nem tudtam, hogy nem tag, én mást akartam, de a mellettem ülő tagtársam azt mondta, hogy ha *Kristóffyt* ki akarom hagyni, akkor már inkább *Diener—Dénes József* legyen. *(Nagy zaj, halljuk, halljuk. Mozgás.)* Súlyt fektetek arra, hogy ebben a jelölésben ne azt a bizonyos reakcionális álláspontot lássák, a melyet némelyek szerint én képviselek a Társaság közvéleménye előtt. A midőn *Diener Dénest*, az ismert szocialistát ajánlottam, bizonyára ily módon akartam kedveskedni azon köröknek, a melyek a szocialista jelölést mindig legnagyobb örömmel veszik. A szavazásnál tudvalevőleg szavazategyenlőség következett be. Az elnök úr döntött. A dolog el volt intézve. Következett a »Huszadik Század«-ban a közgyűlés leírása. A közgyűlési tudósításból, a mely hézagos volt, kitűnt, hogy ön valami indítványt tettem; hogy valahol az én közreműködésemmel volt szavazás, sőt a közgyűlési tudósítás írója annyira ment, hogy az elnökségnek szavazandó bizalmat is nekem rótt fel. Az egész közgyűlési kis tudósítás csak úgy hemzseg a Wolfner Pálaktól. *(Nagy zaj, felkiáltások: hallgassuk meg, hallgassuk meg.)* A közgyűlési tudósítás írója pedig előzőleg telefonált nekem, hogy kinek szólt a köszönet. A lényeges

az, hogyan jelent meg a »Huszadik Század«-ban. Mindenkinek feltűnhetett benne *Kristóffy* neve. Kevéssel ezután a Budapesti Hírlap tudomány- és irodalom-rovatának vezetője kérdést intézett hozzám, hogy történt a közgyűlés. Az első machináció itt kezdődött. Elmondtam neki a közgyűlés lefolyását, úgy a mint történt. El akartam hozni Kern Aurél urat, de ő azt felelte, azt hiszi gentelmanokkal van dolga, ha itt valamit mondok, azt el fogják hinni. (*Nagy zaj, felkiáltások: ohó!*) Ezek után a kérdések leglényegesebb pontja tisztázva van, hogy került be az első tudósítás a lapokba. Ha a t. közgyűlés bármely tagja elolvassa a Budapesti Hírlap azon számát, meggyőződhetik, hogy az az információ, a melyet én adtam, a közgyűlésen törtéteknek legszigorúbb regisztrálása. Elmondtam, hogy *Kristóffy* volt ugyan választmányi tag, de vidéken.

Pikler elnök: Vállalja a felelősséget a cikkért?

Wolfner: Nem én írtam a cikket, én nem vagyok felelős minden szaváért. (*Nagy zaj.*) *A tényekért elvállalom a felelősséget.* Nem volt ott szó haladó párról, örömeleányokról és bérencekről, hanem úgy volt elmondva, hogy létezett két áramlat, az egyik rész azt mondta, hogy *Kristóffy* az általános választói jognak behozatalával igen nagy szolgálatot tett a progresszív eszméknek. (*Nagy zaj.*) Ez volt az önök véleménye. Ezekkel szembenállott az én véleményem és más két tagtársam véleménye, a kik *Kristóffy Józsefet* nem tartottuk a választmányba bevehetőnek. (*Halljuk, halljuk. Folytonos zaj.*) Ezen tudósítás megjelenése után elutaztam. Becsületszavamra jelentem ki, hogy azok a támadások, a melyek aznap, vagy azután lévő nap az »*Az Országban*«, a »*Magyarországban*«, és egyéb helyeken megjelentek, nem tőlem eredtek, azokban nekem sem direkt, sem indirekt részem nem volt. Mikor visszajöttem, a szombathelyi pályaudvaron találtam először magyar lapokat s ott olvastam a támadásokat. Olvastam egy kommunikét, hogy a társaság egyik vezető embere, a kivel nekem sem direkt, sem indirekt érintkezésem ebben az ügyben nem volt, az egész választmány lemondásán dolgozik, a mi már fait accompli. Ekkor érkeztem, én Pestre. Telefonáltam a Társaság vezető emberének, *Gratz Gusztávnak*, kérdeztem, tőle van-e a nyilatkozat és hogy mi van vele. *Gratz* kijelentette, hogy kint volt *Hegedűs Lórántnál* s ott abban történt megállapodás, hogy ősszel lesz egy közgyűlés, a melyen a társaságban felmerült ellentéteket még el lehet simítani, de előbb legyen választmányi ülés. Azt vála-

szoltam erre, hogy azt én is helyeslem, a választmányi ülés összehívását én is szükségesnek tartom. Ezek után néhány nap múlva hozzám jött *Gratz Gusztáv* és előadta, hogy itt egy komplikált sürgöny és levélváltás folyt, a melynek anyagáról ő kénytelen volt valamit írni, a miben azonban ő tévedett; ő téved abban, hogy itt egy rendkívüli közgyűlést kell összehívni. *(Hosszantartó zaj. Felkiáltások: Halljuk, halljuk. Elnök csenget.)* Ez *Gratz Gusztáv* barátomnak egy sajnálatos tévedése volt s most úgylátszik a rendkívüli közgyűlés összehívását is nekem imputálják. Kijelentem, hogy igaz ugyan, miszerint akkor, a mikor *Gratz Gusztávval* erről a kérdéstről beszéltem, szóba került, hogy vannak, a kik egy közgyűlést akarnak összehívni, de akkor én mondtam azt — és erről nekem *Gratz Gusztáv*tól írásbeli bizonyosságom van — *(Hosszantartó nagy derűtség. Felkiáltások: Ez jellemző!)*, hogy erről szó sem lehet, és ehhez ő is hozzájárult. Egy idő után *Gratz Gusztáv* ismét hozzám jött azzal, hogy *Pikler* sürgönyözött neki s tudatta vele, hogy hazajön, pedig az egész dolognak ő nem tulajdonít olyan nagy fontosságot. Azt mondtam, Isten ments, hogy hazajöjjön olyan messze útról *Pikler*, inkább halasszuk el a választmányi ülést őszre. *Megjegyzem és ezt újból hangsúlyozom, hogy itt mindig csak választmányi ülésről volt szó.* Én egyébről, mint választmányi ülésről nem tudtam. Erre itt a közgyűlés előtt szavamat adom. *(Nagy zaj.)* Remélem, ezt elhiszik. Ennélfogva mindazon feltételekhez, a melyeket *Somló Bódog* nekem imputált, hogy itt egy puccsközgyűlésről, örömlégényekről lett volna szó, semmi közöm. *(Zaj. Halljuk, halljuk. Elnök csenget.)* *Gratz Gusztáv* maga bevallotta . . . *(Óriási zaj.)* Kértem, hogy jöjjön el a közgyűlésre, de ő nem jött el. Ő megígérte, hogy ezeket a dolgokat közölni fogja. *Én itt becsületszavamra kijelentem, hogy rendkívüli közgyűlésről nem tudtam.* Én teljes jóhiszeműséggel iparkodtam egy hozzám intézett kérdésre feleletet adni. Sem többet, sem kevesebbet nem tettem. *(Folytonos zaj. A szóló szavait alig lehet hallani.)* Miután itt a név felmerült, és támadások voltak, én akkor egy szerkesztővel beszélgettem erről a dologról. Ez *Braun Sándor* volt, a *Nap* szerkesztője, de ez már akkor történt, a mikor a *Napban* az illető tudósítás megjelent. S itt valamit mondhatok az uraknak, a mi talán érdeklí önöket, mert ez szerkesztőségi titok. *Mikor az első cikk megjelent a Budapesti Hírlapban — vállalom érte a felelősséget, az én adataim alapján jelent meg — akkor én egy cikket vittem az Újsághoz és kértem,*

hogy adják ki; a cikk a Társasággal foglalkozott. Azonban az Újság azt felelte, hogy erről a kérdésről a legnagyobb sajnálatára nem közölhet cikket. *(Nagy zaj és mozgás.)* Nem tudnám, hát hol van az a nagy akció, a melyet én ebben az ügyben kifejtettem? *(Egy hang: Olyant csinált, a milyent tudott! Folytonos nagy zaj. Elnök csenget.)* A legjobbhiszemű álláspontot is meg lehet támadni, meg lehet gyanúsítani; ehhez nem kell semmi más, csak a megfelelő szándék. Én teljes tudatában vagyok annak, hogy a mit én tettem, nem a Társaság ellen irányult, mert nem tettem egyebet, csupán egy dologban *felvilágosítást adtam.*

Szabó Ervin: Nem szép, hogy éppen a Budapesti Hírlapnak!

Wolfner Pál: Azt nem fogom Szabó Ervin úrtól megkérdezni! *(Zaj.)* De bámulatosan jellemzi ez ülésen a gondolat-szabadságot, hogy azt is kifogásolják, hogy az ember melyik lapnak ad információt. *(Nagy zaj. Felkiáltások: Rendre! Halljuk a szónokot! Elnök csenget.)*

Kimerítettem az incidenst, a mennyiben személyemet illeti. Az ítéletet teljesen rábírom azokra, a kik elfogulatlanul gondolkodni tudnak. Áttérek a kérdés másik részére, a dolog meritumára. A dolog merituma az, hogy megtámadtam *Kristóffy József* beválasztását a választmányba, s ezt az álláspontot, bármennyire tartják is reakciónak, én nem ilyennek, hanem progresszívnek tartom s vele szemben mindazon támadásokat, a melyek mostan ebből kifolyólag ellenem irányulnak, nem progresszíveknek, hanem reakziósoknak tartom. *(Zaj. Felkiáltások: Halljuk!)* A Társadalomtudományi Társaság az utóbbi években egy igen fontos és igen hézagpótló működést teljesített, a melyben az utóbbi időben egy új irány gátolni kezdi és gátolja. *(Egy hang: Ez nem személyes kérdés!)* Azt hiszem annyi jóhízeműséget rólam is feltételeznek az urak, hogy nem hiszik, hogy én antiszociálista álláspontot akarok elfoglalni. Azonban látom azt, hogy ma nálunk a Társadalomtudományi Társaság és annak közlönye, a Huszadik Század állandóan és következetesen az ortodox-marxista álláspontra helyezkedik s erre az alapra építi működését. Magam vagyok a legutolsó, a ki ebben hibát talál. A magyar szocializmusnak, a magyar szocialista pártnak ilyirányú fejlődésében csak jót látok. A magam szerény erejével éveken keresztül talán többet dolgoztam benne, mint azok, a kik rám kiabálnak. A Társa-

dalomtudományi Társaságnak nem az a feladata, hogy a magyar szocialista pártnak egy tudományos hátvédét képezze, mert minálunk éppen a szocializmus a mi gazdasági viszonyainknál fejlettebb, mint . . . (Felkiáltások: Ez nem személyes kérdés! Halljuk! Halljuk!) Ez nem baj, ez előny, ellenben a magyar középosztálynak a progresszív gondolkodása a mi viszonyainkon alul van. A magyar középosztálynak progresszív gondolkodását erősíteni sokkal nagyobb feladata a Társadalomtudományi Társaságnak, semmint hogy folyton-folyvást kolportálja a Neu-Zeit és a Sozialistische Monatshefte által elcsépeelt németországi gondolatokat. (Percekig tartó nagy zaj. A szónokot félbeszakítják, Felkiáltások: Nem igaz! Elnök csenget.) A Társadalomtudományi Társaság (Zaj. Halljuk a szónokot!) Ezzel az állásponttal el fogja veszíteni egész kontaktusát a magyar középosztálylyal. (Egy hang: A Budapesti Hírlap beszél belőle!

Pikler Gyula, elnök: Figyelmeztetem a szónok urat, hogy igazán teljesen pártatlanul ítélve, nagyon messze eltér a tárgytól. (Több hang: Hallgassuk meg!)

Wolfner Pál: Tisztelt közgyűlés! Roppant ízléstelenségnek tartottam mindig, ha valaki ily alkalmakkor arról beszélt, hogy ő mit dolgozott, mit tett. (Felkiáltások: Igaz! Úgy van! Taps.) Hanem önmagammal szemben teljesítek kötelességet, ha most, a mikor az egész társaság bennem látja a reakció képviselőjét (Felkiáltások: Dehogy! Szó sincs róla! Ellenmondások), a mikor egy előre beharangozott és felszenvedélyezett többség kiabál (Óriási zaj. Felkiáltások: Rendre! Kikérjük magunknak!) . . . amikor minden oldalról támadó közbekiáltások érnek, konstátálom, hogy én a magam munkáját itt a progresszív eszmékért becsületesen elvégeztem. Ezt talán önök most nem hiszik el, de tessék kimenni bármelyik munkásszakegységbe, s hogyha még nem sikerült hamis jelszavakkal a becsületes munka hatását lerontani, meg fogják állapíthatni, hogy tényleg becsületesen dolgoztam a progresszív eszmék érdekében. (Felkiáltások: Tudjuk! Nagy zaj.) A gondolatokból, a mit önök mindig ajkukra vesznek, úgylátszik egyik legpraktikusabb az, hogy az ember ellenkező véleményét mindig leordítják. (Óriási zaj. Viharos ellenmondások. Felkiáltások: Kikérjük magunknak! Nem közénk való! Nem ide való! Menjen ki!)

Pikler Gyula, elnök: Nem tudom, nem csalódom-e, de úgy látom, hogy a közgyűlés túlnyomó többsége egy véleményen

van, ennek természetes kifolyásakép türelemmel kell lennie az elenyésző kisebbséggel szemben. Kérem ezt a méltányossági elvet szem előtt tartam, *(Úgy van! Taps. Halljuk a szónokot! Egy hang: Ne csináljunk mártírokat!)*

Wolfner Pál: Ismétlem, a gondolat szabadságnak ezen bámulatos szép megnyilvánulása után *(Pisszegés)* elállok a további érveléstől *(Egy hang: És hazudozástól)* s azokra bízom az ítéletet, a kik nem elfogultak. *(Nagy zaj. Elnök csenget.)*

Pikler Gyula elnök: Mint az elnökség képviselőjének, kötelességem arra ügyelni, hogy a hírlapokban, a sajtóban a Társaságról olyan adatok ne jelenhessenek meg, a melyek nem felelnek meg az igazságnak. *Wolfner Pál* tisztelt tagtársunk azt mondotta, hogy a Budapesti Hírlapnak ő adta a cikkekhez az adatokat s ezek a tényekkel objektíve, szó szerint megegyeznek. Kérdem tehát, ő adta-e a Budapesti Hírlapnak a következő adatot *(olvas):* „*A Kristóffy-párt akciója már a helyszínén is izgatott nézeteltérésre adott alkalmat. (Felkiáltások: Abszolúte nem!) A Kristóffy-pártiak azzal argumentáltak, hogy Kristóffy az általános választói jog propagálásával nagy szolgálatot tett a Társadalomtudományi Társaság egyik alapvető eszméjének.*” Ezt az adatot ön adta kérem?

Wolfner Pál: Igen!

Pikler Gyula elnök *(izgatottan):* Akkor vagy én hazudom, vagy *Wolfner úr!* Egyetlen ilyen argumentum nem hangzott el, minden argumentációt, minden politizálást eleve kizártam. *Ez hazugság! Hazugság! (Úgy van! Viharos éljenzés és taps) Hazudik! (feláll) Tessék kimenni! Tessék kimenni! (A közgyűlés tagjai izgatottan felállanak s sokan a terem közepére sietnek.)* Itt egy szó politizálás nem történt! Semmiféle argumentáció ebben az irányban nem történt. A társaság az ügyet apró-cseprő adminisztratív ügynek tekintette, nem akart izléstelen-ségeket elkövetni, semminek tekintette! Ön szerint pedig azzal érveltek, hogy hálával tartozunk *Kristóffynak*, a miért eszméinket propagálta. Ez hazugság elejétől végig. Ez is kegyedtől származik *(olvas):* „*Úgy látszik a Társaság szellemében olyan túlzó radikális irány kerekedett felül, a mely igen közeli rokonságban áll a megboldogult haladó párt tendenciáival.*” Bocsánatot kérek, hogy ennyire felizgatódtam. *(Felkiáltások: Érthető! Mindnyájunkat mélyen érint.)* Öt év óta folytatjuk, ezt a küzdelmet, soha senkit nem támadtunk meg, míg mi üldözött vadak vagyunk itten s most azt látjuk, hogy

Magyarországnak legelterjedtebb, százezrekben megjelenő lapjainak egyike hazugságokat ír s ezekhez az adatokat Wolfner Pál adja meg. (Úgy van! Viharos éljenzés és taps.) Van-e valaki, a ki valami nem becsületes dolgot merne reám mondani? Én kénytelen vagyok 36 óráig utazni azért, mert a Budapesti Hírlap azt írja rólam, hogy én Kristóffy-párti voltam, s azzal argumentáltam, hogy a Társadalomtudományi Társaság Kristóffynak hálával tartozik! Ez gyalázatos hazugság. Én az ország színe előtt megmondhatom, hogy ez gyalázatos eljárása a sajtónak. (Pikler elnök szavait rendkívüli felháborodással fogadják. A jelenvoltak egy része a terem közepére ment, az elnök leszáll az elnöki emelvényről és kijelenti, hogy a míg Wolfner a teremben lesz, nem elnököl. Wolfner szólásra emelkedik, de a nagy zűrzavarban és lármában észre sem veszik. Somló Bódog felsiet az emelvényre és onnan kezd beszélni. Pikler újra elfoglalja az elnöki széket.)

Somló Bódog: T. uraim! Én valamit állítottam. Azt felelték rá, hogy az állítás alaptalan. Én tehát egész röviden bizonyítok. Wolfner Pál a maga állítását Gratz Gusztáv írásbeli nyilatkozatára alapítja. Tehát jó tanúra hivatkozom akkor, mikor ennek az úrnak egy levelét vagyok kénytelen felolvasni annak bizonyítékául, hogy nem egészen alaptalanul állítottam azt, hogy a közgyűlés összehívását 10 tag aláírása alapján kérte Wolfner Pál. Gratz levele 26-áról van datálva, (Olvassa Gratz levelét):

Wolfner tegnap volt Hegedűsnél és nálam és egy tíz aláírással ellátott íven rendkívüli közgyűlés összehívását kérte.” Ez tehát egy konkrét tény! (Nagy zaj. Halljuk! Halljuk! Elnök csenget) „a melyet az alapszabályok szerint 10 napon belül egybe kellett volna hívni. Kértem arra, hogy egyezzek bele a rendkívüli közgyűlésnek szeptemberig való elhalasztásába. Ő ebbe némi ellenkezés után bele ment, de csak azon feltétel alatt, hogy választmányi ülést még e hó vége előtt tartsunk. Ebbe azután, Hegedűs belevonásával, meg is állapodtunk.” (Zaj.)

Áttérek ama állításom igazolására, hogy Wolfner Pál egy akciót akart indítani, hogy a jelenlegi vezetőséget buktassák ki. (Nagy zaj.) Ezt sem alaptalanul mondtam. Megint Gratz levelére hivatkozom, a ki nap nap után tárgyalt Wolfnerrel és a ki azt írta (olvassa):

„A társaság egységének menthetetlenül vége van. Wolfner akciót fejt ki arra nézve, hogy Andrassy választassék meg újból elnöknek, ha ő nem vállalná az elnökséget (a mint hogy nem is vállalja), mást akar elnöknek, lehetőleg Apáthyt, de semmi esetre sem Piklert.” (Nagy zaj.) „Az akciót nagy erélyvel csinálja és kétségtelenül ő reá vezethetők vissza azok a támadások, melyek a Társaság mostani vezetősége ellen nap-nap után a lapokban megjelennek. Ha álláspontja a közgyűlésen keresztül megy, úgy hiszem Ti mindnyájan (Pikler, Jászi és Te) ott fogjátok hagyni a Társaságot ...” „Ha a Wolfner-csoport van többségben, megteszik elnöknek Apáthyt vagy Földest és ezzel titeket kényszerítenek a kivonulásra.”

Ezek alapján mondtam én, a mit megmondtam. (Felkiáltások: Éljen Somló! Hosszantartó taps és éljenzés.)

Zigány Zoltán: T. közgyűlés! Előre kell bocsátanom, hogy két indiskréciót fogok elmondani. Ezt azért teszem, hogy számíthassak a t. közgyűlésnek osztatlan figyelmére. Az első indiskréció az, hogy mikor Kristóffy-t választmányi taggá megválasztotta a Társaság, akkor ő mellett Gratz Gusztáv agitált legjobban, egyenesen az ő kívánságára történt a választás és másodszer meg kell jegyezmem ... (Zajos felkiáltások: Miniszter volt) Még nem volt miniszter, de a tény az, hogy *Kristóffynak* meggyőződéseit, politikai törekvéseit, célzait és bizonyára tudományos működését is olyanoknak találta Gratz, a melyek őt a Társaság választmányi tagjául kvalifikálták. Én bizalmas értekezleten ellene voltam. A második indiskréció, a mit közlök, az, hogy a legutóbbi titkos szavazásnál én nem *Kristóffy*-ra szavaztam. Engemet tehát e kérdésben a *Kristóffy* védelme úgy-e bizonyára nem fog vezetni. A legutóbbi szavazásnál, a sokat vitatott esetről jelen voltam, mint funkcionárius, a ki helyettesítettem a jegyzői tisztségben a távol levő titkárokat. Én tettem meg a választáshoz szükséges előterjesztéseket és *Wolfner* dr. úr hűtelenül adja elő a dolgot, akkor, a mikor elhallgatja, hogy a jelölő listán kívül volt a kezében mindenkinek egy másik lista is, a melyik megmondotta, hogy kik voltak a választmány tagjai. Mikor ő azt állítja, hogy *Kristóffy*-t megválasztották *most* választmányi taggá, akkor ő nem hazudik valójában. Mert ő nagyobb kaliberű ember, mintsem ilyen

dolgokban gáncsolni lehetne, hanem elhallgatja, hogy erről mindenkinek tudomása volt, hogy a választmány tagjai között *Concha* és *Balogh Jenő* urak helyett lemondás folytán kellett újat választani, a többiek pedig maradtak változatlanul. A másik hűtlenség előadásában az, a melyet a velem való telefonbeszélgetésre alapít. Úgy látszik az én részemről fordult elő tévedés. Az ülésbefejezéskor történt egy indítvány köszönetnyilvánításra és én a jegyzőkönyvben, miután nem tudok gyorsírást, azt néhány szóval feljegyeztem. Később telefonon kérdeztem tőle, hogy kinek szólt a köszönetnyilvánítás, az elnökségnek, vagy a tisztikarnak, vagy a választmánynak. *Wolfner* nekem azt felelte telefonon, hogy csakis az elnökségnek indítványozta a köszönetszavazást. Szórol szóra ezt mondotta, tehát csakis az elnökségnek és nem a tisztikarnak. Nem lényeges kérdés ez, de van egy lényeges dolog, melyiknél azt mondjuk, hogy semmi esetre sem reakciónárius az ő törekvése azért, mert *Kristóffy* helyett egy progresszív gondolkozású szocialista jelölését propagálta. Csakis úgy tett számot a közhangulat megbontására, ha a közhangulatba ék gyanánt bele tudta verni egy ilyen népszerűsége méltán számot tartó férfiú jelölését. (*Zaj. Felkiáltások: Ez galádság.*) Az, hogy elutazott *Wolfner Pál* úr, ezt az elutazást mi igen jól ismerjük. Ma elültetünk egy penészgombát tenyésztésre alkalmas helyen, majd holnap vagy később kiüti a fejét a bűdös gomba. (*Úgy van! Úgy van!*)

A mi pedig azt illeti, hogy ebben a Társaságban az ellenkező véleményeket nem hallgatják meg, azt *Wolfner Pál* mostani esete fényesen dokumentálja, mert ő a Társaság közhangulatával merőben ellenkező felfogását igen méltatlan és nem úri modorban adta elő, mikor azt mondta egy Társaságnak, hogy az ellenkező véleményt leordítják, ezt a szót használta, hogy leordítják, akkor az az ember, a kinek a véleményét még ezután is hallgatják, az köteles tisztelettel hajoljon meg a türelmes hallgatósága előtt és ne ő tegyen még szemrehányást. (*Általános helyeslés.*)

Somló tagtársam indítványával nem értek egészen egyet. Ezért pótlást vagyok bátor indítványozni. (*Halljuk, halljuk!*) Az elnök úr, *Somló* úr, és *Wolfner Pál*, kinek vallomásából arról győződtem meg, hogy egyfelől *Hegedűs Lóránt* alelnök úr, másfelől *Gratz Gusztáv* dr. úr részint passzív magatartásukkal, részint aktív tevékenységükkel, a társaság törekvéseivel, sőt a

tisztségükből folyó szolidaritás érzetével is szembehelyezkedtek. *(Úgy van!)* Minden harag és minden szenvedély belekeverése nélkül állítom azt, hogy nekünk kötelességünk e tényt egyszerűen megjelölni és kifejezni a ténynyel szemben, hogy erről nagy megütközéssel értesültünk. *(Általános helyeslés.)* Nem tartom helyesnek, hogy különösen távollevők dolgaiban, az ő meghallgatásuk nélkül mélyebben belemenjünk, azért egyszerűen indítványozom, Somló tagtársam indítványa mellett, az előbbi két tisztviselővel szemben a megütközés kifejezésének elfogadását. Méltóztassék ezt elfogadni. *(Általános helyeslés.)*

Gróf Batthyány Ervin: T. Közgyűlés! Sietek Zigány tagtársam indítványához hozzájárulni, mert rendkívül fontosnak tartom az ügyet. Ez legkevésbé sem társulatunk belügye vagy magánügye, mert egész Magyarország szabad gondolkozása és a szabad tudományos kutatás forog kockán, melyet egy agrár-feudális klikk vagy csoport oroszországi módon meg akar gátolni. Ezt pedig nem engedhetjük meg semmi áron. *(Zajos éljenzés és taps.)*

Ghiczy Elemér: T. Társaság! Igen rövid leszek. Legyen szabad annyit megjegyezni, hogy Wolfner Pál úr azt mondta, hogy a Társaság ezen eljárásával mindig jobban elveszíti a vidéki magyar középosztályt. Én vidéki ember vagyok és gazdaember vagyok, ebbe az osztályba tartozom. Azt bátorodom megjegyezni, hogy igen alacsonyra becsüli *Wolfner* úr a vidéki középosztály komolyságát, a szocializmus és a társadalomtudományok iránti érzékét akkor, ha ezt tételezi fel róla. Ellenkezőleg áll az eset. Az ellenkező esetben veszítené el a kontaktust vagyis akkor, ha úgy járna el, hogy illetéktelen befolyásoknak engedne tért az egyesületben, a hol tisztán tudományos kérdések forognak szóban. *(Zajos éljenzés és taps.)*

Jászi Oszkár: Tisztelt Közgyűlés! Mint a »bérencek és örömlégények« egyike, nem akarom türelmüket ebben a személyes kérdésben, a melyet Önök bölcs belátásuk szerint el fognak dönteni, sőt az együttérzés jeleivel már el is döntöttek, sokáig igénybevenni. Ildomtalanág is volna, ha mint a meghurcolt elnökségnek egyik tagja, ezekben a kérdésekben állást foglalnék. Azonban lehetetlen, hogy fel ne használjam az alkalmat arra, hogy egyes tényeket becses figyelmükbe ajánljak, a melyeknek tanúja voltam és a melyek az Önök ítéletét ebben a kérdésben megkönnyebbíthetik, másodszer pedig, hogy fel ne használjam az alkalmat arra, hogy mikor itten Önök az

ország legkülönbözőbb részeiből Wolfner Pál úr szerint beharangozva, én szerintem ideális áldozatkészségtől vezéreltetve a mi körünkben megjelenni szívesek voltak, hogy fel ne használjam az Önök kollektív megjelenésének alkalmát oly célra, hogy tisztázzunk egy kérdést, a melyet annyiszor fejünkhöz vágunk, hogy t. i. politizál ez a Társaság, szabad-e politizálnia, hogyan akar politizálni? Annyira összefügg ez a kérdés a mi egész jövő működésünkkel, hogy vele itt férfias nyíltsággal szembe kell szállnunk.

A mi az első kérdést illeti, én a csúnya, kellemetlen személyi incidenssel bővebben foglalkozni nem akarok. Megállapítom azonban azt a tényt, hogy Kristóffy Józsefnek a választmányba újból való felvételét egykori barátom, dr. Gratz Gusztáv alkotmánypárti képviselő úr, a kivel ugyanabban az órában ezt a kérdést pertraktáltuk, természetesen találta, ő maga mondta, hogy injúria volna magunkat politikai hajszák eszközéül odaadni, végre pedig erről a lapokban úgy sem lesz szó, megmarad a Társaság magánügyének, bagatellügyének. Ilyen tenorban beszélt egykori barátom, Kristóffynak a választmányba újból való felvételéről. Ez elég. Konstatálom azt a tényt, hogy két álláspont áll egymással szemben: *Wolfner Pál* és *dr. Gratz Gusztáv* álláspontja; *ugyanarról a tényről mindketten homlokegyenest ellenkező álláspontot foglalnak el, tehát a két vélemény közül az egyik szemenszedett hazugság.* Vagy *Wolfner Pál*, vagy *Gratz Gusztáv* hazudtak ebben a kérdésben. Ezt döntsék el ők maguk közt, persze a nyilvánosság előtt. Az bizonyos, hogy kettejük közül valaki, nem mondom a feudális, nem mondom a grófi, nem mondom az excellenciás közvélemény, *de mi előttünk, dolgos, munkás magyar emberek előtt, halott. (Úgy van! Viharos éljenzés és taps.)*

Mi ezzel a személlyel ne foglalkozzunk itten tovább, hanem térjünk át a komoly, az elvi kérdésre, arra a kérdésre, hogy politizálunk. Felhozzák gyakran azt, hogy a Társadalomtudományi Társaság túlmegy a számára kiszabott kereteken, hogy a Társaság politizál. Azt mondják alapszabályaink (olvass): "A Társadalomtudományi Társaság célja a társadalomtudományoknak (szociológia) — ideértve a társadalmi lélektant és etikát is — valamint a gyakorlati szociálpolitikának tudományos művelése« (*Élénk általános éljenzés és taps.*) Tudom azt, hogy a szociálpolitikát kétféleképpen lehet értelmezni. Az uralkodó osztályok, a grófok, börziánerek úgy értelmezik

a szociálpolitikát, hogy az ott kezdődik, a mikor összeülnek komoly képpel tudományos férfiak, elkezdnek sopánkodni, hogy a munkabér nagyon alacsony, talán magasabb lehetne néhány fillérrel, vagy a munkaidő túlságosan magas, 10 óra napjában, talán 9 és fél órára kellene leszállítani, de mi tudósok, a kik a mi lelkiismereti meggyőződésünket, hogyha talán tökéletlen eszközökkel is, ha talán oly féltudással, mint *Wlassics Gyula* mondani kegyes volt, de tudományos meggyőződéssel védjük, mi a szociálpolitikát úgy értelmezzük, mint annak a tudománya, hogyan lehet az egész népösszesség helyzetét, jólétét a fejlődés mentül magasabb fokára emelni. (*Élénk éljenzés és taps.*) És tisztelt elvtársaim, ez egy igen nagy feladat és mi nagyon jól érezzük, hogy a szociálpolitika nem merül ki a munkaidő éa munkabér problémáiban, hanem hogy az felöleli a gazdasági és társadalmi kérdéseknek, a szekularizációnak, a latifundium felosztásának (*Úgy van! Úgy van!*), a progresszív adónak, az állami ingyenes népoktatásnak és a szabad gondolkodásnak korszakos szociálpolitikai eszméit is. Persze az a másik szociálpolitika nem tartozik hozzánk. Ránk nem tartozik a kegyelmes urak, miniszterek, klubbok, mandátumok politikája, legyen ez az ő szociálpolitikájuk, boldoguljanak vele, csinálja *Gratz Gusztáv* tovább a *maga*, szociálpolitikáját. Mi a szociálpolitikát csak abból a szempontból ítélni meg, és ezért bátran vállaljuk a felelősséget, hogy nemcsak elméleteket csinálunk hanem eszméinknek gyakorlati keresztülviteléért is küzdünk. (*Éljenzés.*)

Utalhatok rá, hogy Magyarországon hosszú idő óta minden olyan tudományos fórum, a mely szociális kérdésekkel foglalkozik, bizonyos értelemben politikai eszméket hirdet. Mégis senki nem mondja, hogy a magyar tudományos akadémia nagy éa európai hírű tudósai politikát csinálnak, pedig ezek a tiszteletreméltó férfiak nem csinálnak egyebet, mint a régi liberális ideológiát erősítik, újabban pedig a Kidd-féle határozottan reakciós könyvek kiadásával akarnak Magyarországon a szocializmus ellen közvéleményt csinálni. Utalok arra, t. Társaság, hogy a Köztelek irodalmi szakosztályának kiváló és kitűnő férfiai nyíltan csinálják évtizedek óta (*Úgy van!*) a nagybirtoknak az ideológiáját. Utalok arra, hogy a Közgazdasági Társaság s ebben t. alelnökünk, ki épen ma ment üdülésre s nem tisztelte meg ezen közgyűlést megjelenésével, nem tett egyebet, mint hogy a börziánerek, a gazdag társadalmi merkantil osz-

tályok ideológiáját alkottak meg. (*Élénk helyeslés.*) Nem is szólok a Szent István Társaság működéséről, melynek nyilvánvalóan vallási céljai vannak.

De ezek a derék és tiszteletreméltó intézmények nem politizálnak, mi azonban igen. Miért? Mert a Társadalomtudományi Társaság és a Huszadik Századnak a csoportjából kerültek ki Magyarországon igen hosszú idők óta oly férfiak, a kik *a társadalmi fejlődés problémáit* nem egy szűk osztály, nem egy szűk klikk érdekében, hanem *az összesség szempontjából tárgyalták.* (*Viharos éljenzés és taps:*) Tisztelt uraim, a mi bajunk az, hogy nem csinálunk valláserkölcsös, kenetteljes beszédeket arról, hogy pusztulunk — veszünk, nem mondjuk, hogy az osztrák teszi tönkre Magyarországot, nem mondjuk, hogy a zsidó uzsora okozza egyedül — bár igen nagy szerepe van benne — Magyarország szegénységét; mi mindezt nem tanítjuk, hanem azt mondjuk, hogy mindez a rettenetes betegség, a melyben az ország szenved, kivándorlás, a magyar lányokkal űzött kereskedelem, a magyar kultúra hihetetlenül alacsony foka, a szellemi fejlődésnek fél évszázados visszamaradása, a népnek nyomora és minden, a mi ezzel együtt jár, egy bizonyos okra vezethető vissza, s ez a *morbus latifundii.* (*Viharos éljenzés és taps.*) A mi bajunk, hogy ki mertük mondani, hogy a nagybirtokon alapuló osztályuralom az, a mely megbénítja, tönkreteszi az országot. Ezért vagyunk haladópartiak, Kristóffy-bérencek, bár ép úgy meg van a véleményünk a magyar politika minden egyes szerepléséről, ép olyan objektivitással, mint a tudománynak bármelyik kérdéséről. Úgy látom én a helyzetet t. Társaság, és az önök egyetértő helyesléséből azt a reményt merítem, hogy önök az elnökségnek erkölcsi bátorítást adnak arra nézve, hogy menjen továbbra ebben az irányban (*Úgy van! Előre!*), hogy a munkát ne politikai ambíciók, sem pedig docensi érdekházasságok céljából ne végezze, hanem a tudomány szabad szempontjából, a mely mindig összefüggésben van és életet és energiát merít a nagy néptömegeknek szociális és morális vágyódásából. Mi nem fogunk eltérni ettől az iránytól, és nem hiszem, hogy fantaszta Vagyok s nem akarom a szenvedélyeket felkorlácsolni, de kötelességem kijelenteni, és ez minden politikai vonatkozástól távolálló tudományos meggyőződésem, hogy Magyarországon egyre inkább bejövünk abba a korszakba, a mely, mint arra Batthyány Ervin gróf tisztelt barátom is rámutatott, Orosz-

országban már bekövetkezett. *(Úgy van! Általános éljenzés és taps.)*

Nagyon furcsának találom azt, hogy tudományos társaságunkba egy úgynevezett marxista jön el s azt mondja, ki akart egy embert zárni, mert abszolutista, holott ma börtöneinkben több mint kétezer földmunkás sínylődik, mert az éhbér ellen sztrájkba mertek lépni. *(Felkiáltások: Ez is abszolutizmus! Úgy van!)* De mi ne beszéljünk, hanem dolgozzunk tovább a modern Magyarország kiépítésén, a mely többet semmiféle abszolutizmust nem fog tűrni, sem lefelé, sem felfelé. *(Viharos taps és éljenzés.)*

Meg vagyok győződve arról, hogy nagy, válságos és forradalmi idők előtt állunk. Olyan idők előtt, mikor a szabad, tudományos meggyőzések hirdetése veszélyvel jár, nemcsak karrierek feláldozásával, nemcsak anyagi veszteségekkel, hanem egészen büntetőtörvénykönyvi értelemben is. Mégis nekünk, magyar szociálisoknak feladata lesz követni és folytatni azt az irányt, melyet igen sokan már előttünk megcsináltak, legutoljára Martinovics és később a nagy Magyarország emberei, a kik szembeszállva minden terrorizmussal, tudatlansággal, megfizetett sajtó terrorizmusával, bátran kimondták az új igazságot, a mely a jobbagység felszabadításában állott. Új korszak előtt állunk, új problémák előtt, új intézmények megvalósításától várjuk a régi békók letörését és akkor teljes tudományos és erkölcsi lelkiismeretünkben magunkba kell szállnunk és emlékeztünkbe kell idéznünk a nagy angol publicistának és művészeti írónak, Ruskinnak szavait: »Aki nem tudja, hogy mikor kell meghalni, nem tudja, hogyan éljen.« Hiszem, hogy ez a Társaság az életnek és halálnak ezzel a problémájával teljesen tisztában van! *(Perczekig tartó viharos éljenzés és taps.)*

Dr. Kégl János: T. Közgyűlés! A rövid incidens, a mely a mai közgyűlés összehívására okot adott, tulajdonképpen egy öröndetes eseménynyé lett, a melyre számítani csak pár héttel ezelőtt is nem mertünk volna. A mai közgyűlés fényes manifesztációjává lett azon irányelveknek, a melyeket a Társaság eddig képviselt. Én nem merem, őszintén mondhatom, gondolni arra, hogy a manifesztáció ilyen ünnepélyességgel történjék meg. A vita tere, a mely tulajdonképpen a közvéleményben, hírlapokban, lejátszódott, nagyon ügyesen volt megválasztva. Emlékezzünk arra, hogy a mikor az újabb hírlapelkobzások történtek, akkor a vitát szintén átjátszottak ugyanazon kezek

egy egész más térre. Akkor azt mondták, hogy itt nem sajtószabadságról van szó, hanem nemzeti terméstről. Nem arról, hogy megjelent-e valamely nyomtatvány, hanem hogy learatják-e az idei termést vagy nem. Ma azt mondják, nem a Társaság irányáról van szó, Kristóffyról van szó, a darabontról, a darabantot kell agyonütni. A kik érdeklődtek a Társaság rövid története iránt, azok láthatták nap nap mellett azt a bujkáló, de minden alkalmat szívós kitartással és konzekventer megragadó törekvést, a melylyel a Társaság működését megakadályozni és ha lehetne tönkretenni akarták. Megpróbáltak minden alkalmat. A legkülönbözőbb eseményeket szerették volna a Társaság ellen kihegyezni s ha most éppen Kristóffyval állottak elő, Kristóffynak ebben annyi része van, mint abban a bizonyos jogászpéldában a Senatus Consultum Macedonianum-nak Macedóniához. Ha teljesen őszinte lett volna a mozgalom Kristóffy ellen, akkor annak azon időben kellett volna kitörnie, midőn a Társaság egyik választmányi tagja vállalkozott arra, hogy darabant miniszter legyen. Azonban akkor mindenki mélységesen hallgatott. Akkor miniszter volt. (*Taps.*) Nem volt akkor senki, a ki egyetlen szóval kifejezést adott volna annak, hogy itt van egy választmányi tag, a ki vállalkozott az imparlamentáris miniszter szerepére. Mélységes csend volt. (*Felkiáltások: Andrassy is hallgatott.*) Mikor a darabant miniszter megbukott, és kezdett felette bemohosodni az emlékezet, akkor, természetesen, mert kedvező szelek fújtak, a kik tönkre akarták tenni a Társaság eddigi irányát, kiásták a darabant minisztert, mert jó volt arra, hogy dezavualják a Társaság vezetőségét. Én sem akarok védeni, sem nem akarok kárhozottatni, mert itt nem arról van szó, itt át van játszva a kérdés egy más térre. Nem is azért szólalok fel, hogy itt, mintegy vértörvényszéket ülünk, azért mert a közgyűlés összehívására nem lett volna szükség. Szükség van a közgyűlés összehívására és arra, hogy a határozatot elfogadjuk, azért, hogy azok, akik eddig a Társaság irányát képviselték, mint az objektív, az igaz, minden érdektől és minden hatalomtól ment tudományos irányzatát, hogy azok megerősítenek. Az az irányzat, a melyet a Társaság képvisel, nem volt sem nemzeti, sem nemzetietlen tudomány; nem volt sem vallásos, sem vallástalan tudomány; nem volt sem hazfias, sem hazafiatlan tudomány: az az objektív igazság volt. (*Éljenezés.*) Ez az objektív igazság hozta össze a Társaságot, a kik ennek a Társaságnak hűséget esküdtek, megtar-

tották az objektív igazsághoz való maradandó hitüket. *(Taps.)* Ha az a tudomány, a melyet itt hirdetnek, ellentétbe jut akár a vallásnak, akár a nemzetiségnek, akár a hazafiságnak fogalmával, azt a tudományt azért nem lehet kerékbe törni. *(Úgy van.)* A minthogy hiába tekerik ki a kakas nyakát, a mely a felkelő napot kukorékolja. A kakast megölhetik, de az a nap felkel. *(Taps.)* Arra a vallásra, felekezetre, államra, társadalomra lesz az szomorú, s jelenti a véget, a mely az objektív megállapított igazsággal ellentétben akar fenmaradni. A tények ereje mindennél erősebb. Az evolúció törvényét itt felesleges fejtegetnem; elég hivatkoznom reá. Mutatja az egész múlt, mutatja az emberiség története, hogy milyen hatalmas van s hogy minden, a mi ellentétben áll az objektív valósággal, megsemmisül, s nem lehet hazug ideológiával életre galvanizálni. S midőn azt látjuk, hogy midőn ki akarják sajátítani az igaz objektív tudományt, midőn be akarnak csempészni egy áltudományt, mely a hatalom érdekét szolgálja, akkor csak kötelességet teljesítenek, ha a forró augusztusi napban forró lelkesedéssel idejönnek kitartani az igazi tudomány mellett, a melyet az egyesület vezetősége eddig képviselt. Kérem, önöket, fogadják el a határozati javaslatot. *(Hosszantartó lelkes éljenzés és taps.)*

Ágoston Péter: Azok után az elhangzott szavak után, a melyeket mélyen t. tagtársam az elhangzott ellenvetésekre felhozott, kevés mondanivalóm van. Folytonosan fejünkhöz vágják, hogy cudar hazafiatlanok vagyunk. Ezúttal büszkén, teljes öntudatunkkal magunkévá tesszük azt, mert abban az értelemben ők azt nem is képesek felfogni. Hazaárulók vagyunk akkor, a mikor ezt az országot nagygyá, magyarrá, műveltté, szabaddá akarjuk tenni; a mikor ennek a nemzetnek műveltséget akarunk adni. A Társadalomtudományi Társaság azt tűzte ki, hogy legyen ez a nemzet szabad, legyen művelt s messze haladjon azon az úton, a Nyugat után, a mely neki vezércsillagul szolgálhat. De messze vagyunk még attól, hogy a Nyugattal lépésben haladhassunk. De legalább a járnai tanuló gyermek módjára tipegjünk, illetőleg iparkodjunk tipegni azok után, a kik műveltek, szabadok és egyúttal gazdagok is. Mert műveltség nélkül igazi gazdagság el nem képzelhető. Igazán üres, mesterséges, hazug frázis az, midőn azt mondják, hogy a Társadalomtudományi Társaságnak az az iránya, a melyik igazán a szabadságot képviseli, ezt a nemzetet tönkre, és szegénynyé akarja tenni. *(Éljenzés.)* Szegénynyé, nyomorulttá,

műveletlenné tenni ezt a nemzetet, hogy azután ki lehessen tekerni a nyakát; s azért, mert ellenállunk, azért velünk szemben cudar vádat hangoztatnak azért, mert nem tekintünk ellenségnek mindenkit, a ki nem ezen a földön született, a ki nem azt a nyelvet beszéli, a mit mi. Nem gyűlölünk senkit, azért mert nem magyar; igenis nemzetköziek vagyunk abban a fenéges, nemes értelemben, emberek vagyunk, a mely nemes értelemben mindenki ember. Remélem uraim, hogy ezt itt nem hirdeti senki csak látszólag, hanem hirdeti ezt mindenki teljes szívvvel, teljes meggyőződéssel. Ezek után kérem a t. Társaságot méltóztassanak azon indítványunkhoz, mely a Társaságnak nemes céljait előmozdítja, ha csak közvetve is, hozzájárulni. *(Lelkes éljenzés és taps.,*

Dr. László Gábor: T. Közgyűlés! *(Zaj. Elnök csenget)* A közgyűlés megkezdése alkalmából *Pikler* elnök úr egy levelet mutatott fel, mely *Diener* tagtársunktól jött s megjegyezte, hogy a levél a közgyűlésnek van ugyan címezve azon célból, hogy a közgyűlésen olvastassék fel, de tekintve, hogy egy tagtársunkat a levél megsérti, nem olvasta fel a levelet. Rögtön hozzá akartam e tárgyhoz szólni, de olyan szenvedélyes volt a hangulat, hogy éppenséggel lehetetlen volt. Én nem vagyok *Wolfner-párti* *(Zaj. Halljuk, halljuk!),* de hogy mindenkinek módjában legyen igazságát keresni, azon indítványt teszem, hogy a levelet adjuk ki annak a tagtársnak, a ki benne sértve van, hogy elégtételt tudjon szerezni magának. *(Nagy zaj. Ellenmondások. Elnök csenget.)* Ezen indítványomat tisztán az igazság érdekében tettem meg. *(Nagy zaj.)* T. Közgyűlés! Ezenkívül volna még egy másik megjegyzésem. A mai közgyűlésen kiderült, hogy a közvélemény és a sajtó tulajdonképpen egy téves információnak az áldozata. Épen t. elnökünk, *Pikler Gyula* úr mutatott rá, hogy a valóságnak meg nem felelő adatoknak a közvéleménybe való átplántálása adott okot arra, hogy *Andrássy Gyula* gróf lemondjon; én azon indítványt terjesztem elő *(Halljuk! Halljunk!)* hogy tekintettel arra, hogy hálával tartozunk annak a férfinak *(Óriási zaj! Ellenmondások. Le a fekete gróffal!)* ... a ki évek hossza sora óta *(Ellenmondások! Eláll! Eláll!)* az egyesület élén állt, Somló t. tagtársunk indítványát oda módosítsuk, hogy *Andrássy Gyula* gróf lemondását sajnálattal vegyük tudomásul. *(Ellenmondások. Óriási zaj. Felkiáltások: Le vele! Eláll! Nem sajnáljuk!)*

Pikler Gyula, elnök: Több felszólaló nem lévén, a vitát berekeszteni. Beadattak a következő indítványok: Somló Bódog

indítványa értelmében a Társadalomtudományi Társaság közgyűlése gróf *Andrássy Gyula* elnök lemondását tudomásul veszi. Egyben megbotránkozással utasítja vissza a Társaság vezetősége ellen intézett támadásokat és kifejezi bizalmát a tisztikar méltatlanul meghurcolt tagjaival szemben. *(Általános helyeslés.)*

Ezen indítvánnyal szemben két másik indítvány adatott be. Az első részhez az, hogy külön sajnálat fejeztessék ki. *(Felkiáltások: Nem kell!)* A második részhez *Zigány Zoltán* indítványa, a mely nem csupán megbotránkozást kíván általánosságban kifejezni, hanem a Társadalomtudományi Társaság megütközését *Hegedűs Lórant alelnök* és *Gratz Gusztáv* főtitkár magatartása felett, a mely a Társaság . . . *(Zaj)* Elfogadjuk.

Somló Bódog: Indítványom kiegészítésül pótlólag magamévá teszem *Zigány* tagtársam indítványát is.

Pikler Gyula elnök: Beadatott még egy indítvány, a melynek értelmében *Diener-Dénes József* levele felolvastassék. Minthogy időközben *Diener-Dénes József* úr a levelet visszavonta, ezen indítvány tárgytalanná vált.

Felteszem a következőképen a kérdést: Elfogadja a t. közgyűlés *Somló Bódog* indítványát?

Felkiáltások: *Elfogadjuk!* Ezt határozatilag kimondom s ezzel elesik *dr. László Gábor* úr indítványa.

Elfogadja a t. közgyűlés a *Somló-Zigány* féle egyesített indítványt?

Felkiáltások: *Elfogadjuk!*

(Éljenzés.) Akkor kijelentem, hogy a *Somló-Zigány egyesített indítványt a Társadalomtudományi Társaság túlnyomó többséggel elfogadta.*

Több hang: Ellenpróbát kérünk! Ki van ellene? . . .

Pikler Gyula elnök: Minthogy kétséges, hogy a szavazás hogyan történt, konstatálni kívánom, hogy a szavazás egyhangúlag történt-e, vagy pedig szótöbbséggel? Kérem azokat, a kik a *Somló-Zigány-féle* egyesített indítványt nem fogadják el, szíveskedjenek felkelni.

Az ellenpróba megejtése után elnök konstatálja, hogy a *Somló-Zigány-féle* egyesített indítványt a közgyűlés túlnyomó többséggel 6 szavazat ellenében elfogadta.

Ezzel az ülés véget ért.